BELGELERLE

Atatürk Döneminde Muhalefet

(1919-1926)

NURŞEN MAZICI

Sadece Okumak İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

DİLMEN
KİTABEVİ

Levent Şahverdi Arşivi

BELGELERLE
ATATÜRK DÖNEMİNDE MUHALEFET

III

Levent Şahverdi Arşivi

Kapak : Sait Maden
Dizgi : Erşah Matbaası
Baskı : Öztürk Matbaası

Levent Şahverdi Arşivi

Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet

(1919 — 1926)

Nurşen Mazıcı

Dilmen Yayınevi
İstanbul — 1984

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Giriş 1

I. BÖLÜM : İlk Meclisin Tanıtımı

A — Meclisin Genel Yapısı 3

B — Meclisin Siyasal Yapısı 7

II. BÖLÜM: Güçler Birliği

A — Yasama 10

B — Yürütme 12

C — Yargı 16

III. BÖLÜM: Muhalefet

A — Muhalefetin Tanımı 23

B — Yeni Meclisin Kimliği 25

C — Muhalefeti Oluşturacak Unsurlar 26

D — Başlangıçta Muhalefet 27

IV. BÖLÜM: Ulusal Kurtuluş Savaşı Öncesi Ulusal Dayanışma

A — Milli Kongre'nin Kuruluşu 30

B — Milli Kongre'nin Amacı 32

C — Milli Kongre'nin Yayınları 33

D — Milli Kongre'nin Beyannamesi 34

V. BÖLÜM: Ulusal Savaşta Ulusal Dayanışma

A — Siyasal Birlik 36

B — Kâzım Karabekir'in Kurtuluş Savaşı'na İlişkin Savları 41

C — M. Kemâl'in Rauf Bey'e ve K. Karabekir'e Telgrafı 46

D — Recep Zühtü'nün Mektubu 48

VI. BÖLÜM : Mecliste Gruplaşma

A — II. Grub'un Ortaya Çıkışı 53

B — Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluş Nedeni 55

C — II. Grup Üyeleri 56

D — I. ve II. Grub'un Karşılaştırılması 56

E — II. Grub'un Programı 60

F — M. Kemâl'in II. Grub'u Değerlendirişi 62

G — Cumhuriyet Düşüncesi ve M. Kemâl'in Mektubu 63

H — Şükrü Hoca'nın Broşürü 69

Levent Şahverdi Arşivi

VII. BÖLÜM: Muhalefetin Yaygınlaşması
A — Orduda Muhalefet 72
B — Dışta Muhalefet 76
C — Rauf Bey'in İstifası ve Meclisteki Bölünmeler 78
D — Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu 79
E — Hilâfet Savunuculuğu 82
F — Solcu Akımların Gelişim Süreci 83
G — S.S.C.B.'ne Yaklaşımın Nedenleri 88
H — Hilâfet ve Muhalefet 91
İ — Solcu Akımlar ve Muhalefet 95
J — Basında Muhalefet
a — / Velit Ebuzziya'nın Muhalefeti 100
b — / Ali Kemâl'in Muhalefeti 103
C — / Refik Halit (Karay)'ın Muhalefeti 110
d — / Ref'i Cevat (Ulunay)'ın Muhalefeti 115
e — / Sait Molla'nın Muhalefeti 118
j — / Süleyman Nazif'in Muhalefeti 122
g — / Ahmet Emin (Yalman)'ın Muhalefeti 126
VIII. BÖLÜM: Muhalefetin Denetimden Çıkması
A — Muhalefetin Cinayete Dönüşmesi 128
B — İzmir Suikasti 135
C — İttihatçılığı Canlandırma Çabaları 136
IX. BÖLÜM: Muhalefetin Susturulması
A — Yüzellilikler Nasıl, Nereye Gittiler? 138
B — Yüzellilikler Kimlerdi ve Ne Yapmışlardı? 142
C — Basının Susturulması 153
D — Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılışı 154
E — İzmir Suikasti'nin Sonucu 155
F — İzmir Suikasti'ne İlişkin Rauf Bey'in Mektubu 157
— T.B.M.M.'nde Muhalefet Konusuna Örnek Olay 180
— Örnek Olayın Yorumu 190
— Sonuç 191
— Bazı Belgelerin Türkçe Metni 199
— Belgeler ve Fotoğraflar 225
— Dizin 257
— Kaynakça 265

Levent Şahverdi Arşivi

DOĞ — YANLIŞ LİSTESİ

Doğru	Yanlış
Kongre'nin	34 s., 1. st. Kongrenin
Savaş'ta	36 s., başlık Savaşda
C — M. Kemâl...	46 s., 6. st. M. Kemâl
D — Recep...	48 s., 3. st. Recep
I — Solcu...	95 s., 11. st. G — Solcu...
Refik Halit (Karay)	110 s., 7. st. Fefik Halit (Koray)
Onu	113 s., 21. st. Onun
Binaenaleyh	113 s., 25. st. Binanaleyh
anılarını	114 s., 1. st. anlarını
Refi	115 s., 22. st. Ref'i
Suikasti'nin	115 s., 23. st. Suikastinin
ruyize	117 s., 18. st. Rudize
yandaşlarından	118 s., 21. st. yanaşlarından
... den	121 s., 6. st. ... lerden
ne	121 s., 18. st. ve
beyaz bir atla	122 s. 23. st. beyazatla
Franchet d'Esperey	122 s., 22. st. Franca d'Espere
İhkaka	130 s., 19. st. İlkaka
Tarih Dünyası	136 s., dipnot Tarih Dünyamız
tartışmalara	138 s., 12. st. tartışmalı
haksız	151 s., 17. st. ahlaksız.
yakalanacaklarını	156 s., 11. st. yakalanacağını
müebbeden	156 s., 24. st. eübbeden
tesaddi	156 s., 28. st. tesaeldi
O da	157 s., 4. st. Oda
nezdinde	158 s., 32. st. nezline
vekillerinden	159 s., 21. st. vekielerinden

Levent Şahverdi Arşivi

teşekkil	159 s., 22. st. teşeklil
dikkatinizi	160 s., 2. st. dikkatimizi
için	160 s., 3. st. işin
tekimlerin	167 s., 10. st. tekmillerin
na mezgup	169 s., 10. st. me'bergup
8. satır okunmayacak	172 s.,
alinizden	173 s., 4. st. alimizden
müsellaha	174 s., 2. st. müselihane

sa. 175. satır 2 söyle okunacak: «...zaman muvaffak olamadıklarına İcra Heyeti hayırasının...»

mümanaatın	175 s., 7. st. münaanatın
cürüm	178 s., 31. st. cümürm
(192)	180 s., 2. st. (89)

* 197. sayfanın 2 ve 3. satırları yerine, aynı sayfanın dipnotları arasındaki «... dir ki, devirsel olarak aşağı yukarı her on yılda bir ordu siyasal iktidarlara karışma zorunluğunu duymaktadır» cümlesi okunacaktır.

dönüşerek	198. s., 13. st. dönüşmek
işgallerine	198 s., 18. st. işgalleriyle
vermediğim	214 s., 8. st. verdiğim

Karabekir'e gönderdiği mek. 230 s., 2. st. Karabehir'e mek....

Levent Şahverdi Arşivi

KISALTMALAR :

A — A.R.H.G.: Anadolu - Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

M.H.G. : Müdafaa-i Hukuk Grubu

M.H.T. : Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı

S.S.S.B. : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.C.F. : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

T.E.K. : Teşkilâtı Esasiye Kanunu

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçekleri söylemekten korkmayınız.

K. ATATÜRK

Levent Şahverdi Arşivi

Dostluktan ve barıştan
yana olan herkese...

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ :

Bu kitap, çok büyük bir çalışmanın olağanüstü bir sonucu değildir. Ancak, Kurtuluş Savaşı ve sonraki siyasal dönemin, tarihe damgasını vuran diğer olayları büyük çapta incelenmesine karşın, 1919 - 1926 dönemindeki muhalefet konusu ne yazık ki incelenmemiştir. Ne yazık ki diyoruz, çünkü demokratik siyasal yaşamın en büyük gereği iktidar olduğu kadar kuşkusuz muhalefettir de.

Şunu hemen vurgulamak isteriz ki Soysal'ın betimlediği (1) «..... 1921 Anayasası Tanzimat'tan beri süregelen bir oluşumun çizgisi üzerinde pek de keskin bir viraj olarak görünmüyor...» savına katılmıyoruz.

Özellikle Saltanatı kaldıran, Hilafet'in kaldırılma sürecini başlatan Birinci T.B.M.M. olağanüstü koşulların yarattığı, olağanüstü bir meclistir.

17 ve 19 Mart 1920 tarihli genelgelerin «Meclis-i Müessisan» ve «Selâhiyeti fevkalâdeye malik» ilkeleri, kendi savımızın somut bir kanıtıdır.

Böyle olağanüstü bir dönemin muhalefet akımlarını incelemek, çalışmanın sınırlarını kısıtlı tutup, içeriğini yatay eksende genişletmemek koşuluyla gerçekleşir.

Bu çalışma tarih ve Anayasa Hukuku ile çok yakın ilişkiler içerisinde olmasına karşın, tarih ve Anayasa çalışmaları değildir. Siyasal olayların neden ve niçinlerini arayarak, tarihsel akışı içinde somut veriler ortaya çıkaran bir yöntem izlenmeye çalışıldı.

Bu amaçla özellikle Anayasa Hukuku, Türk Siyasal

(1) Soysal Mümtaz, Dinamik Anayasa Anlayışı — Anayasa Dialektiği Üzerine Bir Deneme A.Ü. S.B.F. Yayını 272, Sevinç Matbaası 1969 Ank. s. 7

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihi, Devrim Tarihi kaynakları ve dönemin belkemiğini oluşturan T.B.M.M. Zabıt Ceridelerine ağırlık verilerek okundu.

29 cilt Zabıt Ceridesi, dört cilt Gizli Celse Zabıtları, Kavanin Mecmuası, Düsturlar, çeşitli gazeteler okunmaktan öte bir incelemeyi gerektirdi.

Yine de ampirik verilerin ışığı altında kuramsal bilgiler ve tarih verileri irdelenerek, özümlenerek, yorumlanarak, tartışılarak değerlendirilip; aydınlatılmaya çalışılmasına karşın, üzerinde durmaya çalıştığımız «Muhalefet» konusunda kaynak bulmak oldukça zor.

Bu nedenle çalışmanın birtakım eksiklikleri var kuşkusuz. Ancak bu döneme özgü büyük ve değerli çalışmalar yapmış aydınlarımızın eleştirileri, konuyu daha da aydınlatmak için olumlu ve yararlı olacaktır.

Ayrıca şunu da belirtmekte yarar var : Özellikle muhalefet konusunda «Nyon Sorunu» ve «Yüzelliliklerin Affı» döneme ağırlık veren siyasal olaylar olmalarına karşın, gerek çalışmanın sınırları dışında kalmaları, gerekse özellikle «Yüzelliliklerin Affı» gibi başlı başına bir tez konusu olan bu muhalif konunun bir kaç satırla geçiştirilmesinin, konuya karşı haksızlık olacağı kanısındayız. Ancak bu konuya ilişkin bir liste vermeyi uygun bulduk.

Büyük bir bölümü master tezi olan bu çalışmada beni yönlendiren ve olumlu eleştirileriyle katkıda bulunan Hocam Sayın Prof. Dr. Toktamış Ateş'e, Sn. Dr. Şükrü Hanioğlu'na, belgeler konusunda yardımcı olan Sn. Niyazi Ahmet Banoğlu'na, çalışmanın büyük kitlelere duyurulmasına yardımcı olan Erşah, Öztürk Matbaaları ve Dilmen Yayınevi'ne teşekkür ederken, eksik ve kötü yanlarıyla bu çalışmanın tüm sorumluluğunun bana özgü olduğunu vurgulamayarak belirtmek isterim.

Nurşen MAZICI
İstanbul - 1984

Levent Şahverdi Arşivi

I. BÖLÜM:
İLK MECLİSİN TANITIMI

A — MECLİSİN GENEL YAPISI

Dönemin yöneticileri tarafından, bilinçsiz bir biçimde I. Dünya Savaşı'na sokulan Osmanlı İmparatorluğu, bu savaştan yenik çıkınca, devlet olabilme niteliğini hem yitirmiş, hem de bir güç birliği sağlayabilecek dinamizmi kalmamıştı.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Bırakışımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu olduğu gibi, kalıntılar üzerinde yeni bir devlet kurmanın da başlangıcıydı. Ulusal Kurtuluş Savaşı yeni bir dönemin tohumlarını atarken, zamanın gereği Anayasa Hukuku'muzun da yeni bir yapı kazanmasına neden oldu.

Yine bu gerek, yalnız son —başlangıç çelişkisini değil, bir çok sav— karşı savların da birlikte gelmesini doğuran çelişkileri içeriyordu. Örneğin; çok uluslu bir imparatorluktan — bir ulus devlete, saltanattan — ulus istemine (irade-i milliye), emperyalizmden — tam bağımsızlık çelişkilerine değin bir çok olguları da getirdi.

Ulus istemine dayalı bir sistemi getirmenin, T.B.M.M. kurma yoluyla ulaşılacağını sanan, «Kuvâ-yi Milliye» Anadolu'da örgütlenmeyi ilke olarak saptadı. Böylece Mec-

Levent Şahverdi Arşivi

lis, hem işgale karşı koyabilmek için zorunlu olan katılmayı ve halk desteğini sağlayacak kurum olarak, hem de halk egemenliği yolundaki evrim çizgisinin bir ürünü olarak doğacaktı. (2).

Halk egemenliği, ulusal egemenlik, daha doğrusu egemenlik anlayışı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anlamını kazanamamıştı. Egemenliğin ögeleri, sürekli, kesin ve bölünmez oluşudur. (3) Egemen iktidar, içte fertler üzerinde kesin ve sınırsız olarak üstün, dışta kesin bağımsız bir güç olduğunu anlatmak ve böyle bir iktidarın niteliklerini belirlemek için egemenlik terimini kullanır. (4)

Bundan böyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi'yle kurulan «Heyet-i Temsiliye» ise, bu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giden ulusal-demokratikleşme yolunda başlı başına bir dönemin ismidir.

Öncü devlet mantığı üzerine kurulan «Heyet-i Temsiliye» kararları, Anadolu'da tabaka tabaka ilerleyerek yasallaşıp, ulusal hareketin denetimine geçmeyi amaçlamıştı. Kuva-i Milliye'yi âmil, irade-i milliye'yi egemen kılacak bir meclis kurmak, hükümet etkinliklerini bu meclisin denetimi altına almak (5) Heyet-i Temsiliye'ye «Yarı Teşriî, yarı icraî» (6), devlet gücünü eline alan bir kuruluş bilinci kazandırmaktı.

---

(2) Sosyal Mümtaz: Dış Politika ve Parlamento, A.Ü. S.B.F. Yayını, Sevinç Matbaası, 1964 Ankara, s. 77.

(3) Sarıca, Murat: 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi, Gerçek Yayınları, Gül Matbaası, 1977 İstanbul, s. 59.

(4) Okandan, Recai Galip: Umumi Amme Hukuku Dersleri, İ.Ü.H.F. Yayını 295, 1968 İstanbul, s. 557-558.

(5) Palaoğlu, Mustafa Kemal: Yürütme İşlevi şe Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, A.Ü.S.B.F., Doktora Tezi, 1982 Ankara, s. 40.

(6) Abadan, Yavuz, Savcı, Bahri: Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, A.Ü.S.B.F. Yayınları: 94-76, 1959 Ankara, s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulusal Savaş, halka dayanmaya, geniş kapsamlı bir ulusal - demokratik örgütlenmeye o denli gereksinen ve zorunlu olduğu kadar, bürokratik bir yönetime de o denli az uygundu.

Anadolu'da verilen Kurtuluş Savaşı'nın en önemli özelliklerinden biri de, bu hareketin yöneliş biçimidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yanlız kağıtta kalan bir çizelge değildir.

Anadolu'daki bu hareketin başında, her ne kadar M. Kemâl var ise de, Ulusal Savaş'ın yürütülmesinde ve sona erdirilmesinde, başlangıçtan beri ortak dayanışmanın gücü vardı. (7) Ulusal Savaş, Türk toplumunun tarihinde iç ve dış unsurların bir kesişme noktasıdır denebilir.

Meclis Hükümeti sistemi, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sırasında, gelişigüzel ortaya çıkmış bir sistem değil, M. Kemâl'in kafasında oluşan sonsal hedefe gidişin, çok ustaca tertiplenmiş bir uzantısıdır.

1921'de, Devletin biçimine daha kesin bir görünüş vermek ve uygulanacak esasları bir «Teşkilâtı Esasiye Kanunu» olarak ortaya koymak gerekince, M. Kemâl tarafından hazırlanan ön tasarı da yasama ile yürütme arasındaki birleşmeden geniş ölçüde ayrılmaktadır. (8) Bu da Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonraki, Türk Anayasa Hukuku'nda, yasama yürütmeden değil, yürütme yasamadan çıkmaktadır, görüşünü getirir.

İşte 1921 Anayasası'nda yasamanın bir yetki, yürütmenin ise bir görev oluşu, 1961 Anayasası'nda da temel ilke olarak kabul edilmişti.

Bu nedenledir ki, Ulusal Savaş'ın sonuna doğru meclis hükümetinin gerçek yapısı, parlamenter sistemi, ikti-

(7) Sosyal: Dış oPlitika ve Parlemento s. 77.
(8) İbid, s. 79.

Levent Şahverdi Arşivi

dar-muhalefet ikiliğine dayanan fiili işleyişine çok yaklaştırmıştı. (9)

Meclis ikiye bölünüp, bir yanda M. Kemal'ciler, diğer yanda İkinci Grup diye isimlendirilen muhalifler oluşmuş, yürütme görevle sorumlu olanlar, çoğu kez karşılarında tüm yasamayı değil, yasama içindeki bir muhalefet topluluğunu görmüşlerdi.

24 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye için M. Kemâl şunları söylüyor: «O heyeti artık bu ağır yükün altında bırakamayız. Bu andan itibaren teklif ediyorum, hemen mukadderatı memleketi deruhde buyurunuz.» (10)

Kısacası yeni durum, egemenliği İstanbul'dan Ankara'ya getirmekle kalmamış, egemenliğin kaynağını ve niteliğini de değiştirmiştir. T.B.M.M. tüm egemenlik yetkilerini kendinde toplayan en üst düzeyde bir tüzel kişi olarak, saltanat egemenliğini ortadan kaldırmıştır. Meclisin tüm siyasal, askersel ve hukuksal yetki ve gücünü kendinde toplayarak, Türk siyasal yaşamına parlamenter radikalizmi getirmiştir. (11)

Bu zorunluğun nedenlerini de şöyle sıralayabiliriz:

1 — Yabancı işgalinin yarattığı durum ve ulusal savaş koşulları, geniş ölçüde ulusa dayanmayı ve ulustan güç almayı gerektirdiği için, yalnız bir ulusal meclis değil, aynı zamanda olağanüstü yetkilerle donanmış, tüm devlet güçlerini eline almış bir meclis, adeta vazgeçilmez biçimde zorunlu olmuştu.

Güçler birliğinin onaylanışı, Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırmak için bir «Kudret tekeli» yaratma gereksiniminden doğmuştu. Bu nedenle meclis, hızlı kararlar vermiş

---

(9) Soysal, Mümtaz: Anayasaya Giriş, A.Ü.S.B.F. Yayını; 240, Sevinç Matbaası, 1968 Ankara, s. 119-122.

(10) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. d. I. s. 1, 37.

(11) Okandan, Recai Galip: Op. Cit, s. 469.

Levent Şahverdi Arşivi

ve bunları doğrudan uygulatmak, ülkenin özdek ve tinsel bütün gücünü tek elden harekete geçirmek, gerektiğinde kendi üyeleri arasından kesin kararlar veren olağanüstü mahkemeler kurmak olanağını elde etmekti. (12) Tüm ulusal güçleri bir amaç doğrultusunda toplamak, böyle bir eksenle, bir temel organla mümkündü.

2 — 1920'nin Bu meclis üstünlüğünde, tarihsel gelişmenin ve monarşik ve oligarşik diktalara duyulan tepkinin rolü vardır. Meclis Hükümeti, 1876 Anayasası ile hukuken üstün durumda olan ve Padişahta düğümlenen yürütme gücünün kötüye kullanılmasına, 1908 evrimi ile de siyasal iktidarı, siyasal parti kanalı ile egemen durumda yürütmek üzere ele geçiren İkinci Meşrutiyet'in monarşili, üstün yürütme organı mekanizmasına karşı bir düşünce idi (13.)

3 — T.B.M.M. iki yönlü bir tarihi misyonla karşı karşıya idi. Ulusal Savaş'ı başarıya ulaştırmak ve yeni bir devlet kurmak. Meclisin «Kurucu» niteliği buradan gelmektedir.

Sonuçta denebilir ki, genel yapı olarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde güçler birliği ve meclis hükümeti nesnel koşulların ve pratik, zorunlu gereksinimlerin ürünü ve sonucu olmuştur. Kuramsal arayış ve bir kuramın yapıtı değildir.

B — MECLİSİN SİYASAL YAPISI

2 Mart 1920 tarih ve 3 sayılı yasaya göre, Millet Meclisi'nin 11 kişiden kurulu «İcrâ Vekilleri Hey'eti»nin üyeleri, kendi üyeleri arasından olmak üzere, Millet Meclisi

(12) Abadan, Yavuz: Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, A.Ü.S.B.F. Yayınları: 26-8, 1952, Ankara, s. 103.

(13) Balta, Tahsin Bekir: Yürütme Konusundaki Bildirisinden, Armağan, Kanun-u Esasi'nin 100. yılı, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

üyelerinin mutlak çoğunluğu ile seçilmekteydi. Bunlar arasında görülen anlaşmazlıkların çözümü de yine Millet Meclisi'ne verilmişti. (14)

Bunun yanında, söz konusu yasada, yürütme üyeleri ile ilgili olarak, bunların üstünde, yürütme işlerini düzenleyen bir organa veya bir başbakana rastlanmamaktaydı. Ayrıca «İcrâ Vekilleri Hey'eti'ne» dahil üyeler arasında siyasal dayanışma, izlenecek siyasal program ve doğacak ortak siyasal sorumluluktan söz edilmemekteydi. (15)

Yine, Devletin Anayasası ile ilgili olarak 5 Eylül 1920'de Millet Meclisi'nin amacını, «Vatan ve Milletin İstihlas ve İstiklâlinden ibaret» diye açıklayan bu kuruluşun amacını gerçekleştirinceye değin, toplantılarını sürdüreceğini bildiren 18 sayılı bir «müzakere nisâbı» onaylanmıştı. Bu yasayla, Millet Meclisi üyeliği ile memuriyetin aynı kişide toplanmayacağına, ancak Vekiller Heyeti Üyeliği ve Millet Meclisi'ndeki başarısı ile elçilik, ordu ve kolordu kumandanlığı gibi memuriyetlerin, Millet Meclisi Üyeliği ile birleştirilmesi itibariyle tümünün yarısından bir fazlasının «müzakere nisâbı» olduğuna ve kısmî seçimlere özgü esaslar konmuştu. (16)

Ayrıca, yine anayasayla ilgili olmak üzere oluşturulan, 2 Mayıs 1920 tarihli yasanın birinci maddesini değiştiren 4 Kasım 1920 tarih ve 47 sayılı yasayla, yürütme üyelerinin, Millet Meclisi Başkanı'nın Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından ve Millet Meclisi tarafından salt çoğunlukla seçilmeleri esası kabul edilmişti. (17)

20 Ocak 1921 tarihinde 23 maddeden oluşan Teşki-

(14) Okandan, Recai Galip: Op. cit, s. 344.
(15) İbid, s. 345.
(16) İbid, s. 345.
(17) İbid, s. 345.

Levent Şahverdi Arşivi

lât-ı Esasiye Kanunu yapılmış, bu kanunun ilk maddesi de «Hakimiyet Bilâ kaydü şart milletindir. İdâre usulû halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idâre etmesi esasına müstenittir.» (18) hükmünü getirmişti.

Millet vekilleri seçiminin de iki yılda bir yapılacağını, olağanüstü bir durum görüldüğünde bu sürenin bir yıl daha uzatılabileceğini de yine yasalarla belirlemişti.

Meclis herhangi bir konuda çelişkiye veya bilgisizliğe düştüğünde «Fıkıh» hükümlerinin esas olacağı vurgulanmıştı.

Anayasa, her seçim dönemi için Millet Meclisi'ne bir başkan seçilebileceğini, başkanın üyeler arasından seçilip, Millet Meclisi Başkanı sıfatını alacağı da belirtilmişti. Yapılan oylama sonucu M. Kemâl 110, Celâlettin Arif Bey ise 109 oy almışlar, başkan M. Kemâl seçilmişti. (19)

320 Sayılı seçim yasasına göre de her 50 bin erkeğe bir mebus seçildiği gibi, seçmenlerde gereken yaş sınırı ise 25'di. 1923 Seçimlerinde ise, bu yaş sınırı 18'e indirilmiş, 20 bin erkek için de bir mebus seçimi uygun bulunmuştu. (20).

---

(18) Tanilli, Server: Anayasa ve Siyasal Belgeler, Sulhi Garan Matbaası, 1969, İstanbul, s. 66.

(19) Tunaya, Tarık Zafer: Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Formül Matbaası, Turhan Kitabevi, 1981, İstanbul s. 236.

(20) Gençosman, Kemal Zeki, Devleti Kuran Meclis, Hürriyet Yayınları: 259, Tarih Dizisi: 2, 1980, İstanbul s. 75.

Levent Şahverdi Arşivi

II. BÖLÜM:

GÜÇLER BİRLİĞİ

A — YASAMA

Yasama organının bu dönemde ilgiyi çeken en önemli özelliği, genel af ilân etmeyeceğine ilişkin Heyeti Umumiye kararıdır.

Buna karşılık, güçler birliğine ve meclis üstünlüğüne karşın, yasaları yorumlayan, Heyet-i Vekile kararlarına rastlandığı gibi, Anayasa hükmü niteliğinde Heyet-i Vekile kararları da vardır. Harcırahlardan yüzde kırk tenziline dair kanunun makabline dair tefsir kararı, Men'i Müskirat Kanunu'nun hükmü (21), saltanatın kaldırılmasından aylarca önce çıkan bir İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi; pasaportlardaki (Nam-ı Hazret-i Padişahî) ibaresi yerine, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) ibaresinin konulması hakkında kararname (22) örnek olarak sayılabilir.

Meclis, yasama yetkisini bazan yasayla, bazan Heyet-i Umumiye kararlarıyla yapmıştır. Meclisin bir Heyet-i Umumiye kararı ile yaptığı en önemli yasama tasarrufu, saltanatın kaldırılmasıyla ilgili olan, 30 Ekim 1922 tarihinde

(21) Düstur, 3T. c. 2, s. 21.
(22) Düstur, 3T. c. 3, s. 81.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığına ilişkin karardır.

Ayrıca «Ağnam Resmi Kanunu» da Meclisin çıkardığı ilk yasalar arasında yer almaktadır. «Ağnam Resminin, eskisinin dört misli olarak istifasına karar veren» bu Heyeti Umumiye kararı dikkati çekmektedir. (23)

Beyazıt'ta bağımsız bir liva teşkil ve zorunlu ziraat usûlünün uygulanmaması da birer Heyet-i Umumiye kararıdır. (24)

Bunun yanında iki ayrı iktidar işlevi birlikte kullanılmış, 9-8-1920 günlü, 33 sayılı Heyet-i Umumiye kararı, «muhacirine, hânedan namiyle verilen maaşın kemafıssabık tediyesine ve Akşehir Mal Müdürü hakkında takibat icrasına» karar verilmişti. (25)

Daha bunlara benzer çeşitli yasalar önerilmiş, büyük bir kısmı Lâyiha Encümeni'ne gönderilerek görüşülmüş, küçük bir kısmı yasallaşmış, büyük bir kısmı reddedilmiş önerilere raslanmaktadır. Bu konuya «Muhalefet» kısmında denineceğimizden burada kısaca sözetmekte yarar gördük.

Ayrıca, Beyazıt Mebusu Mehmet Bey'le arkadaşlarının «Meclisin şeklinin tesbitine, nisabı müzakereye, tahsisata ve Meclis azalığıyla içtima edebilecek memuriyetlere» ilişkin yasa önerisi de gözönünde bulundurulmaya değer.

Heyet-i Umumiye'ye sunulan, Meclisin yapısı ve biçimi ile ilgili yedi madde içeren çeşitli bölgelerden 75 mebusun imzasını taşıyan 1 Eylül 1920 tarihli bu öneriye Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey başta olmak üzere karşı çıkanlar olmuştur. Örneğin, Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey, yasanın önemine değinerek sürüncemede kalmadan,

---

(23) Düstur, 3T. c. 1. s. 1.
(24) Düstur, 3T. c. 1, s. 48.
(25) Düstur, 3T, c. 1, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

kısa sürede çözümlenmek üzere encümene gönderilmesini söyledi. Bir sonraki oturumda konu gündeme gelerek görüşüldü. (26) Küçük itirazlara karşın, bu konuyu belirleme ve netleştirme girişimleri, önerilen yasanın önemini vurgulamaktadır. Çünkü, her ne kadar, radikal bir görüşle meclis hükümetinde, birbirini destekleyenler yanında, İstanbul'da bir hükümetin olduğunu, yeni bir hükümete gerek kalmadığını söyleyen ikinci görüşün bir ortak yanı vardı. Lâyiha ve İcra encümenlerinin kurulmasını istiyorlardı.

M. Kemâl ise; meclis hükümeti, İcra Heyeti'ni denetleyerek «Murakıb ve Müdekkik bir yasama organı değildir. Milletin mukadderatına bu sıfat ve şüpheyle bakamaz ama bu mukadderatla bilfiil iştigal etmek zorundadır». (27)

Çeşitli yörelere İstiklâl Mahkemeleri gönderilmesi önerisi de yürürlüğe giren önemli yasalardan biridir. (28)

B — YÜRÜTME

6 Sayılı kararla kurulan Lâyiha Encümeni'nin hazırladığı tasarı, Meclisin 1 ve 2 Mayıs 1920 günlerindeki oturumlarda görüşülerek yasallaşmıştır. (29) Dört maddelik bu yasaya göre, Meclisin onbir kişilik bir «İcra Vekilleri Heyeti» vardır.

Bu Heyet, Şer'iye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-ı İçtimaiye, İktisat, Maarif, Adliye, Maliye, Hariciye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye encümenlerinden oluşmaktadır.

Vekiller, üyesi oldukları encümenlerin oylarını tartışarak alabilirler. Yasada bir hüküm olmamakla birlikte, meclis başkanı, bu heyetin de doğal başkanıdır.

---

(26) Zabıt Ceridesi, c. 1, d. 1, 4.9.1336
(27) Tunaya: Devrim Hareketleri İçinde..... s. 214.
(28) Düstur, 3T. c. 2, s. 129.
(29) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D. 1, c. 1, s. 153-186.

Levent Şahverdi Arşivi

T.B.M.M. Başkanı M. Kemâl, 3 sayılı yasaya göre İcra Vekillerinin seçiminden hemen sonra, durumu bir genelge ile bütün mülki ve askeri makamlara bildirmiştir. (30)

4 Mayıs 1920 tarihli bu önemli genelgenin birinci bölümünde: «Büyük Millet Meclisi'nin mahiyet-i esasiyetini tesbit eden ve ikinci içtimada ittifakla kabul olunan hususatın önemli noktaları» anlatılmaktadır. 24 Nisan 1920 günlü kararla saptanan temel nitelikler şöyle ifade edilmiştir:

1 — İrade-i Milliye'nin bilfiil mukadderat-ı vatana vazı-ül-yed tanınması, umde-i esasiye olarak kabul olunmuştur.

2 — B.M.M. kuvvei teşriye ve icraiyeyi nefsinde cem'etmiş ve İdare-i Umumiye-i milleti fiilen deruhde eylemiştir.

3 — B.M.M. tefrik ve tevkil edeceği azasını icrai vazifeyle memur eder. Vekillerin herbiri ayrı ayrı ve cümlesi müştereken Heyet-i Umumiye'ye karşı mes'uldür.

4 — B.M.M. Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisidir. Meclis Reisi sıfatıyla meclis namına vaz-ı imzaya salahiyettardır. (31)

Genelgede, Meclisin «Mahiyet-i Esasiye'si» olarak nitelenen 24 Nisan 1920 kararları gerçekten, dönem boyunca sürekli Anayasa hareketi içinde bulunacak olan birinci meclisin, ilk esas teşkilât hukuku düzenlemesidir.

Meclisin, icra vekilleri üzerinde yoğun bir denetimi görülür. Bu dönemde ilk üç ay içinde 4 gensoru, 20 soru önergesinin dışında, 100 den fazla da, istek niteliğinde önerge sunulmuştu.

Daha önceleri yasama niteliğinde olan önergelerin dışında kalan, doğrudan icrayı ilgilendiren genelgeler çeşitli encümenlere gönderildi.

---

(30) Palaoğlu: Op. cit, s. 114.

(31) Palaoğlu: Op. cit. s. 114

Levent Şahverdi Arşivi

İlk başlarda alışılagelen bir yapı olması nedeniyle, vekillerin soru ve önerilerini daha çok günlük işler, memur atamaları oluşturmaktaydı. Hattâ hangi sorunun, hangi encümende çözümleneceği, doğrudan saptanamadığı için, bir öneri karşısında çelişkilere ve itirazlara da rastlanmaktaydı. Örneğin: Hiyanet-i Vataniye ve sınır belirleme gibi önemli sorunlar tartışmasız ve önemsiz bir biçimde ele alınırken, seferberlik sonrası dul ve yetim maaşları için uzun tartışmalara girilmekteydi. (32)

18 Ağustos 1920'de görüşülmeye başlanan, «Hukuk-u Esasiye Encümeni» tarafından hazırlanan 8 maddelik tasarı hükümleri, şunları içermektedir. (33)

1 — B.M.M. teşri ve icra kudretlerini haiz ve idare-i devlete bizzat ve müstakillen vazıülyetdir.

2 — Gayenin husulüne kadar müstemirren hâl-ı in'ikad' dadır.

3 — Heyeti Umumiye içtimaı, 23 Nisan 1920 mebde olarak 4 aydır.

4 — Sene-i İçtima nihayetine kadar ifâ-ı vazife etmek üzere, her intihap dairesinden ikişer mebus seçilir ve daimî hey'et olarak çalışır.

3 Sayılı «B.M.M. İcra Vekilleri'nin Suret-ı İntihabına Dair Kanun», İcra Vekillerini yasama görevlerinden koparmış, kişilikli bir kabine, türdeş bir kabine politikasının uygulayıcısı durumundan uzaklaştırmıştır. (34)

Bu da daha sonraki bölümlerde değineceğimiz hizipleşmenin gruplaşmanın, yürütme organında muhalefetin başlamasına neden olmuştur. 4 Kasım 1920'de de bu gerekçe ile tasarıda değişiklik yapılmıştır.

1919 Sonrası, siyasal iktidarın büyük çapta ulusa ge-

(32) T.B.M.M. Zabit Ceridesi d. 1, c. 1, .s 1-279.
(33) Palaoğlu: op cit s. 124-125.

Levent Şahverdi Arşivi

çişini ve bu geçişin temsili demokrasi içinde mekanizmasının uygulamasını getirmiştir.

İşte, bu siyasal iktidarın uygulanması, bir temsili organa, vekâlet yoluyla bir yürütme organına bırakılmıştır. Bu denetim: Meclisin siyasal denetimi, Danıştay'ın yönetimsel yargı denetimi, halkın da siyasal seçim yoluyla, kamuoyu denetimi biçiminde görünür.

Uygulamada aksama, bu mekanizmanın partilerin (grupların) merkezi organlarındaki birikmeden kaynaklanmaktadır.

Tunaya, bu dönemin yürütme organı için şunları söylüyor «... Kuvvetlerin karışımı zaten yürütmeyi bağlı (tâbi) duruma sokar... Mebuslar, Yürütme olarak, İcra Vekilleri Heyeti'nin Yasama'ya bağlı, O'nun altı olduğunu ve O'nunla eşit olmadığını da belirtirler...» (35)

Yani, aksaklıkların bir diğer yanı da güçler birliğinin kavram karmaşasından kaynaklanmasıdır. Bunun yanında İkinci Grubun yapıcı olmayan muhalefet akımları, yürütme organının çalışmalarını sekteye uğratmıştı. Özellikle Rauf Bey, İcra Vekilleri Heyet-i Riyaseti'ne geçmek için muhalefeti, Birinci Grup Üyelerine karşı bir silah olarak kullanmış, zaman zaman bu iki grup arasında ikili oynamıştır. (36)

Özellikle Cumhuriyet'in ilân edildiği gün İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Grup önünde kendisini savunmasındaki ikili tutumu oldukça ilginç sayılabilir:

«İstibdat ve Meşrutiyet idareleri altında acı çekmiş bir arkadaşınız olarak, duygularım elbette Cumhuriyet idaresinden başka bir idareye taraflı olmayacağım merkezindedir... Hayat ve namusumu teşrik ettiğim ve her zaman

---

(34) İbid: s. 128-129.

(35) Tunaya: Devrim Hareketleri..... s. 243.

(36) Atatürk, Mustafa Kemâl: Nutuk, cilt 2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, 1967, İstanbul, s. 663.

Levent Şahverdi Arşivi

kendimden yüksek gördüğüm arkadaşlarım ki aralarında bu gün iş başında olan M. Kemâl Paşa Hazretleri de vardır; hepsi bilir ki bu güne kadar geçirdiğim hayatta en ufak bir kusur, en ufak bir tereddüt geçirmiş değilimdir... (37) dır.

Oysa, M. Kemâl Nutuk'ta, Rauf Bey'in kendisini yersiz muhalefetlerle ne denli çıkmaza soktuğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca, yürütme organına ağırlıkla önem veren bu meclis, kuramsal olarak belirlediği yasalarla (38)

md-2 İcra Vekilleri B.M.M.'nın ekseriyeti mutlakası ile aralarından intihap olunur.

md-3/ Her vekil deruhte ettiği umurun ifasına mensup olduğu encümenin reyi istişarisini alabilir.

md—4/ İcra Vekilleri arasında çıkacak olan ihtilâfı B.M.M. halleder; diye maddeleştirdiği halde, uygulamada bunlar pek mümkün olmamıştır. Özellike muhalefetin ortaya çıkışı, «İkinci Grup»un oluşmasını engelleyememiş, dördüncü madde de pratikteki geçerliğini koruyamamıştır.

C — YARGI

20 Ocak 1920 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yargı ile ilgili bir Anayasal düzenleme yapılmamıştır. Ama, yargı ile ilgili bir çok yasal düzenleme görülür. Meclis, 1921 Anayasa'sındaki bu boşluğa karşın, iki nedenle yargıyı da doğrudan doğruya kendisine özgü bir fonksiyon olarak kabul etmiştir. Çünkü;

1 — Meclis, bölünmez, parçalanmaz, tek bir egemenlik anlayışı dolayısıyla bu parçalanmaz egemenliğin bir unsuru olarak yargıyı da kendinde görüyordu.

---

(37) Uluğ, Naşit Hakkı: Halifeliğin Sonu, Baha Matbaası, 1975, İstanbul, s. 133.

(38) T.B.M.M. Kavanin Mecmuası. D. 1, c. 1, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu, birinci T.B.M.M.'de, tarihin ve somut koşulların getirdiği güçler birliğinin ve Meclis'in üstünlüğünün sonucuydu. Tarihsel gelişimi içinde, «yargılama erki için yapılan kuramsal soyutlama»'ya (39) ve yargı bağımsızlığı düşüncesinin, güçler ayrılığı düşüncesinden önce gelişmeye başlamasına karşın, egemenliğe bakış biçimi ilk meclisi, yargı için de o noktaya götürmüştür.

2 — Bu meclis, yalnız kuramsal olarak ve bir egemenlik anlayışıyla değil, pratik nedenlerle ve icra fonksiyonuna tam anlamıyla sahip olabilmek için de yargı gücünü kendinde görmüş, bu pratik nedenlerle, O'nu kendinde varsaymaktan öteye giderek, bizzat kullanmıştır. Meclis, özellikle iç isyanlar ve asker kaçakları konularında başarılı ve yürütmeye büyük çapta egemen olabilmek için, işleri, olağan yargı mekanizmalarına bırakamazdı. Çünkü,

a) Sivil mahkemeler, olağanüstü koşullara uymuyordu;

b) Askeri Harp Divanları, Meclis otoritesinin dışında ve üstünde askeri bir otorite düşüncesi yaratıyordu. (40) Oysa, meclisin amacı haklı olarak herşeye ve tüm otoritelere egemen olmaktı. Örneğin; Firariler hakkındaki yasa tasarısıyla ilgili olarak, «Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbatası»nda, şu sözler görülür. «... ve halkın doğrudan doğruya Meclisimize bilumum Umuru'na vazı-yet edilerek, Meclisimizin kuvve-i icraiye ile olan alâkasını temin etmek için...» (41)

Bu meclis yargı işlevini iki temel yasa çıkararak yerine getirmiştir.

1 — Hiyanet-i Vataniye Kanunu

2 — Firariler Hakkında Kanun.

---

(39) Soysal: Dış Politika..... s. 246.

(40) Aybars, Ergun: İstiklâl Mahkemeleri, Bilgi Yayınevi, 1975, Ankara s. 53.

(41) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, d. 1, c. 17. c. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu iki yasa için Heyet-i Umumiye Kararı çıkarılmış ve çeşitli yerlere İstiklâl Mahkemeleri gönderilmesi Kanunu, Birinci Meclis'in yargı işlevi konusunda en önemli adımı olduğu gibi, Batı parlamentosundan da ayrı olarak, bu gücü Meclisin dışında değil (Örneğin; Fransa), kendi içinde kurarak, denetleyebilmiştir.

Ayrıca Meclis, mal' yargı işlevi ile, idarî yargı görevini de üstlenmiştir. (42)

Bir evrim içinde, dönemin sonunda, yürütme organında olduğu gibi yargı organı da bağımsızlaşmıştır.

15 Nisan 1923'te de «temyiz» yolu açılıp, Meclis'te aradan çekilmiştir.

Bunun yanında, Meclis üyelerinden oluşan «İstiklâl Mahkemeleri», cezaları, «müstakilen hüküm ve tenfiz etmek» görevine de sahip olarak, nerede, ne kadar İstiklâl Mahkemesi kurulacağını da bu Meclis belirlemiştir.

18 Eylül 1922'de yürürlüğe giren bu mahkeme kararları kesinleşerek, «İnfazına bilumum kuvayı müsellâha ve gayrı müsellâhai devlet memurudur.» (43) demektedir.

Meclis, yargı alanına egemen olduğunu başka karar ve yasalarla da belirlemiştir. «Muvakkat Temyiz Heyeti» oluşmasına ilişkin yasa, «Harp Kazançları Vergisi İtiraznamelerini Tetkik Edecek Merkez Komisyonu» ve «Divanı Temyizi Askeri» gibi kurumları da belirlemiştir.

Yargıçların görevden alınması, mahkeme değiştirme ve eski ceza yasasını karar ve yasalarla değiştirme yetkisi de meclise verilmiştir. Yine meclis, İstiklâl Mahkemeleri kararlarını «ref» edebilir. (44)

Ulusallaşmanın yargıya da egemen oluşu, bağlaşık devletlerinin İstanbul'da mahkeme kurmalarına da karşı-

(42) Düstur: 3T. c. 2, s. 18.
(43) Tunaya: Devrim Hareketleri İçinde..... s. 244.
(44) Ibid : s. 245.

Levent Şahverdi Arşivi

dır. Bu nedenle, bir kısım yasaların yürütülmesini kendi bünyesinde toplar ve sansür edebilir. (45)

Birinci T.B.M.M.'de yasama ile yürütme arasındaki iç içe giren organların yetkisi, yargı ile yürütme arasında da görülmektedir.

Meclis, yargının, en çok üstünde durduğu Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun uygulamasına hemen başlamış, bu suçtan yargılananlar da oldukça ağır cezalara çarptırılmıştır. Örneğin; Yaka Afşar Karyesi'nden Kara Memed ve arkadaşı Hasan idam, Elbistan'ın Almutlu Kariyesi'nden Memedoğlu Yusuf 3 yıl kürek mahkûmluğuna, Ermenek'in Adillû Kariyesi'nden Şaki Maden idam; Maden'in Yeniyaban Kariyesi'nden Hasanoğlu Hakkı ve Hasanoğlu Celâl idam cezalarına çarptırılmışlardır. (46)

Bu suçtan dolayı beraat eden ancak bir kaç kişiye rastlanmaktadır. Ayrıca suç işleyen kişinin, uzun bir duruşma ve değerlendirme yapılmadan yargılanması, hem yasanın *önemini vurguluyor, hem de bu konuya esneklik tanınmadığını* gösteriyordu. Örneğin; Ermenek ilçesinin Adillu Kariyesi'nden bu suçtan dolayı yargılanan Memed için Çorum Mebusu Dursun Bey, Meclis Başkanından söz isteyerek, «Geçenlerde iki idam hükmünü Meclisi âliniz tasdik buyurdu. Bittabi buna birşey denemez. Fakat idamı tasdik edilen adamlar ne yapmışlar ve ne gibi hiyanet işlemişler? Esbabı sübutiye mevcutmudur? Bunu Meclisi âliniz bilse daha iyi olur,» diye sorunca, Konya Mebusu Refik Bey: «Encümene itimadımız vardır efendim.» der. Dursun Bey «Cinayet nedir? İtimat başka hiç olmazsa bu adam...» Dursun Bey'in sözlerini kesen Başkan: «Efendim, muhavere olmasın rica ederim» derken, Dursun Bey ısrar eder: «Hiç olmazsa, bu adam kimi öldürmüş, kime ne yap-

(45) Ibid: s. 245.
(46) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 1, d, 1. s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

mış, aleyhinde isnadatta bulunanlar kimlerdir, derecei şahadetleri nedir? Okunsun, bize de kanaat gelsin. Boyuna bir idâmdır diyoruz, geçiştiriyoruz. Evrakın mündericatı hakkında mütalâatımız olmadan reye koymak mantıksız ve gayri adilâne bir şeydir.»

Nitekim, zamanla bu çeşit idâm cezaları esneklik kazanabilmiştir. Hiyanet-i Vataniye cürümünden dolayı İstiklâl Mahkemelerince idâm cezasına çarptırılanların cezaları ömür boyu hapis veya ömür boyu kürek mahkûmluğuna, en az 15 yıl olmak üzere bağışlanmıştı. (47)

«Muvazzaf ve gönlü ile hizmeti askeriyeye dahil olupta firar edenler, her ne surette olursa olsun, firara sebebiyet verenler, firariyi derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler, firarileri ihfa, iaşe ve ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut ahkâm ve indelicap diğer güna mukarreratı cezaiye'yi müstakillen hüküm ve tenfiz etmek üzere B.M.M. âzalarından mürekkep İstiklâl Mahkemelerinin oluşması» (48) yargı organına yetki, sorumluluk ve denetim getirmiştir.

1920 Eylül - 1922 Temmuz tarihleri arasında İstiklal Mâhkemelerinin önüne toplam 59 bin 164 sanık çıkmış, bunlardan 1744'üne beraat, 1054'üne idam, 243'üne de haklarında idam cezası verilmiştir. (49)

Kuruluşundan Cumhuriyetin ilân edilişine değin, Kurtuluş Savaşı'na, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuna ve orduya karşı çıkanları yargılayan bu mahkemelerin yaptığı en

---

(47) Düstur: 3T. c. 2, s. 192, m.d. 1.

(48) T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, d. 1, c. 1., s. 22, m.d. 1:

(49) Gençosman, Kemâl Zeki, İhtilâl Meclisi, Hürriyet Yayınları: 241, Tarih dizisi: 18, 1981. İst. s. 272.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük kovuşturma Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikasti'nde görülür. (50)

---

(50) İstiklâl Mahkemeleri kararları için, zaman zaman haksız ve adaletsiz olduğu çeşitli çevrelere söylenmişti. Kararların doğru ve eşitlik ilkelerine göre alındığını savunan Dr. Reşit Galip notlarında şunları söylüyor:

«İstiklâl Mahkemelerinden kimler korkmalıdır? Bu mahkemeler memleket dahilinde hangi kısım insanları takip eder?...

... Filhakika namuslu vatandaşlar için namütenahi müşfik olan İstiklâl Mahkemeleri, erbabı hiyanet için korkunçtur. Münfesih ve mefsuh Saltanat ve Hilafet mensupları ile taraftarları, Milli felaketlerde medarı sürur bulan Hürriyet ve İtilaf bekayası, Memleket dahil ve haricinde Cumhuriyet düşmanları, teceddüt ve inkılap aleyhtarları, şakavet ve cinayeti meslek ittihaz edenler, külhanbeyi unvaniyle maruf haşerat İstikalal Mahakimi'nden korkmakla hataya düşmüş olmazlar. Kuvvetli takip ve tefahhus projektörlerimiz bunların üzerine tevcih edilmiştir. Hiçbir teşebbüsleri gözümüzden kaçamaz ve hiçbir hareketleri cezasız kalmaz. Kanun sür'at ve kat'iyetle ve ihtiva ettiği kâffei şiddetle tatbik olunduğu zaman müthiştir. İşte İstiklâl Mahkemelerinde bu gibiler hakkında kanun tatbik olunur. Kaçak Vahidettin'den Gümülcineli İsmaillere, Çerkes Ethemlere kadar bütün hariçtekilerin en gizli tasavvurları bize meçhul değildir. Memleket dahilinde bulunup da onlara uymak istidadında olanlar ilk adımlarını atmadan yakalarını ele vermiş sayılırlar. Fesad ve hiyanete ve bilhassa teceddüt hareketleri aleyhinde hareket eden müsteid yuvaların hepsini biliyoruz. Bunlar, rahat oturmak ve namuslu vatandaş halinde yaşamak zevkinden feragat ettikleri gün mukarrer akıbetleriyle karşılaşırlar. Memleketin en ücre ve tenha köşesinde, dağında dahi şakavet ve soyguncular bırakmamak, umumi âsayişe bütün kuvveti kanuniyemizle müzahir olmak İstiklâl Mahakimi'nin esaslı umdelerindendir. «Şakiler derhal idam olunurlar» hakikati memleketin her tarafında çınlayacaktır. Vatandaşlarının hayatına, memleketin asayışına kasd eden-

Levent Şahverdi Arşivi

ler için İstiklâl Mahakim'inde cidden merhamet yoktur.

Mütegallibenin düşmanıyız. Hükümettin ve servetinden aldığı nüfuz ve kuvvetle halka fuzuli tahakkum edebilecek bir sınıfı Cumhuriyet kanunları kabul etmez. Tanzimattan evvelki Derebeyliğin yerini daha büyük hilekârlıkla işgal etmiş olan tagallup mevkiini mutlaka irfan ve idrake, münevver ve mütefekkir kafalara terk edecektir.

İçinde mutagallibelik korkusu olan davalara çok ehemmiyetle alakadar olmaktayız.»

Bir kopyası elimizde bulunan ve Beyazıt Mebusu Süleyman Sudi imzasını taşıyan ve doğrudan M. Kemâl'e yazılmış uzun bir mektupta da İstiklâl Mahkemeleri için şöyle deniyor:

«Mallumu Devletleridir ki, bir memlekette siyaset (ceza) yani şiddeti ceza olmazsa o milk paydar olmaz. Hakkiyle mecmai adalet demeğe seza İstiklâl Mahkemelerine ait kanunun ilânını müteakip esnan erbabı (yaşı gelmiş asker) hemen davete icabet ve dağlara ve kırlara firar edenler de peyderpey şubelere dehalet etmekte oldukları maalmesar (sevinçle) görülmektedir. Şu halde tatbikatça ne kadar itina ve istical edilse o kadar fevaid (faydaları) ve muhassenatı mucip olacaktır.»

(*) **Mektubun aslı için belgeler kısmına bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

III. BÖLÜM:

MUHALEFET

A — MUHALEFETİN TANIMI

Konunun ayrıntılarına girmeden önce, biribirleriyle anlam olarak karıştırılan muhalefet - menfi (olumsuz) sözcüklerinin anlam farklılığını açıklamak gerekir. Olumsuzluk, bir yapıya ,bir mekanizmaya tümünden karşı çıkmak, bir kurum veya olguyu tümüyle reddetmek anlamında olmasına karşın, muhalefet karşısındaki kuruma, yapıya mekanik olarak sahip çıkarak, uygulama biçim ve düşüncelerine tepki göstermektir. Yani konumuz gereği iktidara karşı olumsuzluk dikey ve yatay eksenlerde hiç bir kesişme göstermeyen bir koordinat sistemine benzetilirse, iktidar muhalefet ikilemi yatay eksende kesişen, düşey eksen de farklılaşan bir koordinat sistemi oluşturur.

Bu nedenle, iktidar - muhalefet, muhalefet - iktidar için birbirini tamamlayan ama bütünleşmeyen bir bölünmezdir; diyebiliriz.

Sosyal, Dış Politika ve Parlâmento isimli yapıtında bu kavramı şöyle açıklamakta: (51)

«Muhalefetin görevi muhaefet etmektir, sözü çok kim-

(51) Soysal: Dış Politika ve Parlamento, s. 261

Levent Şahverdi Arşivi

seye aşırı, hattâ tehlikeli bir besitleştirme gibi görünebilir ve burda olumsuz bir bozgunculuğun tohumlarını bile bulanlar çıkabilir. Ama bu sözün iktidar muhalefet ilişkilerine hâkim olması gereken temel kuralı gösterdiği de muhakkak, tabiî, muhalefet etmeyi yaratıcı anlamda almak şartıyla. Muhalefet etmek sadece —hayır— demekten ibaret değil —hayır— diyen niçin —hayır— dediğini ortaya koyacak ve neye —evet— diyebileceğini belirtecektir. Bu sorumluluk, muhalefet görevini devlet hayatında iktidar görevine hayli yaklaştırmaktadır.»

İkinci Meşrutiyet sonrası, anarşi boyut kazanınca fırkacılık kavramı yanlış anlaşılmış, bu da belli sayıya ulaşan bir zümre oluşturamamakla birlikte, türdeş olmayan iki grubun ortaya, çıkmasına neden olmuştu: Tutucular — Devrimciler.

Mondros Bırakışımı sonrası, Anadolu'da örgütlenen devrimciler, Heyet-i Temsiliye Kararları ve Milli Kurtuluş Hareketi karşısında tutucu olan İstanbul Hükümeti'ni yenilgiye uğratmıştı.

Devrimcilerle tutucuların muhalif oldukları başlıca konular şunlardır : (52)

1 — Mondros Bırakışımının haksız uygulamaları karşısında, İstanbul Hükümeti direnilmemesini emrederken, Anadolu, işgâllerle savaşarak direnmişti.

2 — Sevr Andlaşması'nı tümüyle reddeden Anadolu, böyle bir anlaşmayı yok sayarken, İstanbul Hükümeti bu anlaşmanın yanındaydı.

3 — Yarı sömürge olmamak için savaşan Anadolu karşısında, İstanbul Hükümeti himaye ve manda önerilerini çekici bulmaktaydı.

4 — Wilson prensiplerine dayalı olarak örnek

(52) Tunaya: Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Sulhi Garan Matbaası, 1969, İstanbul, 546-547.

Levent Şahverdi Arşivi

alınan milliyetçilik akımından İstanbul Hükümeti bağımsızlık ilkesini çıkaramazken, Anadolu savaşmayı göze alarak, kurtuluşu bağımsızlıkta görmekteydi.

5 — Azınlıkların taşkınlıklarına Anadolu engel olmaya çalışırken, İstanbul Hükümeti bunlara göz yummaktaydı.

1920 yılının ortalarına değin iki yönetim arasındaki ilişkiler artan-azalan bir diyalog çerçevesinde yürütülmüştü. Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabineleri döneminde gelişen Amasya protokollarını ortaya çıkaran, seçim yasalarını ve meclisin 1918 feshinden sonra yeniden oluşmasını sağlayan diyalog, Damat Ferit Paşa kabinesi sırasında 16 Ocak'ta (1920) yabancı güçlerin İstanbul'u işgali ile son bulmuştu. Meclis bu tarihteki son oturumunda Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının önergesi ile birleşimleri ertelemişti. Sonunda 11 Nisan 1920'de Osmanlı Parlemento'su Sultan tarafından feshedilince, 23 Nisan 1920'de Ankara'da, yeniden, Meclis'in açılması gerçekleştirilmişti. Bu bir meşruiyet devrinden başka bir şey değildi. Bir gün sonra ise İstanbul hükümeti Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi'ni çıkarmış ve artık tüm bağlar kopmuştu. Bu tarihten sonra karşımızda herbiri kendisinin yönetim yasallığına sahip olduğunu ileri süren iki hükümet vardı.

B — YENİ MECLİSİN KİMLİĞİ

Osmanlı parlâmentosu feshedilince, ülkenin bağımsızlığı ilkesinde birleşen siyasi kişiler bir araya gelerek, kendilerini Anadolu ve Rumeli Müdafa-ı Hukuk Cemiyeti'nin birer üyeleri sayarak 1921 Anayasasını yapma yoluna gitmişlerdi.

Bu ortak ilkede birleşen mebusları kendi aralarında üç sınıfa ayırabiliriz.

1 — İstanbul, Meclisi Mebusan'dan gelen 92,

Levent Şahverdi Arşivi

2 — 13 Malta'dan bir Yunanistan'dan olmak üzere 14,

3 — 19 Mart 1920 bildirisine göre seçilmiş 232 olmak üzere toplam 337 mebus yeni Meclis'i oluşturmaktaydı. (53)

66 Seçim çevresinden gelen bu mebusların meslekle-re göre dağılımları şöyledir. 120 tane çoğu ticaretle uğra-şan serbest meslek sahibi, 20 Dâvavekili, 11 Gazeteci, iki Mühendis, bir Amele, 125 devlet memuru, yönetici ve Da-hiliye Vekilleri 36, on tanesi paşa olmak üzere 53 ordu mensubu, 14 Müftü, 13 Müderris, on şeyh, beş aşiret rei-si. (54)

C — MUHALEFETİ OLUŞTURACAK UNSURLAR

Görüldüğü gibi oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan mebusların meslekleri, doğal olarak yeni kurulan meclisin yapısını da etkilemiş, çeşitli gruplaşmalar görül-müştü. Çok ileri sol gruplaşmaların yanında, aşırı dinci gruplar da ortaya çıkmıştı.

Bu görünüm henüz kemikleşmeyen yeni meclisi mu-halefetin eşiğine getirmişti. Ama bu muhalefet, batı parlâ-mentolarında görülen türden bir muhalefet değildi. Çünkü;

1 — Piramidal bir yapıya sahip olan saltanatın yıkı-lışı, tepedeki tek yetkinin, tabana indirilerek yetkiler zin-cirini oluşturması, egemenliğin halka geçişi,

2 — Fırkacılığın, İttihat ve Terakki'cilerce yanlış kav-ranması, bu yanlışlığın nefrete dönüşerek halka yansıması,

3 — Bu kritik dönemde 1. Dünya Savaşı'na girilerek, bu savaştan yenik çıkmanın, parlamentodan kaynaklandı-ğı izleniminin yaratılması, diyebiliriz.

İdeolojik ihtilâllerin en yoğun olduğu dönemde görev yapan bu meclis, Kurtuluş Savaşı'nı tüm vatandaşların ba-

(53) Tunaya; Türkiye Büyük Millet Meclisi... s. 4.
(54) Ibid: s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

şarısı olarak gördüğünden, halkçılık anlayışını, halk için yasa çıkartma anlamında kullandığından, büyük bir çoğunluğa sahip olan (% 80) köylü, bu Anayasa'da savsaklanmak istenmiyor; meclisin karmaşık yapısına bir de tabanı oluşturan halk muhalif olarak dikiliyordu.

Oysa, bu anayasanın halk hükümeti mantığı, ulus kimliğini kazanan, yok olmamak için gerekeni yapan Türkler'in bulunduğu herşey, her yer simgesi olarak nitelendiriliyordu.

Diğer bir zıtlık ise, bu meclisin amaçlarını sıralarken, kendisini devrimci bir organ, tinsel kişiliğinde Başkumandanlığın korunması, ulus ve ülkenin geleceğini kendi elinde tutması ve en önemlisi rakip tanımayan tek yasal organ olarak vurgulamasıdır. (55) Bu yaklaşım, meclis içinde «Osmanlı parlâmentosunun devamı mıdır?» şeklinde yorumlayan bir grubu oluşturmuştu.

D — BAŞLANGIÇTA MUHALEFET

Birinci T.B.M.M.'de muhalefet ilk başlarda protesto görünümündeydi. Damat Ferit Paşa'nın tekrar göreve getirilmesinden dolayı ilk tepki Gönen'den geldi. Kâtip Haydar Bey Gönen'den gelen telgrafı okumaya başladı :

> «... **Bütün sahai vatanı mukaddesi âşiyanei bum ve guab edercesine baştan başa yekpare harabezare kalb ile sine-i vatanda bir mihan yaralar açan ve felâketlere garkeyleyen, Ferid Paşa'nın tekrar cebren mevkii iktidara getirilerek kendisinin hevasatı gayrimeşrua ve ihtirasatı binihaye-i müstebidane ve menfaat perestanesini tatmin, adeta millet ve vatanı mukaddesimizin hayatı istiklâl ve mevcutiyetine vermeğe ve bu suretle âdayi bedhahanın eyadii zulüm ve itisafatına ve esarete ika etmeği saii bilfesat olan bu şahsın ve teşkilettiği kabinenin bilcümle efal**

Levent Şahverdi Arşivi

ve harekâtını hayatı mevcudiyet ve menafii vataniye-ye münafi gördüğümüzden ve geçenlerde Şaki Anzavur'un memleketimiz Gönen namına kendi kendine cebren teşkil ve izam ettiği heyetin memleketimizin namına söz söyleyecek ırz ve can ve amâl eyleyecek hiç bir sıfat ve haysiyeti kanuniyesi olmadığından kendilerini şiddetle protesto eder...» (56)

Mecliste ilk günlerinde vatan bütünlüğü, bağımsızlık kavramı en çok gündemde bulunan, en küçük yanlış anlaşılmalara yer vermeyen bir yapıdaydı. İzmir'in işgalinin yıl dönümünde Ankara halkı adına bu işgalin reddi, Kırşehir Mebusu Müfit Efendi tarafından okundu. Bu işgalde Yunanlı'ların suçlandığı kadar, Amerikan Hükümeti temsilcisi Wilson'da sorumlu tutulmakta, Batılı emperyalist amaçlı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma isteklerindeki genel politikaları da Meclis üyelerince daha da netleşmekteydi. (57)

Bu nitelik, ortak olan bağımsızlık ilkesinde mebusları birleştirirken, bir yandan da muhalefetin tohumları ekiliyordu. İkilik, hatta çoklu görüşler ortaya çıktı. Bunu izleyen günlerde, henüz üç ay gibi kısa bir sürede, sudan, yersiz ve küçük nedenlerle Meclisten istifalar başladı. Bu dönemde temsil ettikleri illeri değiştirmek isteyen mebus sayısı da azımsanamaz. (58)

Bunun yanında, bu istifaların mecliste değerlendirilişi ilginçti. Örneğin; Ankara Mebusu Ahmet Rüstem Bey istifasına neden olarak iyi bildiği İngilizce ve Fransızca'sını, yayınlanmış bir kitabıyla bütünleştirerek, yurt dışına gitme

(55) Ibid: s. 13.
(56) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 1, d. 1, s. 125.
(57) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 1, d. 1, s. 305-306.
(58) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi c. 2, d. 1, s. 330-339.

Levent Şahverdi Arşivi

ve propaganda yaparak, ülkeye daha yararlı hizmet vereceğini gerekçe olarak gösterdiğinde, istifa istemi uzun süre tartışıldı. «Dış göreve giden birinin mebusluktan çekilmesi gerekir mi?» biçiminde tartışmalar sürdü gitti. (59)

(59) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 4, d. 1, s. 3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. BÖLÜM:

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİ ULUSAL DAYANIŞMA

Burada şimdiye değin içyüzü ve etkinlikleri hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız «Milli Kongre» den kısaca söz etmeyi uygun bulduk. I. Dünya Savaşı'ndan yenik ve yıkık çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun hiç bir güce sahip olmadığı ve hiçbir düşmana karşı koyamayacağı bir gerçekti. Yabancı devletlerin İstanbul'u işgal etmeleri, ulusun tüm ümidini kırmıştı.

A — MİLLİ KONGRE'NİN KURULUŞU

İzmir'in işgali (16 Mayıs 1919) üzerine, Ege bölgesinde başlayan karşı koyma gibi (60) İstanbul'un işgalinden önce de 17 Ekim 1918'de toplanan «Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Merkezi» Başkanı Esat Paşa (61)

(60) 13 Kasım 1918'de İngiliz Müttefik Donanması ilk kez İstanbul'u işgal etmiştir.

(61) Milli Kongre denince Esad Paşa'yı anımsamamak olanaksız. Düşman işgaline uğramış ülkede bütün ulusal güçleri bir araya toplayıp bağımsızlık ve özgürlüğü yeniden kazanmak için meydana getirilmiş olan bu kuruluşun başında bulunanlardan biri ve belki birincisi Esad Paşadır. Milli Kongre'nin başardığı işlerde Esat Paşa'nın pek büyük payı vardır.

Esad Paşa'nın başında bulunduğu Millî Talim ve Ter-

Levent Şahverdi Arşivi

ulusal hukukun korunması amacıyla etkinlik kazanacak bir komite kurup, hazırlanacak program için, Mehmet Emin, Ali Kâmi, Baha Sait, Haydar Rıfat Bey'leri görevlendirmişti.

Yapılan hazırlıklardan sonra, 14 Kasım 1918'deki toplantıda bu kuruluşa «Milli Kongre» ismi verildi.

Milli Kongre, yayınladığı bildiride İstanbul'da kurulu tüm derneklerin, bu komite ile birleştiğini ilân etti.

Komiteyle birleşen dernekler şunlardır: (1) Edebiyat Fakültesi, (2) Üsküdar Türk Ocağı, (3) Teceddüt Fırkası, (4) Türk Ocağı, (5) Dava Vekilleri Cemiyeti, (6) Hürriyetperver Avam Fırkası, (7) Hukuk Fakültesi, (8) Himaye-i Etfal Cemiyeti, (9) Darül Mualliminler Mezunları Cemiyeti, (10) Donanma Cemiyeti, (11) Radikal Avam Fırkası, (12) Tıp Fakültesi, (13) Galatasaraylılar Yurdu, (14) Fünun Fakültesi, (15) Kabataş Teavün Cemiyeti, (16) Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, (17) Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, (18) Matbuat Cemiyeti, (19) Muallimler Cemiyeti, (20) Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, (21) Milli Türk Cemiyeti, (22) Sanayii Nefise Cemiyeti, (23) Spor Kulüpleri, (24) Vilayeti Şar-

---

biye Cemiyeti 17 Ekim 1918 tarihindeki toplantısında ülkenin buhranlı ve tehlikeli günler yaşadığını göz önüne aldı. Programdaki belli görevlerin üstüne çıkıyordu. O bütün ulusal güçlerin toplanarak, ülkeyi kurtarmada, el birliğiyle çalışmaya öncü olmayı kararlaştı. Ülkenin seçme düşünürleri, ileri gelenleri, gazeteciler, yazarlar, Üniversite mensupları, muhtelif bilim ve hayır kurumları ve siyasal partilere başvurarak «Ahvali hazıra karşısında memleketin hukukunu müdafaa gibi müşkül vazifeyi yalnız hükümetten beklemek yeterli olmayacağından», yaşama hakkını korumak isteyen bir ulusun mevcut olduğunu dünyaya göstererek bu kuruluşa «Millî Kongre» ismi verilmişti.

Müderris Doktor ve Göz Mütehassısı, Esat «Işık» Paşa, Talebesinden Prof. Dr. N. Rıfat Yarar, Prof. Dr. A. Süheyl Üner, İstanbul Tabip Odası tarafından basılan yayınından, İst 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

kiye Cemiyeti, (25) Adanalılar Cemiyeti, (26) Kürdistan Cemiyeti, (27) Trakya Cemiyetleri, (28) İzmir Müdafaa-i Hukuki Osmaniye Cemiyeti. Daha sonra aşağıdaki cemiyetler de katılmıştır. (29) Sulhü Selâmet Cemiyeti, (30) Hürriyet ve İtilaf Fırkası, (31) Ahali ve İktisat Fırkası, (32) Biçki Yurdu, (33) Asri Kadın Cemiyeti, (34) Sosyal Demokrat Fırkası, (35) Mühendis Birliği Cemiyeti, (36) İhtiyat Zabitleri Taavun Cemiyeti, (37) Trabzon Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti, (38) Darülfünün ve Mekâtibi Âliye Hey'eti, (39) Sosyalist Fırkası, (40) Çift;iler Derneği, (41) Milli Hususi Mektepler Cemiyeti, (42) Tıp Mezuninî Cemiyeti, (43) Cemiyeti Tedrisiye-i İslâmiye, (44) Vahdeti Milliye Heyeti, (45) İstanbul Esnaf Cemiyeti, (46) Aydın Muavemeti Milliye Heyeti, (47) Ticaret Mektebi Mezunin Cemiyeti, (48) Talebe-i Hukuk Cemiyeti, (49) Kolej Mezunin Cemiyeti, (50) Milli Ahrar Fırkası (51) Muhtelit Talebe Cemiyefi, (52) Heveskâran İdman Yurdu. v.d

B — MİLLİ KONGRE'NİN AMACI

«Milli Kongre» 1918'den 1919 yılına değin birçok ulusal hizmetlerde bulunmuş, yabancı dillerde birçok kitap, gazete, broşür ve haritalar yayımlayarak Avrupa'ya göndermiştir. 14 Aralık 1919'da yayınladığı bildirinin I. maddesinde amacını şöyle ilân etmiştir. «Bütün ulusal güçleri birleştirerek ulusal hukukun savunmasını sağlamak».

Madde II'de henüz Kongre'ye katılmamış tüm cemiyet ve fırkaların Kongre'ye ikişer temsilci göndermesi, bir cemiyet veya topluluğa özgü olmayan kimselerin de toplantılarda hazır bulunup, gündemdeki konular hakkında düşüncelerini açıklama hakkı tanımak.

Madde III'de Kongre içinde bulunan durum karşısında vatanın hak ve çıkarlarını savunmak ve korumak.

Madde IV'de Kongre, amacına ulaşmak için önce «Mil-

Levent Şahverdi Arşivi

letler Cemiyeti»ne özgür ve bağımsız bir ulus sıfatıyle girebilmesi için, gereken önlemlere başvurmak, basında vatanın hak ve çıkarlarına uygun biçimde düşünce birliği sağlamak, türlü yollarla gazete ve broşür yayımlamak, konferans ve toplantılarla kamuoyunu aydınlatmak, yabancı ülkelere heyetler göndermek, azınlıklar arasında dostluklar kurmak, Kongre'nin yürütülmesi için gerekli parayı sağlamak amacıyla dernekler ve fırkalardan, gerekirse halkın da gerekli yardımına başvurmak.

C — MİLLİ KONGRE'NİN YAYINLARI:

Milli Kongre propogandasını etkili bir biçimde yapabilmek için, yayına büyük önem vermiş, daha önce kapatılmış olan Fransızca, «Le Courrier de Turquie» Gazetesi'ni yeniden yayınlamış, ayrıca «İzmir Faciaı İşgali», «Türk Edmeni Meselesi» (İngilizce), «Irak'ta Türkler» v.d. kitaplarını bastırtarak, parasız dağıtmıştır. 26 Nisan 1919'da da Türk'lerin lehine yazdığı yazılarıyla tanınmış Pierre Loty'ye de teşekkür mektubu göndermişti.

Milli Kongre, 20 Mayıs 1919'daki toplantısında, Sultan Vahdettin'in gözetimi altında kurulan Şura-i Saltanat'a katılmıştır. Kongre bu katılmayı, tutanağında, şu biçimde açıklamakta : Hükümet güvenilir olmalıdır. Böyle olmadıkça, birleşik ve toplu hareket olanaksızdır. Hükümet şimdiye değin sürekli kendini düşünüp, ulusu savsakladığı bilindiğinden, bundan sonra da bu yolu tutacağı kesindir. Halbuki, barışın uluslar tarafından yapılacağı açıkça görüldüğünden, bizde de ulusun kendi yazgısını saptamak üzere, güçlü bir örgüte gereksinim vardır. Sultan'ın nüfuzunun güçlendirilmesi ve korunması, bağımsızlığımızın korunması için, Şura-i Saltanat'a katılmak zorunludur.

Levent Şahverdi Arşivi

D — MİLLİ KONGRENİN BEYANNAMESİ (*)

Maksat ve gayesi programının birinci maddesinden de anlaşılacağı veçhüzere Devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarikî anlarda bütün âlemi insaniyet ve medeniyete karşı vatanın âlî hukuk ve menafiini temin ve müdafaa vazifei mühimmesile teşekkül ve ibrazı faaliyete mübaşeret eden kuvayı milliyenin tevhidinden ve münferid veya müçtemi müteferrik bütün mesai ve faaliyetlerin tanzim ve müşterek gayeye doğru sevk ve idaresinden ibaret bulunan ve payıtahtta müesses ve mütaazzi başlıca heyet ve fırkaların mümessil ve murahhaslarının iştirakile kurulan (Millî Kongre) bugünkü içtimaında programını berveçhi âti tesbit eylemiş ve kat'î şekilde sahai faaliyete geçmiştir. Tarzı teşekkülüne nazaran müessesatı milliyeyi sinesinde toplıyan ve bu itibarla efkârı umumiye ve menafii memleketin mümessil ve müdafii millisi olarak ortaya atılan (Millî Kongre) bütün teşebbüsat ve mukarreratın hariç ve dahilde bu suretle telâkki ve kabule mazhar olmasını temin eyliyecek esaslar dairesinde çalışacaktır.

Kongre kâtibi umumidiğine namzet zevatı muhtereme ihtisas ve taksimi âmal esaslarına göre çalışacak encümenler ile iştigal ve bunların esami ve mahiyetleri ile vezaifini tayin eylemiştir. Millî Kongre milletin medarı iftiharı olan ve harıç ve dahilde tanınmış muhterem simalarını teşkil eden bilûmum zevatı âliyenin irşadat ve müzaheretinden müstefid olacak ve şimdiye kadar millet ve memleketin hukuk ve mukadderatile alâkadar olmak üzere hanımlarımızın cemiyetlerini de bittabi mesaisine iştirak ettirecektir. Millî Kongre vatanın münevver ve mütefekkir bütün evlâdını âzayı tabiyesinden ad ve hepsini hususî

(*) Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952 İst, 1952, s. 419

Levent Şahverdi Arşivi

bütün emeller ve ihtirasların fevkinde bulunan maksadı etrafında toplanmağa davet eyler. Tekmil fikri kuvayı vataniyeyi tevhid ve temsil vazifei mühimmesini üzerine alan Kongre bilûmum anasırı Osmaniyenin memleketin hakikî menafi ve ihtiyacatını müdrik mümessil ve erkânile temas ve bunların arasında ahenk ve mukarenet tesisini sâyü gayret edecektir.

Ancak siyasî ve iktisadî istiklâlile yaşıyacak olan vatanın en mühim olan hak ve menfaatlerini temin ve müdafaa maksadile ve efkârı umumiyei memleketin tercümanı olarak milletin en meşru ve tabiî metalibatını bütün cihanı medeniyet ve insaniyete isma emelile neşredilecek vesaik ve risallerin muhteviyatı arasında vahdet ve iştirakle mevcudiyti lüzumu üzerine herkesin dikkatini celbetmeyi vazife bilen Kongre bu gibi teşebbüslerin daima bir kalemden geçmesini temin edecektir.

(Millî Kongre) bilhassa bu mühim nokta üzerinde bütün münevver ve mütefekkirlerimizin tevakkuf ve teemmül eylemlerini ve harice karşı milletin bütün âmal ve metalibinde müttehid görünmesi zaruretinin hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamasını talep eyler.

Ulusal duygularla kurulan Milli Kongre ne yazık ki hedefine ulaşamamış, Şura-i Saltanat birkaç toplantıdan sonra tarihe karışmış, ama 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan M. Kemâl, (62) Milli Kongre'nin kutsal girişimini sürdürerek sonuca ulaşmıştır.

---

(62) Milli Kongre'ye ilişkin yukardaki bilgileri, Prof. Dr. Necmettin Rıfat Yarar'a özgü olduğunu sandığımız bir elyazması defterden edindik. Bu defterin aslı Niyazi Ahmet Banoğlu'nun özel kolleksiyonunda bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

V. BÖLÜM:

ULUSAL SAVAŞDA ULUSAL DAYANIŞMA

A — SİYASAL BİRLİK

M. Kemâl, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na girerken, vatanın bağımsızlık ve özgürlüğünü sağlamak için, ulusal egemenliği kurmak amacıyla, kişisel güven duyduğu üç arkadaşıyla, siyasal düşünce birliği sağladığı gerekçesiyle bir birlik kurdu. Bunlar; Rauf Bey, Ali Fuat ve (63) Kâzım Karabekir Paşa'lardı.

Anadolu merkezinden bu dört kişi şu bölge ve görevle-

(63) Kâzım Karabekir, M. Kemâl ile birlik kurarken neden O'nu önder seçtiklerini şöyle açıklamakta: «Benim amacım milletimizin kurtulması düşüncesinin başarıya ulaşması idi. Yoksa kişisel olarak herhangi bir mevkiye çıkmak değil. Bu kararla M. Kemâl'i tutuyordum. Benimle birlikte arkadaşlarımın da bu biçim hareketleriyle başarıya ulaşacağımıza kesinlikle emindim. Çünkü ben başa geçersem, aynı güçteki kanımla beni tutacak kimseyi göremiyordum...» (Milli Mücadeleye Başlarken M. Kemâl, Arkadaşları ve Karşısındakiler, F. Kandemir, Yakın Tarihimiz Yayınları, Ercan Mat. 1964. İst. s. 87.)

Levent Şahverdi Arşivi

re geldiler. (64) Rauf Bey; ulusal savaşa serbestçe girebilmek, saltanat yönetiminden resmi bağlarını koparmak için Bahriye Erkânı Harbiye Miralaylığı'ndan ayrılarak, M. Kemâl'i izlemiş, iç ve kıyı Ege'de oluşacak ulusal güçlerin örgütlemedeki disiplini sağlamak görevini üstlenmişti. Ali Fuat Paşa, Merkezi Ankara'da bulunan 20. Kolordu'nun yönetimine, Kazım Karabekir ise, Kars ve Ardahan Bölgesi'nde 15. Kolordu Kumandanlığı görevine gelmişlerdi. (65)

---

(64) Kandemir Feridun: Siyasi Dargınlıklar, Ekicigil Mat. 1955. Ekicigil Tarih Yayınları, No: 6, s. 4, Cilt. 1.

(65) Bu dönemde İstanbul'dan bağlarını koparıp, Ankara'ya gelenler arasında: Celâlettin Arif, Sırrı, Hüseyin Avni, Hamdullah Suphi, Zihni, Yunus Nadi. Necip, Bekir Sami, Celâl, Halil, Dr. Adnan (Advar), Mühendis Naci Beylerde sayılabilir. (Milli Müc. M. Kemâl. Ark. ve Karşı., s. 81).

1919'da M. Kemâl Samsun'a çıktıktan sonra Erzurum Sivas Kongreleri, Amasya Tamimi hatta M. Kemâl'in Ankara'ya gellişinden sonra başlayan hareketler bütün Türkiye çapında bir kurtuluş ümidini taşımıyordu. Tek kurtuluş çaresi olarak ya İngiliz ya da Amerikan Madası'nı kabul etmek görünüyordu.

Cumhuriyet'in kuruluşunda M. Kemâl'in en yakın silah arkadaşı olarak bilinen ve öyle de olan İsmet Paşa bile, Anadolu'ya geçmeden önce aynı düşüncedeydi.

İsmet Paşa, 27 Ağustos 1919 tarihiyle Kâzım Karabekir'e İstanbul'dan yazdığı mektubunda bu birliğin dışında kalma nedenini şöyle açıklıyor :

«... şimdi İstanbul'da belli başlı iki cereyan vardır; Amerikan, İngiliz taraftarlığı. İngiliz taraftarları Hürriyet ve İtilâf, Türkçe İstanbul gazetesi, Adil Bey v.d. Kalan kısmı Tevfik Paşa'nın dahil olduğu Amerika taraflarıdır. Evvelce Amerika'nın kabul etmesi şüpheli olduğu için İngiliz'ler sakin idiler. Bugün tahmin edilenin tersine Amerika'nın da Türkiye'ye gelmek için eğlimi artmış, neşriyat başlamış olduğu için, İngilizlerde de telâş artmış. İstanbul'da propagandaya başladılar. Taraftarlarını hükümet bile beraber körüklüyor. İstanbul'un bazı yerlerine bildiriler dağıtmışlar, «İngilizleri isteriz» diye. İngiliz'lerin emeli, bu esnada memlekette, Amerika Heyeti'nin tahkikatını ve temyülatını

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle bu birliğe bağlılığını ençok gösteren, daha sonraki dönemlerde M. Kemâl'e karşı en büyük muhalifler-

---

iptal edecek akımlar izhar ve ilân ettirmek. Bu suretle bir defa Amerika işini suya düşürdükten sonra yine bildiklerini yapmaktır diye tahmin olunuyor. Korkuluyorki bütün Asya'yı eline geçirmiş olan İngiliz'ler yegâne kabiliyeti harbiye ve ihtilâliyesi olan Türkiye'yi elinde bulundurarak tamamını sürütüp mahvetmek isteyeceklerdir. Eğer Amerika'nın gelmesi suya düşerse İngiliz'ler için bugünkü talebin vazeyeti genişletmekten başka yapılacak birşey yok gibidir ki İngiliz'lere diğerleri bu hususta yardım edecekler, muhalefet etmeyeceklerdir. Eğer Anadolu'da halkın Amerikalı'lar, herkese tercih ettikleri yakınma Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacak deniliyor ki bende tamamiyle bu kanaatteyim. Bütün memleketi parçalamadan Amerika'nın mürakebesine tevdi etmek yaşayabilmek için yegâne evhençare gibidir. Fakat bugün için bu kanaatin kıymeti onun açıklanmasındandır.»

İsmet Paşa, mektubunun son bölümünde Anadolu hareketinin dışında kalmasını şöyle açıklıyor: «... Sen Erzurum'a giderken bana «korkuyorum ki seni bir şeye karıştıracaklar »demiştin. Evimden dışarı çıkmadım ve hiçbirşeye karışmadım. Fakat senin muhitin karıştı. Ben karışmadım da ne oldu? Hiç. Sekiz ay evimde oturduktan sonra birgün beni çağırdılar. Şurayi Askeri teşkil ettiklerini ve beni de oraya tayin ettiklerini bildirdiler. Bir hafta sonra affettiklerini söylediler. Kim istemişti, sonra ne sebeple affettiler bilen ve söyleyen yoktur. «Anadolu'ya silâh ve cephane giderse, ben göndermişim hep ben idare etmişim.» (*) Adil Bey'in kanaatı bu. O'nun her bildiği işte böyle ise vay milletin başına.

Dahili nifak, hükümetle millet arasındaki iftirak (kopukluk), en soysuz en alçak kısmının idare başında bulunması gibi ahvalin memleketi daha nice felâketlere götüreceğine şüpe yok. Anadolu'da anarşi günden güne artıyor. Hükümetsizlik günden güne hergün daha ziyade beliriyor. Bu hal yalnız başına büyük bir felâkettir. En muktedir hükümetler, en temiz insanlar bu anarşiyi senelerce tedaviye ve mahvolan hükümet nüfuzunu iadeye teşebbüs etseler bu

Levent Şahverdi Arşivi

den biri olan Rauf Bey bu bağlılığını şöyle dile getirir (66)

«... Anadolu'da Milli Hükümet'i kurmanız, meclisin ortasında bomba patlatarak İngiliz'lerin Meclisi kapatmalarını sağlamak için kendimi fedâ edeceğim.» (67)

Anadolu hareketinin başında bulunan bu dört kişiye, İstanbul Hükümeti tarafından zaman zaman bağlarını kopartacak yönde olumsuz girişimlerde bulunulmuşsa da, bu dönemde oluşan düşünce birliğini bozan başlıca iki anlaşmazlığa rastlanmaktadır:

(1) Doğuda taarruza geçmek isteyen M. Kemâl'e, Kâzım Karabekir'in karşı çıkması;

(2) Bir süre sonra Doğuda taarruza geçme zamanının geldiğini söyleyen ve bunun için izin isteyen Kâzım Karabekir'e, M. Kemâl'in izin vermeyişidir. (68)

M. Kemâl ile Ali Fuat Paşa arasındaki ilk anlaşmazlık, Gedos Muharebesi'nin olumsuz sonuçlarından kaynaklanmıştı. M. Kemâl, Batı Cephesi Komutanlığı'nda etki ve nüfuzunun azaldığı gerekçesi ile Ali Fuat Paşa'yı bu görevden

---

başarıları şüphelidir. Bilakis tutulan yanlış yolun inat ve ısrarla takibinden doğacak sonuç bakalım ne olacaktır?

İşte biz evimizde hiçbir kimse ve hiç bir şeyle alâkadar olmaksızın (hükümetin kanaatına rağmen) ahvali böyle teesürle görüyoruz, kan ağlıyoruz. Duadan başka elimizden birşey gelmez. Malatya'lılar bana Malatya mebusluğunu teklif ediyorlar. Ne dersin?...»

İsmet

(*) Adil Bey İstanbul Hükümeti Dahiliye Nazırı.

(**) Mektubun aslının kopyası için belgeler kısmına bakınız.

(66) İbid, s. 14.

(67) Nitekim bir süre sonra İngiliz'ler Meclis'i basarlar. Rauf Orbay'ın önceden böyle bir olaydan haberdar olması kuşku uyandırıcıdır.

(68) Kandemir, Feridun: Siyasi Dargınlıklar, Cilt 3, Ekicigil Tarih Yayınları No: 8. Ekicigil Matbaası, 1955, İst. s. 18-19

Levent Şahverdi Arşivi

almış, Moskova Büyükelçiliği'ne göndermişti. (69) Ama bu anlaşmazlık, bu iki lider arasındaki kişisel dostluğu bozabilecek bir muhalefet yaratamamıştı.

M. Kemâl ile birlik arkadaşları arasında, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla küçük anlaşmazlıklara düşmelerine karşın, Rauf Bey ile henüz bir anlaşmazlıkları olmamıştı.

16 Mart 1920'de İstanbul Meclis-i Mebusan'ı basılıp, Rauf Bey Malta'da 20 ay sürgün hayatı yaşayıp, Ankara'ya döndüğünde, M. Kemâl ve İkinci Grup üyelerinin ortak düşünceleriyle hükümeti kurma yetkisi O'na verilmek istendi. Ama Rauf Bey böyle bir göreve gelmek istemiyor, eğer hükümeti kurarsa, M. Kemâl'in kendisine kesinlikle karışmamasını istiyordu. M. Kemâl hiçbir surette kendilerine karışmayacağına söz verdi. 11 Temmuz 1922'de, 203 mebustan 197'sinin oyunu alan Rauf Bey, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na seçildi. (70)

Bir süre sonra, yürürlük süresi sona eren Başkumandanlık Yasasının bitiminde M. Kemâl'i yine Başkumandan seçmek ismeyen İkinci Grup üyeleri, Rauf Bey'e, Kara Vasıf Bey aracılığı ile mesaj iletmişler, bu durum karşısında

---

(69) Moskova Anlaşması yapılırken Türk Heyeti Başkanlığına da M. Kemâl yine bu birlik arkadaşlarından Kâzım Karabekir'i göndermek istemişti. K. Karabekir ise bu görevi üstlenmek istememiş, Doğu Cephesi kumandanlığı ile daha fazla hizmet edeceğini belirtmiş ve şöyle devam etmişti: «Türk-Rus düşmanlıkları Çarlık ve Osmanlı devletlerine aitti. Biz bu düşmanlığı ebedi olarak görmüyoruz. Moskova ve Kars Anlaşmaları da bu düşmanlığın mezar taşları olmalıdır. O ölüyü bir daha kaldırmamak gerekir.» Jeopolitik İlmi Antoloji Denemesi. Gençlik Neşriyat, İçtimai Eserler Serisi No: 7, Hadiseler Karşısında B.M.M., 1946, İst, s. 26-27

(70) Kandemir Feridun: Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, Sinan Mat, Yakın Tarihimiz Yayınları, No: 4, 1965, İst., s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Grup Üyeleri ve birlik arkadaşı arasında çelişkiye düşen Rauf Bey, sonunda M. Kemâl'e başvurarak sorunun çözümlenmesini istemişti.

22 Temmuz 1922'de Meclis kürsüsünde bu konuyu açıklayan M. Kemâl: «... İkinci saadetimi temin edecek husus, bundan üç yıl evvel bu mukaddes davaya başladığımız gün bulunduğum mevkie dönebilmekliğim imkânı olacaktır. Hakîkaten milletin bağrında, bir millet ferdi olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur...» (71) demiş ve bu sözlerini bitirirken, en büyük muhalifleri olan Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Bey'ler tarafından alkışlanarak desteklenmiş, 5 Ağustos 1922'de sona erecek olan Başkumandanlık Yasası da süresiz olarak uzatılmıştı.

B — KÂZIM KARABEKİR'İN KURTULUŞ SAVAŞI'NA İLİŞKİN SAVLARI :

M. Kemâl'in en yakın birlik arkadaşlarından olan K. Karabekir, M. Kemâl'e karşı birtakım suçlamalarda bulunmuştu. 30 Nisan 1933'te Milliyet Gazetesi'ne gönderdiği mektubunda (72) Kurtuluş Savaşı'na ve Doğu'daki taarruza ilişkin olayların gelişmesini kendine göre şöyle açıklamakta:

1 — Ben daha mütarekenin başlangıcında millî istiklâlimizin ancak millî bir kuvvetle kurtarılabileceğini ve bunun da Erzurum'da yapılacak millî bir teşekkül ile mümkün olabileceğini bir çok zatlara ve bu meyanda M. Kemâl Paşa Hazretlerine de Şişli'deki evlerinde bizzat söylemiş ve kendilerini Şarka davet etmiştim. Bu davetimin mühim bir sebebi de benim Harbi Umumi'nin son safhasında Şarkta

(71) İbid: s. 66.

(72) K. Karabekir'in, bu mektubu, Milliyet Gazetesi'ne gönderme nedeni, o tarihlerde söz konusu gazetede «Millici» imzasıyla, «Ankara'lının Notları» başlıklı, Kurtuluş Savaşı dönemine ilişkin bir dizi yazıda kendilerinden söz edilmesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

muvaffakıyetli hareketler yapmış olmaklığımdan halk ve ordu ile karşılıklı itimat ve rabıtamız ve düşmanlarla da gene karşılıklı iyi tanışmaklığımız dolayısile Millî Hükûmetimizin temelini benim Erzurum'da kurabileceğime inanım vardı; fakat Şark vaziyetinin ve Şark hareketinin başka bir elde makûs bir netice vermesini pek muhtemel gördüğümden, Millî Harekâtı akamete uğratmamak için benim Şarkta kalarak kendilerinin Garba teveccühünü düşündüğümdendi.

2 — M. Kemâl Paşa Hz. henüz İstanbul'da iken ben Şarkta işe başlamış ve Erzurum Kongresi ile millî nüveyi hazırlamıştım. İki buçuk ay sonra Erzuruma gelen müşarünileyh tekliflerimle tekiden mutabık kalmış ve bu suretle ben Şarkta kendileri de Garptaki siyaset ve harekâtı idare etmeyi millî plânımız olarak tespit etmiştik.

3 — Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar bu fikirde bulunan M. Kemâl Paşa Hz. bundan sonra nedense bu fikirlerinden sarfınazar ettiler. Fakat ikna edici bir çok muhaberatım neticesi gene muayyen vazifeye intizar ediyordum.

4 — Celâleddin Arif Bey'in getirdiği malûmata nazaran Şarktaki kurtarıcı vazifemden mahrum edilecektim. Bunun millî felâketin başlangıcı olacağı hakkındaki kanaatim ise değişmemişti. Bunu C. Arif Bey'e de anlattım. Tasavvur olunan Umumî Valiliğe benim değil kendisinin tayininin muvafık olacağı fikrimi o da kabul etti; ben de Ankara'ya yazdım. Teklifimden sonra M. Kemâl Pş. Hz.'den aldığım şifrede C. Arif Bey'in Kolordu ambarlarında suistimal var diye Kolordu Kumandan Vekili ve Vali Vekili Manastır'lı Kâzım Bey'e hücumunu öğrendim. C. Arif Bey'e silâh ambarlarını gezdirdim ve hatasını gösterdim. İkinci bir şifre ile Ankara'ya tashih etti. Bazı ifadelerinden ve hallerinden asıl maksadının M. Kemâl Paşa hazretlerine karşı olduğunu hissettim. Derhal Erkâni Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'e sordum: «M. Kemâl Paşa ile C. Arif Bey'in arası na-

Levent Şahverdi Arşivi

sıldır?» Aldığım cevapta: «Samimi olmadıklarını ve Meclis vasıtasıyle beni düşürdükten sonra istinatkâhtan mahrum kalacak olan M. Kemâl Pş.'yı Erzurum halkı vasıtasile düşüreceklerini» öğrendim. İstiklâl Mücadelemizde bu hareket, millî birliği esasından mahvedeceği cihetle derhal şu tedbirleri aldım:

1 — Üzerindeki müessir makamlarla gayrimes'ul ve âmir bir tarzda Erzurum'da bulunmasını tehlikeli gördüğüm, C. Arif Bey'i derhal Vali Vekâleti'ne getirmek ve bu suretle mes'ul ve madun vaziyetine sokmak. Ordu ambarlarındaki hırsızlık iş'arının doğru olmadığını anlıyan müşarünileyh bu teklifimi kabul ıztırarında kaldı. Ankara'ya düşen de kanun mucibince derhal diğer vazife ve salâhiyetleri üzerinden almaktı. Ben, ahvalin icabatı ile kanunu mezç ile doğru hareket ettim.

2 — Şunun bunun istediği bir kimsenin vali olamıyacağını Erzurum'da temin ettim, Ankara'ya da bildirdim.

3 — Devam eden Türk katliamlarını durdurmak ve Şark halkının endişelerine nihayet vermek ve tehlikeye düşmekte olan millî harekâtımızı kurtarmak için taarruz etmekte devam eden Ermeni Ordusu'na mukabil bir taarruz yaptırdım ve Ermeni mevzilerini işgâl ettirdim. Harekâtın Ankara'ca da tasvip ile taarruza devamım nihayet muvafık görüldü.

İşte bu tedbirlerim sayesindedir ki Erzurum'dan 50 imza ile Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemâl Pş. Hz. ne çekilen isyankâr telgrafın tevali edebilecek vahîm neticelerini önledim.

Askerî harekâtı da malûm olan sür'at ve muvaffakıyetle ikmal ederek Ermeni Ordusu'na teslimi silâh ettirdim ve Garp Cephesine külliyetli silâh ve mühimmat ve para ve Kolordularla yardım temin ederek, millî davamızın muvaffakıyetini teminde uhteme düşen millî vazifemi tamamladım.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir vazifeyi yapmak, bana, onu övünmekten daha kolay geldiği içindir ki bu ve bu gibi hakikatleri hülâsa veya mufassal şimdiye kadar neşrettirmemiştim. Bu hakikatleri, alâkadar zat ve makamlardan dahi öğrenebilirsiniz.

Milli istiklâlimizi kurtarmak için canla başla uğraşanların bu hizmetlerini yazmayabilirsiniz; fakat bari bunları borçlu çıkarmayınız.

Lütfen bu mektubumun ayni sütunlarda neşir buyurmanızı rica ve selâm eylerim efendim.» (73)

«Anadolu'da milli kuvvetlerin nüvesini hazırlatmıştım» diyen K. Karabekir, Erzurum'da ki örgütlenmiş dernek olarak «Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»nden yararlanmayı söz ediyor. Oysa bu dernek yerel gereksinimleri karşılamak için kurulmuş bir dernek kimliğiyle, K. Karabekir'in düşündüğü gibi ulusal sorunları çözebilecek yapıda değildi.

Ayrıca K. Karabekir'in Kurtuluş Savaşı yıllarında söyledikleriyle, bu mektubun gönderildiği tarihte ki düşünceleri açıkça çelişmektedir.

Mektubun bir diğer yerinde «Ben M. Kemâl'den önce milli mücadeleye başladım» diyen K. Karabekir, Erzurum Kongresi'nin kendi girişimleriyle gerçekleştiği savını ileri sürerken, M. Kemâl'in Erzurum'dan Sivas'a geçmesi kendisini kaygılandırmış ve Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf göndermişti. Telgrafta K. Karabekir, değil Ankara'ya Sivas'ın bile Batısına geçmenin Doğudaki örgütlenmeyi zayıflatacağını söylüyordu.

Değil mi ki K. Karabekir, Doğudaki örgütlenmeyi kendisi yapmış ve halkın da desteğini sağlamışsa, neden, M. Kemâl'in Erzurum'dan uzaklaşması kaygılanmasına neden olmuştu?

Biz burda K. Karabekir'in ulusal hizmetlerini yatsıyor değiliz. Ancak, bir ülkenin bağımsızlığı için savaş veren

(73) 6 Mayıs 1933 Milliyet.

Levent Şahverdi Arşivi

yüzbinlerce, milyonlarca insan olabilir, ulusu için ölüme gitmeye hazır bir sürü insan olabilir, birçok kahraman, komutan v.b. de olabilir. Ancak her zaman bulunamayacak olan, güç koşullarda, ulusal kurtuluş savaşı veren, enerjileri azalmış, dağınık, birbirinden haberi olmayan ulusal güçleri kurtuluş amacı çevresinde toplayacak bir önderdir.

Bu durumlarda en büyük önderlik özelliklerinden birisi, ulusal çıkarları dar çerçevelerden kurtararak, onları olumlu sonuçlara ulaştıracak bir genişlik vermektir. İşte bu özelliği yalnız M. Kemâl'de görmekteyiz.

Nitekim, Kâzım Karabekir'in bu sağ duyudan yoksun mektubuna, Falih Rıfkı Atay'ın sorusu üzerine, M. Kemâl yalnız bir cümlecik yanıt vererek, büyüklüğünü bir kez daha kanıtlamıştır.

«Bu mektubu yazan üzerine akıl doktorlarının dikkat nazarını celb ederim.» (74)

Kâzım Karabekir'in söz konusu mektubu yalnız M. Kemâl tarafından değil, Kurtuluş Savaşına yürekten inanan birçok kişilerce de yadırganmıştı. Örneğin Ruşen Eşref'in, aynı gazetede yayınlanan bir yazısı (75), Gaziantep Mebusu Nuri Bey'in bir diğer yazısı çelişkilerle dolu, Karabekir'in mektubuna karşı ağır eleştiriler içermektedirler. (76)

Zaten, Sivas Kongresi'nin yapılması kararını M. Kemâl yalnız başına almamış, tüm ülkeye özgü bir örgüt düşünmüş, hareket ve etkinlik programını tüm arkadaşlarıyla gözden geçirerek yola çıkmıştı. Bilindiği üzere, Sivas Kongresi'nin amacı ne yalnız Doğu illerinin, ne de Batı illerinin kurtulması amacıyla değil, Trakya'yı da içeren tüm Türkiye'yi parçalanma tehlikesinden kurtarmaktı. Ve öyle de olmuştu.

Görüyoruz ki Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki başarısıyla

---

(74) 8 Mayıs 1933 Milliyet.
(75) 18 Mayıs 1933 Milliyet.
(76) 8 Mayıs 1933 Milliyet.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemâl «Tek Adam» olmakla birlikte, «Yalnız Adam» dır da. Çünkü Rauf Orbay gibi ilk başlarda M. Kemâl'in yardım ve düşüncelerini istemeyen Kâzım Karabekir de, çetin kararlar almak durumunda kaldığında yine M. Kemâl'e başvurmaktan başka bir seçeneği olmamıştı.

M. KEMÂL'İN RAUF BEY'E VE K. KARABEKİR'E TELGRAFI:

Anadolu hareketinin başlangıcında, Mebusan Meclisi, İstanbul'da Ali Rıza Paşa Kabinesi toplantılarında, Heyeti Temsiliye'nin, Kuvayi Milliye'nin yasa dışı olduğunu savunan bildirileri okuturken mebuslar da bu sözleri alkışlıyorlardı.

Ülkenin çeşitli yerlerinde «Tealii İslâm Cemiyeti» ismi altında bir kuruluş ortaya çıkmış, Sait Molla, Hoca Sabri, Zeynel Abidin Hoca ve arkadaşları Sultan'dan yönerge alarak, bu örgüt aracılığı ile Kuvayi Milliye'yi köstekleme ye çalışıyorlardı. Hatta Kuvayi Milliye'cilerden bazı mebuslar da tüm bu durumlara karşı kayıtsız kalıyorlar, ümitlerini ulusal istem ve ulusal güçten çok, dışarıdan gelecek yabancı yardımlara bağlıyorlardı.

İstanbul henüz bağlaşık ordular tarafından işgal edilmemiş ama, yabancı baskı ile sarayın baskısı yeğinlikle duyulur olmuştu.

Mustafa Kemâl, bu durumda bir yandan Anadolu'da gereken önlemleri alıyor, öbür yandan da durum hakkında İstanbul'daki mebus arkadaşlarının dikkatlerini çekmeyi düşünüyordu. İstanbul Mebusu Rauf Bey'e çektiği bir telgrafta:

1 — Hükümet, Kuvayı Milliye'nin muhafazasına taraftar mıdır, değil midir? Bunu mutlaka açık olarak söylesin.

2 — Felâhı Vatan Grupu Kuvayı Milliyeyi muhafazaya taraftar ise hükûmete ihtaratta bulunsun.

3 — Teşkilât ve millî kuvvetlerin imhası isteniyorsa,

Levent Şahverdi Arşivi

o halde İzmir, Maraş ve sair cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı hükûmet tedbirler alsın.

Mustafa Kemâl, bu telgrafı İstanbul'da Rauf Bey'e çektiği gibi, bir aynını da Erzurum'da Kâzım Karabekir'e çekmişti. İki gün sonra, K. Karabekir'den bu telgrafın yanıtı geldi. K. Karabekir şöyle diyordu:

«İstanbul'da, Meclisi Milli'de tahassul eden cereyana karşı, Heyeti Temsiliye'nin ve Kuvayı Milliye'nin makûs ve mütehakkim bir vaziyet almasını hiç muvafık bulmuyorum. Yalnız Heyeti Temsiliye, bu işin içinden vekarlı çıkmak ve işin mes'uliyetini, takdir keyfiyetini Meclisi Milli'nin uhtei namus ve hamiyetine bırakmayı mütalaa ediyorum... Kuvayı Milliye'nin ve Heyeti Temsiliye'nin muhafazai mevcudiyet etmesine Meclisi Millî taraftar olmazsa... kongrelerin mukarreratı veçhile tam bir emniyet ile teşriî mürakabesine sahip ve hâkim olduğu cihetle Heyeti Temsiliye'nin artık Meclisi Millîye tevdii mukadderat ederek dağılmasını ve mevkii faaliyetten çekilmesini yazar ve bir de teşekkür eder... Fakat Meclisi Milli'nin böyle bir mes'uliyet deruhte ederek mevki ve atilerinden emin olduklarına dair karar ittihaz ve tebliğ edecekleri pek meşkûktür. Rauf Bey'efendi bu teklifi yapar ve bu mukarreratı istihsal eder de Heyeti Temsiliye'nin mevkii faaliyetten çekilmesini tebliğ ederlerse ,o zaman Heyeti Temsiliye bunu maalmemnuniye kabul eder. Matbuata ve dahile karşı neşrü tamim eyler. Artık faaliyetten uzaklaşır. Mevkii şeref ve sekarını da meşru bir şekilde mahfuz tutar. Şüphesiz ki, bir senedenberi ibramı millî ile husule gelmiş Aydın cephesi ne dağılıp Yunanlı'lara teslimi mukadderat eyler, ne de hükûmet bunları dağıtabilir. O mücahitler kendiliklerinden ve sabıkı misillû devam ederler. Fakat mevziî olur. Kolordu Kumandanları kendi mıntakalarında bunu ahval ve maksada göre hüsnü suretle idare eyler, ondan sonra da vaziyet ve harekâtı müstakbe-

Levent Şahverdi Arşivi

lemiz için zuhurata tâbi kalınır. İşte noktai nazarı âcizanem budur...» (77)

RECEP ZÜHTÜ'NÜN MEKTUBU

Kâzım Karabekir'in Doğu illerinde yapmaya çalıştığı ama başaramadığı, Anadolu hareketinden kopuk düşüncede olduğunu savunan Recep Zühtü, mektubunda şunları söylüyor:

İzmir
13.5.33

Hasan Ağa; (78)

«... Son gelen İstanbul gazetelerinden Millici ile Kâzım Karabekir arasındaki münakaşaların aldığı şekilden ve Kâzım Karabekir'in yüzsüzlüğünden mütehayyir oldum. O vakit, her vatanını seven asker gibi her sivil vatansever memur da sırf vatan endişesiyle Mustafa Kemâl'in mefkûresine iltihak etmişti. Kâzım Karabekir, Ordu Müfettişi Mustafa Kemâl'i; kendisine tam bir emniyet ve mutavaat telkiniyle iğfal ettikten ve Ordu Müfettiş Vekili olduktan sonra vatan davasına o vakit mevcut maddî ve manevî her şeyini feda etmiş olan Mustafa Kemâl'e karşı; Papanın ve Rodos şövalyelerinin eline düşen Cem gibi bir esir veya rehin muamelesi yapmaya yeltenmiş, fakat Mustafa Kemâl'i bu şekilde kullanamıyacağını birçok tecrübelerle anladıktan sonra suret-i Haktan görünmeye mecbur olmuştu. Ancak ta Büyük Zafere kadar riyakârlıkla ikiyüzlülüğü bir türlü elden bırakmamıştı.

Bu kabil bazı vakıaları aşağıda hatırlatmak istiyorum:

1 — Mustafa Kemâl Samsun'a çıktığı vakit, Samsun'

(77) Milliyet, 9 Mayıs 1933

(78) Hasan Ağa; Recep Zühtü'nün Siirt Mebusu Mahmut Bey'e taktığı isimdir.

Levent Şahverdi Arşivi

dan itibaren Sivas-Diyarbakır güzergâhındaki kıtaata ve silah depolarına ait tüfek mekanizmaları, makineli tüfek kapak takımları ve top kamalarını taşıyan büyük bir nakliye katarını Samsun'da Düvel'i İtilâfiye'ye teslime amade bir vaziyette bulmuş ve bunların derhal dahile avdetine emir vermişlerdi. Ta Diyarbakır, Urfa ve Mardin'den gelen bu ehemmiyetli kafilenin gidişine engel olmayı hiçbir kumandan hatırından bile geçirmemişti. Müfettiş Paşa bu müdahaleden sonra tekmil kolordulara bu hususta tamim ve tebliğleriyle bu sevkıyata meydan vermemeleri emrini vermişti. Buna rağmen Erzurum ve civarındaki depolarda ve kıtaat ambarlarında mevcut kapak, kama, ve mekanizmalar orada mevcut İngiliz askerî heyetinin nezaretinde Ermenistan'a sevkedilmek üzere trenle yola çıkarılmıştı. Mustafa Kemâl'e; Kâzım Karabekir'e rağmen merbut kalan bazı kıtaat kumandanlarının Mustafa Kemâl'den aldığı emirle askeri köylü kıyafetine sokarak Sarıkamış istikametinde gitmekte olan treni, hatırımda kaldığına göre, Taşdüşen Boğazı'ndan basarak bütün bu candan kıymetli hamuleyi dağ köylerine taşımasiyle yine Mustafa Kemâl'in müdahalesi sayesinde akim bıraktırıldı. Ve bu vaka Samsun'daki müdahaleden asgarî iki ay sonra olmuştu. Kâzım Karabekir'in meşhur Ermenistan fatihliği de bu silâhlarla yapıldı.

2 — Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemâl'e mutavaatı; candan ve samimî değildi. Kendi kolordosunun birçok fırka ve diğer cüzütam kumandanlarının doğrudan doğruya Mustafa Kemâl'in şahsına tebaiyetleri dolayısiyle çaresiz kalarak hemfikir görünmeye çalıştı. Ve herhangi bir aksi netice karşısında kendisini kurtarabilecek vesaite tevessülden de geri durmadı. Mustafa Kemâl'e merbut kalan kolordu kıtaatı zabitan ve kumandanları ve bunlar meyanında Deli Halit Paşa son zamanlara kadar Kâzım Karbekir'in başı üstünde Demokles'in kılıcı gibi durmuşlardı. Hatta Ermenistan harekâtını Kâzım Karabekir'e hiçbir şeref kırıntısı bırakmı-

Levent Şahverdi Arşivi

yacak surette bizzat yapan bu zevattan Deli Halit Paşayı, Kâzım Karabekir; Gazi'ye dehalet ederek ve kendisini acındırarak Garp Cephesi'ne aldırmıştı. Heyet-i Temsiliyenin tabldotuna ait olan ve askerî fırınlardan verilen ekmeği kesecek kadar bayağı aykırılıkları bile yapacak kadar düşkünlük gösteren Kâzım Karabekir'in bu davayı kurmakta bir tek âmil; kendisi olduğunu iddiada ancak gülünç olabilir. O vakitki, davaya sadık ve hâdım valilelerden birisi de Mustafa Kemâl ve Heyet-i Temsiliye'yi himaye suretiyle bu davayı ben yaptım derse Kâzım Karabekir'den daha gülünç olmazlar.

3 — Kâzım Karabekir Erzurum'da mütemadiyen Mustafa Kemâl'i ve karargâhını tarassut ettirmiş ve bu karargâhta Gazi'ye merbut bazı kimseleri çalmaya ve kapmaya uğraşmıştır.

Merhum Hayati o vakit müfettişlik karargâhında evrak memurluğu yapıyordu. Ve Heyet-i Temsiliye ile Sivas'a hareketi tahakkuk ve takarrur etmişti. Kâzım Karabekir; Müfettişlik karargâhındaki dosyalar meyanında olup ileride İstanbul'a karşı mesul olabileceği bazı evrakı çalmak istiyordu. Bunun için de Hayati merhumu evvelâ elde etmek icabediyordu. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'a hareketi hazırlıkları başladığı vakit yaverini göndererek Hayati'yi kendi makamına çağırttı. Bizzat kendisi:

«Seni çok severim. Sen ciddî ve çalışkan bir askersin. Böyle âkıbeti korkunç ve meşkûk serseriliklere atılmanı muvafık görmem. Sen burada kal. Ben seni karargâhımda alıkoyacağım.» dedi. Bunun üzerine Müfettişlik Karargâhının vatanî davaya ait bütün muhaberatı tefrik edilerek Osman Tufan Bey'e teslim edildi. Kâzım Karabekir'in elde etmek istediği mahrem ve mühim dosya da bunlar meyanında idi. Artık bu dosyayı hissetirmeden gizlice çalamıyacaklarına kani olduktan sonra bir gün Osman Tufan'ı çağırarak

Levent Şahverdi Arşivi

tetkik için dosyayı elinden aldılar. Mustafa Kemâl yine kendisi bu dosyayı istirdat etti.

4 — Ben Amasya'da Müfettişlik Karargâhına iltihak ettiğim vakit yeni terhis edilmiş bir ihtiyat mülâzimievveli idim. Buna rağmen Müfettiş Paşa benim karargâhta tavzifimi ve buna göre maaş ve harcırah verilmesi emrini verdi. Erzurum'da Heyet-i Temsiliye Karargâhına ayrılanlar meyanında idim. Sivas'a hareketten birkaç gün evvel Ordu Müfettişliği Vekâletinden aynen: «Mülâzimievvel Recep Zühtü Efendi'nin terhis edilmiş ihtiyat zabit olduğu bilâhare anlaşıldığından vazifesine nihayet verilmiştir. Kendisinin şmdiye kadar aldığı maaş ve harcırahlar tutarı olan 127 lira'nın derhal iadesi icabeder» emri geldi. O vakit bu para 7 Lira maaş alan bir mülâzime göre her tasavvurun fevkında bir yekûn idi. Bunu bizzat Gazi iade etti. Kâzım Karabekir de bu suretle Heyet-i Temsiliye'yi kendisi vücude getirdiğini ve bunu daima koruduğunu iddia ededursun.

5 — Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Sivas'ta Umum Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kongresi'ni yapacağını her tarafa temin etmişti. Ve Sivas'a murahhaslar gelmeye başladığı sıralarda Elâziz Valisi Ali Galip'in Mustafa Kemâl ve karargâhını tenkil için Dersim'de teşkilât yaptığı ve Kürt aşiretleriyle Sivas yolunu keseceği haber alınmıştı. Buna karşı bir tedbir almaya Kâzım Karabekir bir türlü yanaşmıyordu. Hatta Erzurum'a İstanbul Hükümeti'nin salâhiyet-i mahsusası ile gelen bir vali de Hükümet Meydanı'nda umum ahaliye Vahdeddin'in fermanını okuturken:

«Padişaha karşı burada birtakım celâlî eşkıyaları türemiş, ben bunları tedibe geldim.» demekle Kâzım Karabekir'in hükümran olduğunu ifade ettiği Erzurum'un içinde hiçbir endişesi olmadığını göstermişti. Kâzım Karabekir'in müsamahası ile Heyet-i Temsiliye'ye bu şekilde tecavüz

Levent Şahverdi Arşivi

eden bu Vali, ahali ve Müdaffaa-i Hukuk Teşkilâti'yle susturuldu ve iade edildi.

Ali Galip'in Dersim'deki faaliyetine karşı Gazi'nin, Jandarma Yüzbaşısı Nazım Nazmi ve Kuvayi Milliye müfreze kumandanlarından Erzurum'lu Cafer Beylerin başında olarak gönderdiği bir müfrezeyi de Kâzım Karabekir, Mustafa Kemâl'i ve karargâhını tarassut ettirdiği hafiyeleri vasıtasiyle haber alarak, manası meşkûk bir inat ve ısrarla geriye çektirmeye sebep oldu. Heyet-i Temsiliye Erzurum'dan her türlü taarruz ve tecavüze kolaylıkla maruz bir vaziyette hiçbir tedbir alınmadan Sıvas'a hareket etti. Kafile üç otomobil ve bir de eşya kamyonundan ibareti. Ve iki Bergman hafif makineli tüfeği ile bir iki piyade tüfeğinden ibaret silâhla kendi kendini müdafaaya ve tesadüfe bırakılmıştı.

Dersim'lilerin daima göründükleri ve o sıralarda fazla faaliyet gösterdikleri Sansa ve Kranhanı boğazlarına bir tek jandarma bile ikame edilmemişti. Halbuki Mamahatun'da o vakitki vaziyete göre oldukça dolu mevcutlu bir süvari alayı olduğu yerde yatıyordu. Kranhanı boğazını kesen bir Dersim çetesi Mustafa Kemâl'i beklemekten usanmış olacaklar ki Heyet-i Temsiliye kafilesinin geçtiğinden 7 saat evvel bir arabaya saldırarak soymuşlar ve buna karşı gönderilen zayıf bir jandarma müfrezesinin görünmesi üzerine bırakıp kaçmışlardı. Sırf tesadüf ve talih yardımı ile olan bu vakadan sonra Heyet-i Temsiliye bir tecavüze maruz kalmadan buradan geçti. Kâzım Karabekir kendi faaliyetiyle yapamadığını, Dersim'lilere yaptırmak için onları alabildiğine serbest kalacak şekilde hareket etmekten geri durmamıştı...» (79)

(79) Mektubun aslı için belgeler kısmına bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

VI. BÖLÜM:
MECLİSTE GRUPLAŞMA

A — II. GRUP'UN ORTAYA ÇIKIŞI

26-30 Ağustos 1922 tarihine değin, Afyon Karahisar ve Dumlupınar Meydan Muharebeleri'nde olağanüstü hizmetleri görülen Tümgeneral Kâzım, Albay Osman Nuri, Aşur, Alâaddin, Yarbay Ethem Bey'lerin Meclis'te birer takdirname ile onurlandırılmalarını, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Başkanı Fevzi ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'lara ve diğer birkaç kumandanın birer derece terfi ettirilmelerini isteyen M. Kemâl'e, Rauf Bey olumlu yaklaşırken, Meclis'ten ilk tepki Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey tarafından gelmişti:

«... Fakat bu zaferi sağlayanlar, kumandanları, Meclis'in kararı alınmadan terfi ettirmeğe hakkınız yoktur... Meclis, iradesini kale almayanları Yunan kadar memlekete zararlı sayıyoruz.» (80) diye bağırmış, bunun üzerine Rauf Bey'in kınayıcı sözleri üzerine durum yatıştırılmıştı.

Zaten Meclis'in 1. ve 2. Gruplara ayrılışının ana nedenlerinden biri de, partizanların olur olmaz yerlerde diktatörlükten sözetmeleriydi. M. Kemâl tarafından getirileceği ileri sürülen diktatörlük rejimi, o denli büyük bir boyut ka-

(80) Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleri ..... s. 71.

Levent Şahverdi Arşivi

zanmıştır ki, bir yandan dikkatler bu noktaya çekilince, dış politika savsaklanıyor, diğer yandan da İkinci Grup diktatörlüğe ve keyfi yönetime engel olmak için Başkumandanlığın lağvedilmesini istiyorlardı.

Başkumandanlık yasasının verdiği yetkilere dayanarak Meclis Başkanı'nın ve yakınlarının diktatörlük rejimine karşı durmak isteyen İkinci Grup üyeleri, Misaki Milli elde edildikten, saltanat ve hilâfet tutsaklıktan kurtulduktan sonra, yasal bir saltanat gitme gibi yanlış bir savaş veriyorlardı. (81)

İkinci Grub'un bir diğer muhadefeti de Musul sorunu ve Lozan Barış Anlaşması üzerine çıkmıştı. Lozan'dan dönen heyetin Başkanı İsmet Paşa'ya Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, heyetin ayrılırken verdiği öneriye bağlaşık devletlerin red veya kabul yanıtı verip vermediklerini sormuş, İsmet Paşa da «Bu tekliften sonra herkes ayrılıp gitmiştir ve kabul edilmemiştir.» yanıtını verdiğinde, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, «Anadolu dâvasıyla alâkadar olmayan, şuradan, buradan gelen misafirlerin bundan sonra Murahhas Heyeti'ne alınmamasını...» istemişti.

Bunun üzerine Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de İsmet Paşa'nın karşı önerisinin Lord Curzon ayrılmadan önce değil, ayrıldıktan sonra verildiğini, üzerinde anlaşmaya varılmayan noktaların ise kapitülâsyonlar, parasal konular, Musul ve Karadeniz'e özgü önerilerin İngiliz'lerce kabul edildiğini söylemişti.

M. Kemâl ise «Siz meseleyi kendi hayallerinize göre düşünüyorsunuz... Beyefendi bakınız bir defa İngiliz'ler Murahhas Heyeti'nin teklifi vesilesiyle Musul meselesini kabul etmiş değillerdir. Lord Curzon diyorki, «... bir defa o heyetin kararı değildir. Burada olduğu gibi kalacaktır. Fa-

(81) Cebesoy, Ali Fuat: General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları, Vatan Neşriyat, 1957, İst. s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

kat ben Cemiyeti Akvam'a bir mektup yazarım, belki biraz tesir ederler.» Binanaleyh bu kabul etmek değildir...» (82)

B — ANADOLU VE RUMELİ MÜDAA-İ HUKUK GRUBU'NUN KURULUŞ NEDENİ :

1921 yılına değin Meclis'te birçok grup oluşmuştu. Bunlardan İstiklâl Grubu, M. Kemâl'in öncülüğünde, gençlerin, ilericilerin, çağdaş düşüncelilerin grubu olarak niteleniyordu.

Bu grubun etkinliklerini kösteklemek amacıyla Doğuda da bir takım gerici ve tutucu gruplar kuruldu. M .Kemâl, bu çağdışı örgütlenmeyi engellemek amacıyla, 1921 yılının son özel toplantısında «Anadolu ve Rumeli Müdaa-i Hukuk Grubu»nu kurmayı başardı ve grubun içtüzüğünü hemen hazırlattı. (83)

Bu nedenle kurulan A—R. M.H.G'nun amacını gösteren temel maddeler şunlardı:

1 — T.B.M.M.'de kurulan A—R.M.H.G.'nun ilkesi, bu günkü savaşın başından beri, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde belirtilen, son Osmanlı Meclisi Mebusanı ile B.M.M.' de pekiştirilerek onaylanan ulusal isteklerin özeti bulunan, ulusal and Misak-i Milli esaslarına göre, ülkenin bütünlüğünü ve ulusal bağımsızlığını sağlayacak barış ve esnekliği sağlamaktır.

2 — Grup bu kutsal amacı elde etmek için, milletin tüm tinsel ve özdek gücünü gereken hedeflere yöneltecek, kullanacak, ülkenin resmi ve özel tüm kuruluşlarını, bu ulusal amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır. (84)

---

(82) İbid: s. 285-286.
(83) Goloğlu, Mahmut: Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Başnur Matbaası, 1971, Ankara, s. 159-160.
(84) İbid: 160.

Levent Şahverdi Arşivi

İslâmcılık temelleri üzerine kurulan A—R.M.H.G.'nun bir diğer amacı da; kutsal halifelik, saltanat makamları ve ulusal bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlamak üzere ulusal istemi eğemen kılmaktı.

A—R.M.H.G., her türlü parti akımlarından soyutlanarak, bu tür akımları dışlama eğilimindeydi. İslâm olan herkesi, tüzüğü gereği, doğal üyesi saymaktaydı. Çünkü; din = millet = ümmet anlayışı benimsenmişti.

A—R.M.H.G.'nun yönetim biçimi ise zon sistemiyle, merkezden çevreye doğru dağılan piramidal bir kadro oluşturmuş; vilayet-liva-sancak yönetim kadrosunun, merkezden alanın kongre kararlarıyla yönetilmelerini denetime bağlamıştı.

C — İKİNCİ GRUP ÜYELERİ

Bu yönelişte güçlenmek amacıyla aynı düşüncede olan mebusları bir araya toplayan M. Kemâl, dolaylı olarak bir grup kurmuş, bu grubun dışında kalanlar da ikinci grubu oluşturmuşlardı.

İkinci Grubu oluşturan mebuslar, yaş, meslek ve temsil ettikleri bölgeler itibariyle şöyle sıralanır (85): Hulusi Bey 36 yaşında Afyon temsilcisi Kurmay Yüzbaşı, yine aynı ilden İsmail Şükrü Efendi 46 yaşında Vaiz, Mehmet Şükrü Bey 33 yaşında Dava Vekili ve Gazeteci, Nebil Efendi 45 yaşında Müderris ve Çiftçi. Amasya'dan Ali Bey 52 yaşında Çiftçi, Mehmet Ragıp Bey 46 yaşında Mahkeme Üyesi Balıkesir'den, Abdülgafur Efendi 38 yaşında Müderris ve Hasan Basri Bey 33 yaşında Gazeteci. Beyazıt'tan, Atıf Bey 38 yaşında Kaymakam ve Şevket Bey 37 yaşında Tüccar. Biga'dan Hafız Hamdi Bey 41 yaşında Tüccar ve Hamit Bey 37 yaşında eski Savcı ve Avukat. Bitlis'ten Yusuf Ziya Bey

(85) Ibid: s. 408-409.

Levent Şahverdi Arşivi

38 yaşında Tüccar. Burdur'dan İsmail Suphi Bey 35 yaşında Yönetici. Çorum'dan Dursun Bey 48 yaşında Öğretmen. Erzurum'dan Hüseyin Avni Bey 33 yaşında Avukat ve Necati Bey 33 yaşında Gazeteci. Genç'ten Fikri Faik Bey 36 yaşında Kaymakam. Hakkâri'den Tufan Bey 36 yaşında Mahkeme Üyesi. İçel'den, Hacı Ali Sabri Efendi 33 yaşında Tüccar, Haydar Lütfi Bey 35 yaşında Avukat, Sami Bey 32 yaşında Çiftçi - Tüccar, Şevket Bey 34 yaşında Memur. İsparta'dan Cemâl Paşa 44 yaşında eski Komutan. İstanbul'dan Ahmet Şükrü Bey, yaşı bilinmiyor, Binbaşı ve Kuvay-ı Milliye Komutanı ve Hacı Arif Efendi 48 yaşında Genel Meclis Üyesi. İzmit'ten Sırrı Bey 43 yaşında Mutasarrıf. Kastamonu'dan Besim Bey 42 yaşında mesleği bilinmiyor ve Sabri Bey 39 yaşında Dava Vekili. Kayseri'den Osman Bey 46 yaşında mesleği bilinmiyor ve Rıfat Bey 35 yaşında Hukukçu. Kırşehir'den Müfit Efendi 40 yaşında Müftü. Konya'dan Arif Bey 48 yaşında Tüccar, Mehmet Vehbi Efendi 58 yaşında Müderris, Ömer Vehbi Efendi 49 yaşında Müftü. Maraş'tan Arslan Bey 40 yaşında Komiser ve Kuvay-i Milliye Kumandanı, Hasip Bey 35 yaşında Adliyeci, Rüştü Bey 47 yaşında Çiftçi. Mersin'den Çolak Selâhattin Bey 38 yaşında Kolordu Komutanı, Muhtar Fikri Bey 31 yaşında Mahkeme Üyesi, Mahmut Sait Bey 35 yaşında Hâkim, Kasım Bey 43 yaşında Belediye Üyesi. Rize'den Abidin Bey 41 yaşında Doktor, Necati Efendi yaşı bilinmiyor Gazeteci, Öğretmen, Hukukçu, Ziya Hurşit Bey 30 yaşında Almanca Öğretmeni, Osman Nuri Bey 35 yaşında Mühendis. Samsun'dan Emin Bey 33 yaşında Hukukçu, Nafiz Bey 37 yaşında Savcı, Süleyman Bey 48 yaşında Belediye Üyesi. Siirt'ten Hacı Mustafa Sabri Efendi 33 yaşında Kadı, Salih Efendi 46 yaşında Öğretmen. Sinop'tan Hakkı Hami Bey 31 yaşında Dava Vekili. Sivas'tan Emir Paşa 52 yaşında Çiftçi - Hukukçu, Kara Vasıf Bey yaşı ve mesleği bilinmiyor. Siverek'ten Mehmet Sırrı Bey 30 yaşında Gazeteci, Mustafa Lütfi Bey

Levent Şahverdi Arşivi

40 yaşında Okul Müdürü. Tokat'tan Hamdi Bey 36 yaşında Tüccar - Çiftçi. Trabzon'dan Hafız Mehmet Bey 27 yaşında Avukat ve Ali Şükrü Bey yaşı bilinmiyor, Deniz Kurmay Subayı. Urfa'dan Pozan Bey yaşı bilinmiyor. Berazi Aşireti Reisi. Yozgat'tan Feyyaz Ali Bey 49 yaşında Müftü, Bahri Bey 40 yaşında Memur, ayrıca bu bölgeye özgü İkinci Grup Üyelerinden bir tanesi de bilinmiyor. Oltu'dan Yasin Bey 30 yaşında Öğretmen.

D — I. VE II. GRUB'UN KARŞILAŞTIRILMASI

«İkinci Grup» diye isimlendirilen bu grup üyeleri arasında gerek yaş gerekse meslek bakımından bir türdeşliğe rastlanmamaktaydı. Ancak dikkati çeken özellik, bu grubun üyeleri arasında Ankara temsilcilerinin bulunmayışıydı.

Bu grubun yayın organı Tan Gazetesiy'di. Kurtuluş tarihi; 19 Ocak 1923 olan Tan, Cumartesi günleri dışında hergün yayınlanmaktaydı. Sorumlu Müdürü İbrahim Hıfzı olan bu gazete, Ali Şükrü Matbaası'nda basılarak, her sayısı dört sayfadan oluşup beş kuruşa satılmaktaydı.

Gazete, zaman zaman grubu toplantıya çağırmakta, baş yazılar imzsız yayınlanmakta, çeşitli eleştiri yazıları çıkmaktaydı. (86)

Meclis içinde Birinci ve İkinci diye ikiye ayrılan gruplar arasında, yersiz muhalefetler, muhalefet için muhalef, suçlama ve cezalandırma biçiminde hizipleşmeler de görülmekteydi. Bunlara en iyi örnek, bir grubun üyesinin diğer grup üyesine, meclisten dışlamak için, ihraç cezası vermesiydi.

«Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir.» ilkesiyle kurulmuş olmasına karşın, mecliste egemenlik sözcüğünün

(86) Tunçay, Mete: Türkiye Cumhuriyetinde Tek-parti Yönetiminin Kurulması, s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

anlam olarak yeterince kavranamadığı görülmekteydi. Meclis'in kuruluşunun üzerinden iki yıl geçmesine karşın, ilk başlarda daha esnek görünen bu yapı, gruplaşmaların ve kötüye kullanmaların yoğunlaşması sonucu, mebuslar üzerinde bile bir takım kısıtlamalar yoluna gitme gereği görmüştü.

Erzurum Mebusu Salih Efendi'ye verilen 15 gün Meclis'ten ihraç cezasına neden, bu mebusun Meclis oylaşımlarını bozması gerekçesine bağlanmıştı. (87)

Meclis Başkanı'nın cezayı oya sunmasıyla, kabul edilmesi kısa bir süre olmuştu.

5 Haziran 1922 tarihli önergesi ile «Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi»ne hitap eden Salih Efendi, oylaşımı bozmadığını, yalnız söz almak istediğinde bunun reddedildiğini söyleyerek savunmasını şöyle sürdürmüştü: «... Hayalim bana B.M.M.'nin anı teşekkül ve maksadı teşekkülünü hatırlattı... İstanbul Meclisi Mebusan'ı için yapılmış olan Nizamname-i Dahilinin 124. maddesinde musarrah ve en son ceza olan ihraçı muvakkat cezasına maruz kılındım...

... Mebusları hakkı kelâmdan, sual sorulmaktan mahrum kılan, bidayeti Meşrutiyet'ten beri İstanbul Meclisi Mebusan'ından aleti tahakküm olan, mebuslara serbest söz söyletmeye ve memleketi kabine halinde imhaya sürükleyen kanuna ve bu...»

Disiplin ve düzen her ne kadar gerek kısmen baskı, gerekse büyük çabalara karşın yeterince sağlanamamış, özellikle 1922 - 1923 yıllarında meclis çekiciliğini yitirmiş, istifalar haylı yoğunlaşmıştı. (88) Meclis'in türdeşliğinin bozulması ve karşılaştırılacak iki grubun oluşmasının yapay nedenlerinden birisi de buydu.

---

(87) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, d. 1. c. 25, s. 155.
(88) T.B.M.M. Ceridesi 1338-1339 İstifalar kısmı bkz.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Grubun üyeleri temsil ettikleri bölgeler itibariyle daha çok işgal altında bulunmayan Karadeniz Kıyısı ve Kuzeydoğu'dan gelmekteydiler.

Birinci Grup üyelerinin % 46'sını askersel ve sivil bürokrasi oluştururken, İkinci Grubun bu kökenden gelen üyeleri oranı % 37'ydi. Serbest meslek ayrımına göre B.G.Ü. % 16, İ.G.Ü. % 27'ye ulaşmaktaydı. Hukukçu oranı ise % 9'a % 24'tü. Çiftçi oranı ise % 9'a % 2'di. Tüccar ve din adamları İkinci Grup'ta daha fazla olmakla birlikte, meclis-te konuşma ve söz alma bakımından İkinci Grup yine fazlalık göstermekteydi. (89)

E — II. GRUB'UN PROGRAMI:

İkinci Grup üyeleri, Canik Mebusu Emin, Erzurum Mebusu Necati, Kastamonu Mebusu Besim, Sıvas Mebusu Vasıf, Mersin Mebusu Selâhattin Beylerle birlikte sayıları 35'e ulaşınca, 16 Temmuz 1922'de üç maddelik kısa bir program yapmışlardı. Programın maddeleri şöyleydi:

1 — İstanbul'da, Misak-ı Milli sınırları içinde milli birliğin sağlanması,

2 — Var olan yasaların, ulusal egemenlik ilkesinden hareketle düzeltilmesi,

3 — Kamu haklarının korunması ve uygulanması.

Bu programı onaylayanların sayısı sonra 80'e ulaşmış, program genişletilmiş ama, daha sonra (ilk dönemin sonları) muhalefet, görüş ayrılıkları başlayınca bu sayı 23'e kadar inmişti.

Bu programın dışında, 1921'de «Grup Nizamname-i Dahilisi» adıyla bir iç tüzük, daha sonra da 16 maddeden oluşan proje niteliğinde bir önsöze rastlanmaktaydı.

Bunun yanında, İkinci Grub'un 10 Mayıs 1921'den önce

(89) Tunçay: op. cit, s. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

hazırladığı sanılan tasarının Birinci maddesinin d. fıkrası ile dördüncü maddesi dikkate değer. m.d.1/d: «Yenilik nami altında ahlâk-ı milliye ile kabil-i telif olmayacak mukallitlik temayülâtın kınanması,»

m.d.4 «Hey'eti idarenin reis-i müstakili yoktur;» İlkelerinin benimsenmesi aşırı tutuculuğun bir anlatımıydı.

Bu Grubun önde gelenlerinden Rauf Bey'in şu sözleri de bu savı desteklemekteydi:

«Birinci Müdafa-ı Hukuk Grubu içinde bugün mahkeme riyasetini iddia eden Ali Çetinkaya, dahil bulunduğu muhallef ve hafi bulunduğu bir komitenin teşkili ve gizli müzakeratta bulunarak grup rüteb-ı sairesinin hüsnüniyet ve emniyetlerini suistimal ederek grup mukarreratına ekalliyet-i mütehakkime biçiminde icra-yı tesir edilmesinden ibarettir.» (90)

Ayrıca İkinci Grup sanıldığı kadar zayıf değildi. Hükümeti düşünerek Meclis değişikliği yapmak istemekteydiler. Lozan barış görüşmeleri sürdüğünden, Birinci Grup bu isteği savsaklamıştı. Oysa M. Kemâl'in bu muhalif grubu küçümsemediğini hatta çekindiğini de söyleyebiliriz. (91)

Nitekim, seçim yenilendikten kısa bir süre sonra ikinci Grubun isteği üzerine, M. Kemâl tarafından geçici seçim yasasında, 320 Sayılı Kanun'la değişiklik yapılmıştı.

Bunun yanında Birinci Grub'un türdeş ve disiplini olduğu söylenemezdi. Örneğin, **Birinci Grubun istememesine karşın, İkinci Grubun ısrarları sonucu Ceza Kanununda 203. maddesi değiştirilmişti.** (92)

---

(90) Ibid: s. 47.
(91) Goloğlu: op. cit, s. 180-187.
(92) Tunçay: op. cit, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

F — M. KEMÂL'İN II. GRUB'U DEĞERLENDİRİŞİ :

Yukarda belirtildiği gibi, İkinci Grubun yapısını en iyi değerlendiren M. Kemâl bu konuya ilişkin şunları söylemişti: «Efendiler, bilmünasebe arz etmiştik ki, Meclis'te teşkil ettiğimiz, Müdafa-ı Hukuk Grubu, meclis müzakeratının hüsnü cevabını temine ve Heyet-i Vekile mesaisinin adem-i tevakkufuna nihayete kadar hadim oldu. Fakat bir taraftan da, muhalif his ve fikirlerde bulunanlar, hergün, biraz daha taraftar buldukça, Grubun mesaisini, müşkülâta duçar etmeye başladılar. Muhalefet fikrinin esas menşei, Müdafa-i Hukuk Grubu Nizamnamesi'nin madde-i esasiyesindeki ikinci nokta idi....

... Programın ilk maddesinin son fıkrası, fikir ve hislerde imtizacı tam hususlüne daima bir mani halinde kaldı... Bir takım zevat gruptan ayrıldı. Bu ayrılanlar, hariçte bulunanlarla birleşerek, grubu yıkmaya çalıştılar.

... Bu grubu teşkil edenler memlekette mevcut Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ne muhafaza-i intisabettikleri ve onun kongrelerde tesbit olunan gayelerinin muakkibi bulunduklarını iddia ediyorlardı.» (93)

M. Kemâl, İkinci Grup Üyelerinin Ordu konusunda da muhalefet ettiklerini, bu muhalefet mantığını da hırçınlaşarak gerçekleştirdiklerini söyleyerek şöyle sürdürmüştü sözlerini: «... Muhalifler de hasıl olan kanaat ordumuzun taarruz kabiliyetini iktisab edemeyeceği noktasında tekasüf etti...

... Hücum sistemini değiştirecek, başta bir nazariye ortaya attılar.» (94)

---

(93) Atatürk, Mustafa Kemâl: Nutuk, cilt II. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, 1967, İstanbul, s. 633-634.

(94) Ibid: s. 663.

Levent Şahverdi Arşivi

G — CUMHURİYET DÜŞÜNCESİ ve M. KEMÂL'İN MEKTUBU

85 Sayılı, 20 Ocak 1920'de kabul edilmiş olan bu Anayasa, mebuslar arasında çeşitli biçimlerde yorumlanarak, türlü düşünceler ortaya çıktı. Meclis'te Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, Islâhat Grubu, Halk Zümresi, Müdafaa-i Hukuk Zümresi gibi isimler altında gruplaşmalar doğdu. (95)

Bu gruplaşmalar, kısa bir süre sonra, meclisin dışına taşarak, halk arasında da yayılmaya başladı. Saltanatın ve Halifeliğin kaldırılarak, komünizmin diktatörlük olarak geleceği, özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında Rus saldırılarına uğrayan Kars, Erzurum, Trabzon illerinde korku yaratmaktaydı. Bu korkuyu önlemek ve engellemek için Hoca Raif Efendi'nin öncülüğünde «Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk» ismiyle bir dernek kuruldu.

Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıdan, «Cumhuriyet» anlamı çıkararak K. Karabekir'e başvurmuş, O'nu da kendi doğrultusunda etkilemişti.

Oysa M. Kemâl'in tek amacı, ulusal güçleri bir araya getirmek, dağınık düşünceleri, ulusal birlik çerçevesinde toplamaktı. Bu nedenle saltanatın koruyucusu görünümünü sürdürüyordu.

İşte bu duyarlı dönemde O, yürekten inandığı Cumhuriyet rejimine karşı olduğu düşüncesini savunmak zorunda kalmıştı.

Bu amaçla M. Kemâl 11 Temmuz 1921'de K. Karabekir'e şu mektubu yazdı:

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine;

C. 11-7-1921 Şifreye

Hoca Raif Efendi'nin düşünceleriyle Teşkilâtı Esa-

(95) Gologlu, Mahmut; Cumhuriyete Doğru. s. 159.

Levent Şahverdi Arşivi

siye Kanunu ve Müdafaa-i Hukuk Grubu hakkındaki önerileriniz üzerine sunduğum aşağıdaki açıklama yüksek komutanlığınız için kanaat verici olacağından, bu esas dairesinde icabedenlerinden münasip surette aydınlatılması ve yanlış düşüncelerin de ortadan kaldırılmasını bilhassa rica eylerim. (96)

1 — Bugünkü B.M.M. Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın gerçek amaç olarak tesbit etmiş olduğu görüşler üzerinde büyük bir tutuculuk ve azimle yürümektedir. Müdafaa-i Hukuk Grubu, bu grubun programını oluşturan temel maddede açıklandığı gibi, memleketin tam bir bağımsızlık çerçevesinde selâmete kavuşmasını sağlamak gibi kısa ve kesin bir amaçla vücuda gelmiştir. Aynı temel maddede Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun uygulama yolu da vardır. Teşkilâtı Esasiye Kanunu tüm (fürüat) idari fürüatı ve Türkiye Hükümeti'nin hukuksal varlığını içeren geniş ve tam bir yasa olmayıp, memleketin mülki teşkilât ve idaresinde zamanın icabettirdiği ve benimsediği halkçılık temelini ifade eden bir düstürdan ibarettir. Bu yasada Cumhuriyet manasını ifade eden zerrece bir belirti olmadığı gibi, M. H.G.'nun asıl amacında da kesinlikle böyle bir nokta mevcut değildir. Bununla birlikte

---

(96) Türkçeleştirerek vırdiğimiz bu cümleyi, M. Kemâl'in ifadesiyle buraya almayı yerinde gördük. «Hoca Raif Efendi'nin Efkârıyle Teşkilâtı Esasiye kanunu ve Müdafaa-i Hukuk Grubu İŞ'AR-İ DEVLETLERİ üzerine arzeylediğim izahatı atiye ZAT'I KUMANDANLARI için mucibi kanaati olacağından bu esas dairesinde icabedenlerin de münasip surette tenvir ve suitelekkinin de izale buyurulmasını da hasseten rica eylerim» Burada M. Kemâl'in kullandığı «İş'ar-ı devletleri» ve «Zat-i kumandanları» gibi onurlandırıcı sözcükler, B. Kemâl'in, K. Karabekir'e ne derece önem verdiğini göstermekte.

Levent Şahverdi Arşivi

Raif Efendi'nin saltanat şeklinin Cumhuriyetciliğe dönüştürülmesi anlaşılıyor gibi fikri açık bir vehimden başka birşey olamaz. Merkez yönetimindeki kişilerin arasında, kişilikleri ve geçmişteki durumlarının eleştirilmesi gerektiği hakkındaki iddia ise, olumlu bir ifade ile incelenmesi gerekebilir. Her işi tüm ahlâkî ve seciyesiyle yönetecek, mükemelen yetişmiş adamlara vermek, pek değerli ve tatlı bir dilek olmakla birlikte, memleketimiz gibi yönetici kıtlığı içinde bulunan bir çevre için değil, hatta dünyanın en ileri gitmiş milletleri için bile, her toplumun tüm meslek sahipleri tarafından saygıyla kabul edileceği bu kadar çok adam bulmak mümkün değildir.

İşte böyle kavram (mevhum) ve olumsuz fikir ve iddialar ile memleketin tek dayanağı olacak güç ve örgütü bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu zayıf düşürecek önlemlere başvurmak eğer cahilce bir delilik değilse, herhalde bir hiyanet olarak kabul edilmelidir. Bir kongre toplayarak, bugünkü hükümet şeklini doğuran A—R.M.H. Teşkilatı'nın bugünkü duruma yarar, yeni bir program vücuda getirilmesi gereğine o denli inanıyoruz ki, Meclis'te kurulan grubun iç tüzüğüne, Grup Yönetim Kurulu'na, ancak o kongrenin kuruluşuna kadar, M.H.T.'na bir başvuru yeri olabilmesi kaydını koyduk. Bugünkü durum ve koşullar şimdilik kongrenin toplanmasını geciktirmeye neden olması, grup yöneticilerinin bu görevde devamını zorunlu kılıyor.

2 — T.E.K.'nun uygulanması sonucunda tutucuların (muhafazakârların) işbaşına geçmeleri ve bazı kanaatkâr kimselerin de mevki kavgasına koşmaları sakıncalı olabilir. Ancak sizce malûmdur ki ilerlemek yolunda meydana gelecek her önemli girişimin kendine göre önemli sakıncaları vardır. Bu sakıncaların en aza

Levent Şahverdi Arşivi

kadar indirilmesi için gerekli önlem ve girişimlerde hata etmemelidir. Bugün yalnız ana hatlardan ibaret olan T.C.K.'na eklenecek diğer yasalarla bu durumun gözönünde tutulması zorunluğunda sizinle tamamen aynı düşüncedeyim.

3 — Teşkilât Kanunu yapılırken mülkiye ve askeiryeden elemanlarla ve M.H.T.'dan onaylatmak fikrini şöyle açıklayabilirim! Sizce de bilindiği üzere bir hükümet şeklinde yaşıyoruz ve onun, diyelim ki görünürdeki tüm kavramlarına uymak zorundayız. Kanunun, Meclis encümenlerinden sonra Heyet-i Umumiye'de geçen tartışmalarda belirecek şekli üzerine uzaktan telâkki edilecek fikirlerle etkilemeğe imkân olmadığını elbette kabul edersiniz. Durumu böyle bir hükümet şeklinde yönetme imkânı doğuncaya kadar, bütün siyasal konularda, ilgili arkadaşların fikirlerine başvurulduğu gibi, icra-i hususatta uygulamak konusunda şimdiye kadar da aynı yoldan sapılmamıştır.

4 — Açıklamasını arzu buyurduğunuz üç noktayı da arzedeyim! Teşkilât Kanunu'nun yapılmasında acele edildiğini iddia ettiğiniz, hükümet tarzının nedeni, tüm dünyada ve memleketimizde görülen halkçılık akımını esaslı bir şekilde üzerinde tesbitile, bu konuda başka çelişkilere yer vermemek ve aynı zamanda yüzyıllardan beri sürekli beceriksizler elinde kötüye kullanılan ulusal hukuku korumak için, bu hakların asıl sahibi olan millete de söz hakkı vermek ve yüce fikrin gelişmesi için, bugünkü olağanüstü koşullardan yararlanmaktır. Yasanın uygulanmasındaki olanağın derecesini ölçmek için de bu işle uğraşmaya fırsat bulacaklarını azim ve irade yeteneği söz konusu edilmesi gerekir. Hilâfet ve saltanat konusu, bir ana sorun olarak mevcut değildir. Türkiye'nin başında İslâm halifesi olacak bir hükümdar sultan bulunacaktır. Söz-

Levent Şahverdi Arşivi

konusu olan konu, hükümdarın hakları olup, bunun tayin ve sınırlanması için son birkaç yüzyılın deneyimleri ve devlet kavramındaki millet haklarının gerçek anlamını taşımalıdır. Bu esas üzerinde henüz saptanmış kesin bir düsturumuz yoktur.

5 — M.H.G., yönetim kurulu hakkındaki görüşünüz için birşey söylemeden önce, bu yönetim kurulunun kimlerden seçilmiş olması gerekli olacağına ilişkin düşüncelerinizi sormak isterim. [Bu sorunun yanıtını alelıtlak (gelişi güzel) hiçbir taraftan maruz-u tenkid olmayacak (olunamadı) isim göstermek suretiyle muvaffakıyetle verebileceğinizi sanmıyorum] (97) Muhtelif işlerde, çeşitli azınlıklarla çalışmak zorunluluğunu gözönüne alır ve çevremizdeki fikirler ve siyasal inançları, erdemi, bilimsel değeri v.d. maddi kişisel niteliğiyle gerekli koşulları taşıyan adam bulmanın mümkün olmadığı düşünülürse ve buna Grup Yöneticilerin yüzlerce üyenin çoğunluğuyla seçilmiş oldukları eklenirse sonuç ortaya çıkar. Grup Başkanlığı'nın tarafınızdan yapılmaması gereğini ileri sürmeniz tamamiyle doğrudur. Bu işi yaparken, buyurdurduğunuz esasları tamamiyle düşündük ve bu konuda uzun tartışmalar yaptık. Meclis'te reform Müdafaa-i Hukuk, İstiklâl Gruplarıyla halk zümresi v.b. gibi birçok örgüt vücuda gerektiği halde, bunların hiçbirisi yeterli bir çoğunluk görünümü alamadı. Bununla birlikte Meclis'ce hükümeti tutmak ve herhangi bir işi yürütmek imkânıda kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve dolaylı olarak güçlendirip aydınlatarak, varlığımız için dayanak olacak bir toplam meydana getirmek için harcadığımız tüm çabalar bir sonuç vermedi

(97) Parantez içindeki cümle, mektupta, M. Kemâl tarafından üzeri çizilmiştir. Mektubun aslı için belgeler kısmına bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

ve bunun sonucunda duruma tek egemen olan şey düzensizlik ve anarşiden ibaretti. Şu halde iki yoldan birinin seçilmesi kesin zorunluk halini aldı. Ya bu meclis ile kesinlikle iş görülemeyeceği gerçeği üzerine yeni önlemler almak veya yaptığımız gibi bir çoğunluk zümresi meydana getirmek. Biz tabii ikinci şıkkı seçtik. ve fakat benim iştirakim bulunmayan herhangi bir grup oluşturma girişiminin mevcut düzensizliği çoğaltmaktan başka bir sonuç vermeyeceği deneyimle saptanmıştı. Uzun ve sürekli çalışmalarla ve Meclis'in çoğunluğuyla özel olarak yaptığımız birçok toplantılar ve tartışmalar sonunda ancak böyle bir kuruluşu vücuda getirdik. Ve bu görevi benim yapmaklığımın zorunluğu birçok arkadaştan başka, Vekiller Heyeti'nce de zorunlu görüldü.

Konunun hukuksal yönüne gelince; Meclis-i Mebusan mahiyetinde bir Meclisin reisi bulunuyorum. Böyle dahi olsa bir fırkaya mensup oluşum doğaldır. Halbuki ben Millet Meclisi'nin yap yetkisinde bulunduğumdan, görünüşte hükümet mahiyetindeki bir meclisin reisi mevkiindeyim.

İcra-i bir heyetin reisi için bir çoğunluk fırkasının mensubu bulunmak gerekli bir şeydir. Bu durum ve değerlendirmeye göre değil, böyle bir grubun mufassal bir program etrafında toplanmış siyaasl bir fırkanın da reisi olabilirim. Ancak, bugünkü şekilde Meclis'te ki durumu korumak için, grubun Meclis içindeki önderliğini fiilen yapmaklığım gereklidir ki hareket biçimimiz de o yoldadır. Bu görevi bugün, grubun reis vekilleri yapmaktadırlar. Şu halde gruba özgü Başkanlık görevim fahri bir şekil göstermektedir. Bu konuda esaslı bir neden daha ileri sürmek mümkündür. Teşkilât-ı Esasiye içine bütün varlığımla karışmış bulunduğum Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hu-

Levent Şahverdi Arşivi

kuk Cemiyeti'nden ayrılmaklığıma imkân olmadığından o Cemiyet'in çalışma şeklini oluşturan Meclis'te gene, o Cemiyet'i temsil eden grubun içinde kesinlikle bulunmak zorunluğundayım. Aslında, grup Meclis Hey'et-i Umumiyesi'ne yakın büyük bir çoğunluğunu içermektedir. Bunun dışında kalanlar Erzurum Meb'us'ları Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi'yle bir kaç benzerinden ve davranışlarında serbest kalmak isteyen bir kısım kimselerden oluşmaktadır efendim.

M. Kemâl

H — ŞÜKRÜ HOCA'NIN BROŞÜRÜ

I. Meclis'in sayılı muhaliflerinden ve İkinci Grubun ileri gelenlerinden saltanatçı ve hilâfetçi Şükrü Hoca'nın 1923'te yayınladığı bir broşür Meclis'in, Cumhuriyetçilerin ve basının çok büyük tepkileriyle karşılaşmıştı.

Broşürün özeti hakkında T.B.M.M. Başkatibi Recep (Peker) Bey 15-16-1-1923 tarihli ve «Zata mahsustur, gayet mahremdir, dakika tehir edilemez» kaydıyla ve «Başkumandan Paşa Hazretleri»ne diye M. Kemâl'e, aşağıdaki mektupu yazmıştı.

1 — Bugün Ankara'da «Hilâfet-i İslâmiye ve B.M.M.» adı altında bir broşür yayınlanmıştır. Beş kuruş fiat ile satılmaktadır. İmza sahibi Karahisarısahip (Afyon) Meb'usu Hoca Şükrü Efendi'dir. Broşür yeni kurulan, Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Bey'in matbaasında basılmıştır.

2 — Broşür'ün içeriği bilinen konuda olup, saltanatın kaldırılmas (1. Kasım 1922) hakkındaki meclis kararının şeriata aykırı olduğunu ve bazı taraflarca ve basında telâkki olunduğu gibi seçilen Hâlife'nin güçsüz hükümetsiz bulunmadığını ve halifenin kabulü ile onun uyguladığı hak ve şeriatın ödevlerinin de kabul edilmiş ol-

Levent Şahverdi Arşivi

duğunu ve sırası gelince bunu da yasayla kabul edileceğini ifade etmektedir.

3 — Broşürün muhtelif yerlerinde şu ifadeler vardır; B.M.M. ile Meclisin seçtiği ve biat ettiği müslüman halifesi arasında hiçbir ayrılık ve gayrılık yoktur. Halife meclisin ve meclis halifenindir. İslâm şeriatı güçsüz, hükümetsiz, istiklâlsiz, hürriyetsiz bir hilâfet, bir halife tanımamıştır. Bununla birlikte Halifenin güç ve üstünlüğü (şifreler) kadir olması en önemli bir şer-i esas olmakla bugünkü duruma göre hükümetimizin, devletimizin reisi olması zorunludur. Bu hususta başka türlü bir şekil olanaksızdır.

Şu hale göre, yasa çıkarmak ve hükümet etmek yetkisini oluşturan meclisimizin doğal olarak reisliği hâlifenin olması yani, devlet yasaları ve hükümetin kararları hâlifenin onayına sunulması şeriatın bir emridir.

4 — Öğrendiğime göre bazı arkadaşlar bu broşür hakkında Şeriye Vekâleti'nden açıklama yapmasını isteyeceklerdir. Bazı arkadaşlar da konuyu Meclise getirmekten çekinerek broşüre makalelerle cevap vermek istiyorlar, bir kısmı da önem vermemek fikrindedirler.

T.B.M.M.
Başkatibi Recep (Peker)

Şürkü Hoca'nın, gericiliğin ve körükörüne dini saplantıların içinde yoğrulmuş bu broşürünün geniş bir toplum arasında uyandırdığı etki gittikçe boyut kazanmıştı. Şükrü Hoca broşürünü bütün mebuslara dağıttıktan sonra yobazlar da broşürü alabildiğine yaymağa başlamışlardı. Bu arada hükümet taraftarları gazetelerde broşürün içeriğini yeren yazılar yayınlamaya başladılar. Ziya Gökalp, Celâl Nuri, Kütahya Mebusu Ragıp, Urfa Mebusu Saib, İlyas Sami, Rasih, Siirt Mebusu Hoca Halil v.d. başyazarlar Şükrü Hoca'ya yeğinlikle saldırıyorlardı.

Celâl Nuri, Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde dini

Levent Şahverdi Arşivi

bir lider sıfatıyla M. Kemâl'i destekleyen Libya'lı şeyh Sunusi'den beyanat alarak yayınladığı makalede, Şeyh Sunusi şöyle demekteydi: «Şeriatta en önemli farz, namazdan sonra cihaddır. Hükmetmek güce sahip olanıdır. T.B.M.M. birçok düşmana karşı savunmada bulunarak İslâm ülkesini istilâdan kurtardığı için meşruiyeti hertürlü kötülüğün üstündedir. Bütün hak ve görev Meclisindir. Meclis bu görevi yapmaz ve doğru yoldan saparsa, o zaman tüm müslümanların bunu düşünmesi gerekir. Yoksa Şükrü Efendi'nin dediği gibi hareket edilirse, bu birlik olan Meclis'te bir fitne ve ayrılıklar doğar ve muhtemeldir ki bu gibilerin şeriata göre suçlu olmaları gerekir» (*)

(*) Mektubun aslı için belgeler kısmına bkz.

Levent Şahverdi Arşivi

VII. BÖLÜM:

MUHALEFETİN YAYGINLAŞMASI

A — ORDUDA MUHALET

Musul sorunu meclis içinde gerginlik yaratırken, sonuçta Lozan Barış Sözleşmesi de bu soruna bir çözüm getirmemiş, böylece Türkiye'nin Güneydoğu sınırı da belirlenememişti. Oysa, Kurtuluş Savaşı başlarında Ankara Hükümeti, İngiliz işgalcilerine karşı, Kürt aşiretleriyle birleşerek Musul'u almakta kararlıydı.

Bu amaçla, Elcezire Cephe Kumandanlığı Revandiz'e 1920 yılında üç subay ile 30 erlik bir Piyade Bölüğü göndererek, bu bölgede bir güç oluşturdu.

1922 Yılında Kürt Aşiret Savaşçıları, Fransız ordularından kaçan müslüman askerlerinden oluşan bir müfrezenin başına geçen Milis Yarbay Özdemir Bey ile küçük rütbeli otuz subay, İngiliz birlikleriyle çatışmaya başladı. Yarbay Özdemir Bey, Süleymaniye'de bağımsız bir devlet olarak örgütlenen, İngiliz Mangası altında bulunan Kürtler'in başkanı Şeyh Mahmut'la gizli bir anlaşma yaptı. Ama Doğu cephesinde destek sağlayamayan Özdemir Bey, İngiliz'lere yenilince İran'a sığındı.

Bu kez İngilizl'er, Irak'taki, Ermeni ve Asurileri kışkırt-

Levent Şahverdi Arşivi

tılar ve Hakkâri'nin güneyindeki Kürtler de Nasturiler tarafından yoğun propogandaya bağlı kılındılar.

Ankara Hükümeti'nin bu yörede yönetimi iyi örgütleyememesi, ve askeri gücünün olmaması nedeniyle, Hakkâri Valisi Halil Rıfat Bey, 7 Ağustos 1924 günü Hangediği'nde, Nasturi Nuhup Kabilesi Başkan Gülyano'nun saldırısına uğrayıp tutsak edildi. Ayrıca İl Jandarma Komutanı Hüseyin Bey ile üç Jandarma eri de öldürüldü.

Bir süre sonra tutsaklar serbest bırakıldılarsa da, Ankara Hükümeti Nasturi'lere karşı harekete geçmek için, Heyet-i Vekile'nin aldığı tenkil kararını yerine getirmekle, Cevat Paşa Komutasındaki, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'yı görevlendirdi. (98)

Nasturi'ler, 15 günlük çatışmadan sonra çekildiler ama, Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya Bey'in kışkırtması sonucu, Türk askeri birliklerinin bir kısmı silâhlarıyla karşı yana geçtiler.

Olaylar yatıştıktan sonra Divan-ı Harb'in açtığı Koğuştarma sonucu, Yusuf Ziya Bey suçlu bulunarak idam edildi.

Ordunun siyasete fazla karışmasının sakıncalı bulunması sonucu, «T.B.M.M'ne intihap edilen ve edilecek olan Bilumum Mensubin-ı Askeriye'nin Tabi Olacakları Şeriat Hakkında» 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı yasa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin kabineden çıkartılarak, vekâlet yerine riyaset halinde örgütlenmesini öngören, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı yasa çıkarılmıştı.

«Paşalar Komplosu» olarak bilinen bu olaydan sonra, orduda M. Kemâl'e muhalefet edebilecek hiçbir önemli komutan kalmamıştı. Rafet, Halit, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Ali İhsan Sabis, Cafer Tayyar paşa'larda siyasete atılmışlardı. (99).

---

(98) Tuncay, Mete, Tek - Parti, s. 111-112

(99) Ali İhsan Sabis Ordudaki Muhalefetinden dolayı 40 ya-

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemâl, Nutuk'ta bu konu hakkında şunları söylemekte : «... **Rauf Bey'in Heyeti Vekile Riyasetin'den çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rafet Paşa v.s. arasında bir teritp düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu**

şında emekli edilmişti. Ali İhsan Sabis'in emekli edilmesi için Konya'daki 4. Kolordu Ahziasker Reisliği'ne Rauf Bey tarafından gönderilen bildiri şöyledir :

Dördüncü Kolordu Ahziasker Heyeti Riyasetine

5 Temmuz 1339 tarih ve 3893-22593 numaralıdır. Elyevm Konyada bulunan birinci ordu kumandanı Sabıkı Mirliva Ali İhsan Paşanın tekaüt ve istifa kanununun 2 nci maddesi ahkâmına tevfikan icrayi tekaüdü 28 haziran 339 tarihli kararname ile tasdiki âliye iktiran etmiştir. Müşarünileyhe tebliği ile tekaüt maaşını hangi emvalden âhzedeceğine dair yeniden alınacak senedi meşrutun irsali rica olunur.

İmza
Müdafaai Milliye Vekili Namına
Hüseyin Rauf

Ali İhsan Sabis'te erken emekli edilişinde haksızlığa uğradığını ve Rauf Bey hakkında şunları söylüyor :

Bu esnada henüz kırk yaşını ikmal etmiştim. Birinci dünya harbinde 6 ncı Ordu Kumandanı ve İstiklâl harbinde Birinci Ordu Kumandanı idim. Eğer Başvekil veya İcra Vekilleri Heyeti Reisi, ordu kumandanlığı yapamıyacağım hakkında verilen sicile bir kıymet vermiş, bunun üzerine bana orduda başka bir hizmet mahalli dahi bulamamış ve ordu kumandanlığı yapacak iktidarım olmadığına kanaat etmiş ise buna diyecek söz yoktur. Kanaati ile iftihar edebilir. Tekaüt ve istifa kanununun 2 nci maddesi vazifesinde iktidarsızlığı sabit olanların tekaüt edilebileceğine dairdir. Ordu kumandanlığı yapamaz denilen adamın, beş sene evvel 1918 de ordu kumandanlığına nasbolunmuş ve Malta'dan kaçıp geldikten sonra da birinci Ordu Kumandanlığına intihap ve tâyin edilmiş olması bu işteki iktidarının tasdiki demek idi. Kanaati böyle

Levent Şahverdi Arşivi

görülmüştür. Bu maksatla Kâzım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine tâyin olduktan sonra, sabık kumandanlığı mıntıkası olan, Şark Vilâyetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek, İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'-

---

değil de, sırf aldığı emre tebaiyetle bu muameleyi tensip ve intaç ederek kanaati hilâfına imzasını koymuşsa sonradan başına gelenler bu günahının cezasıdır.

Hüseyin Rauf Bey Efgan Emîrine mektup götürmek işini kabul ile Bağdad yolunu tuttuğu zaman yaptığı işin zararı kendisine münhasır kalmıştı. Uzun müddet hiç mesleğiyle, bilgisiyle münasebeti olmıyan işlerde çöllerde, dağlarda dolaşmış ve aşiret kavgalarıyla vakit geçirmişti. Enver Paşa'nın teklifi behemehal itaatı vacib bir emir olamazdı. Teklif edilen işi veya vazifeyi kabul etmemek ve bundan affını dilemek elinde idi. Çünkü bu iş askeri bir vazife değildi.

Başvekil sıfatıyla yaptığı diğer marifette ise, vatana hizmet etmiş ve daha edebilecek bir ordu kumandanını vatan hizmetinden mahrum bırakmıştır. Kendisi mes'ul Başvekil veya İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Millî Müdafaa Vekilinin Vekili olduğundan, kendisinden istenilen kanun harici muameleye âlet olmaması ve bu talebi kabul ve is'af etmemesi, hiç olmazsa istifa etmesi icabederdi. Keza ceza kanununa göre hüküm vermesi icabeden divanı harbin bu kanun haricinde verdiği garip hükmünü Millî Müdafaa Vekâleti vasıtasile temyiz ettirmesi lâzımgelirdi. Çünkü ceza kanununda yazılı olmıyan hareketler cürüm değildir ve mes'uliyeti mucib olamaz. Rauf Beyin bu esasa vâkıf olamaması mümkün değildir. Dava olunan faydasız telâkki edilerek itiraz ve temyiz etmemesiyle iş bitmiş olmaz. Dava eden makamın da yanlış verilmiş hükme itiraz ile temyiz hakkı vardır ve bu bir vazifedir. (Türk, Avukat Dr. Suad Tahsin, General Ali İhsan Sabis'in Müdafaası, İnsel Kitabevi, 1944, İst. s. 25-26)

Levent Şahverdi Arşivi

nın ve bu Müfettişlik dahilindeki Kolordudan olan Cafer Tayyar Paşa'nın aynı tertibe dahil olabileceklerini kabul ettiler. İstifalardan evvel, bazı kumandanları kendileriyle beraber harekete imale için çalıştılar. Harekete politika yolundan geçeceklerdi. Siyasi sahada ve orduda hazırlıklarını kâfi addediyorlardı... İkinci Grup mensupları vasıtasıyla, bütün memlekette milleti aleyhimize ifsat için çalışmak fırsatına malik oldular. Memleket içinde bazı hafi teşkilât ve teşebbüsata da geçtiler. İstanbul'da, Vatan, Vakit, Tevhid-i Efkâr ve Son Telgraf ve Adana'da Abdülkadir Kemâl-i Bey tarafından çıkarılan gazetelerle birleştiler... Memlekette umumi bir teşektütü efkâr hasıl ettiler...

... İngiltere'nin, ültümatomlarına, malûm olduğu veçhile cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte bahsettiğimiz zevat, bu müşkül anda, bir ecnebi devletin bize hücüm edeceği zamanda kendilerinin de bize hücüm ederek, hedeflerine sühuletle vasıl olacaklarını tahayyül ettiler. Muharebeye hazır ve amade bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, vaktiyle hazzedemediklerini ifade umumi bir teşettütü efkâr hasıl ettiler...» (100)

B — DIŞTA MUHALEFET

Bu tür muhalif akımlar yalnız meclis için ve ülke çapında kalmıyor, yurt dışında yapılan muhalefet de, haylı etkinlik kazanıyordu. Hatta yurt dışındaki bu tür akımlar muhalefet boyutunu da aşıp, kendini B.M.M'i karşısında bir rakip, eşit bir güç olarak gören bir yapı kazanmıştı.

Bir süre sonra kâğıt üzerinde kalacak bir taslak görünümünü aşamayan Batum Kongresi'nde, Halk Şûrâlar Fırkası Programı, Enver Paşa tarafından, İttihat ve Terakki adına ya-

(100) Atatürk, Mustafa Kemâl: Nutuk, c. 3, s. 845-855, 1967. İst.

Levent Şahverdi Arşivi

pılırken, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Efendi (101) de Enver Paşa'nın yandaşlarındandı. (102)

Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in Sami Sabit Karaman Paşa'ya : **«Biz T.B.M.M'de müttehid ve mütesanid 40 İttihatçıyız, istediğimiz anda M. Kemâl'i alaşağı eder, Enver'i onun yerine geçirebiliriz»** demiş olması yukardaki savımızı güçlendirmektedir. (103)

Nitekim. Ardahan Mebusu Hilmi Bey'in Trabzon'dan Meclis'e gönderdiği protesto mektuplarını, Başkan Adnan, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri, İzmir Mebusu Yunus Nadi ve Mahmut Esat, Erzurum Mebusu (104) Hüseyin Avni ve Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Beylere göndermeleri, Meclis içinde bir İttihatçı Grubu oluşturmak varsayımına dayanmaktadır. (105)

Bu tür kısır çekişmeler keskinleşince İttihatçılığa kesin karşı olan M. Kemâl (106) 13 Eylül 1920'de Meclis'e sunduğu Halkçılık Programı'nın Hükümet'in, Halk Zümresi'nden fazlasıyla ayrılmadığını ama bu zümrenin Yunus Na-

---

(101) Merkezi Bakû'da bulunan Türkiye İştirakiyun Fırkası'nın Tunus, Cezayir, Fas ve Trablusgarp devrimcilerini Enver Paşa ve Azmi Bey temsil ederken, T.B.M.M. Moskova'da bulunan Murahhas Heyetini kendisi belirlemişti. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Efendi de bu heyet üyelerinden biridir. Yani Enver Paşa ile yasa dış görüşmeler yaptığından veya T.B.M.M'nden gizli bir çalışmadan sözedilemez. (Moskova Hatıraları Ali Fuat Cebesoy, s. 18-19)

(102) Tuncay : Mesai, Halk Şûrâlar Fıkrası Programı, 1920, A.Ü.S.B.F. yayınları, No: 328 Sevinç Mat., 1972, Ank. s. 13

(103) Tunçay : Mesai..., s. 17

(104) Hüseyin Avni ve Yunus Nadi gibi mebusların İttihatçı grubu oluşturacaklar arasında bulunmaları ,farklı ideolojiye mensup olan kişilerin oldukça net bir siyasal kişilikleri olmadığını göstermektedir.

(105) İbid: s. 17.

(106) Aydemir Şevket Süreyya: Tek Adam, 4. Baskı, Yükselen Mat., 1969, İst. s. 327

Levent Şahverdi Arşivi

di, Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, İbrahim Süreyya, Muhittin Baha ve Dr. Adnan Beyler tarafından radikal bazı unsurlarını daha ileriye itmek ve iyice sınırlayıcı olması için ismini de koyarak onlara bir Komünist Partisi kurdurmuştu. (107)

C — RAUF BEY'İN İSTİFASI VE MECLİSTEKİ BÖLÜNMELER

I. T.B.M.M. 15 Nisan 1923'te seçimleri yenileme kararıyle dağılmış, ikinci meclis de henüz toplanmamıştı.

Bu arada Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığından istifa ederek, temsilettiği il olan Sivas'a dönmüştü. Zaten İsmet Paşa ile aralarındaki anlaşmazlıkta artmış birbirlerine karşı meclis içinde kırıcı sözler söylemeye başlamışlardı.

Kimsenin emrine giremeyeceğini söyleyen Rauf Bey'e İsmet Paşa :«Rauf Bey... siyaset yapıyoruz. Hataları birer birer itiraf etmeliyiz. Hattâ basit bir iktisadi teşebbüs sahibi gördünüz mü ki, işe başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanaatinde bulunsun.. Esaslı bir devlet şekli bahis konusu olduğu vakit, mütalaa ve hisler aramızda kalmaz...

... Rauf Bey beyanatlarında bizimle bir zıddı tam olarak gördüğümüz noktaları geri alarak, bu fırka içinde yürütmek kararında mıdırlar? Yoksa siyasi beyanatlarında bizimle zıddı tam olan noktları muhafaza ederek fırkamızın dışında ve mecliste bizimle karşı karşıya çalışmak kararını mı verecekler? Son söz ve karar şimdi kendilerine aittir...» (108)

Mecliste gerginlik ve bölünme artık gözle görülür duruma gelmişti. Meclisin yapısını beğenmeyenler topluca bir yere oturmaktaydılar.

---

(107) Tunçay, Mesai..., s 29

(108) Kandemir, Feridun: Hatıraları ve Söylemedikleri..., s. 136

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gerginlik sürerken, bir soru üzerine açılan oylaşım ile kopukluk, bölünme aşamasına gelmişti. Rauf Bey, Dahiliye, Hariciye, Nafia, Ziraat, Maarif ve İskân Vekâletlerinin işlevlerinin bozuk olduğunu vurgulayarak eleştirirken, muhalif mebuslarının karşı çıkması sonucu oturum bir çekişme durumuna girmiş, Recep (Peker) ve Rauf Beyler, karşılıklı atışmaya başlamışlardı.

Rauf Bey'in Cumhuriyetçilik anlayışından, ta başından beri kuşku duyulduğundan sorun buraya getirilmişti.

D — TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞU

Menteşe Mebusu Esat Hoca, Mübadele Vekâleti'nin soru önergesini ve vekilin verdiği yanıtı yeterli görmemiş olduğundan, 27 Ekim 1924'te Meclis'e, gensorunun değiştirilmesine ilişkin bir başka önerge vermişti. Bu gensoru önergesi üzerine İsmet Paşa, 5 Kasım 1924 günü meclis'te hükümetin tüm iş ve tasarımının her noktasına dikkati çekmek ve her yönden incelemek üzere geniş bir oylaşım açılmasını, istemişti. Bu suretle İsmet Paşa, Esat Hoca'nın gensorusunun genişletilmesini isteyerek Meclis'e meydan okurcasına ortaya atılmış, meclis de öneriyi onaylamış, tartışmalar uzun ve zor geçmişti.

Bu oylaşmalarda artık muhalif olarak cephe almış kişiler ortaya çıkmıştı. Sonunda İsmet Paşa Hükümeti 147 oy ile güven oyu almış, değerlendirme sonucu 19 muhalif oy, bir de red oy çıkmıştı (109)

İşte bu 19 muhalif oyu kullananlar ilk kez siyasal muhalefeti oluşturan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularıydı.

Durum böyle gelişince Halk Fırkası daha titiz ve du-

(109) Milliyet Gazetesi 7. Ocak 1952, Kılıç Ali'nin Hatıraları

Levent Şahverdi Arşivi

yarlı araştırma yoluna giderek, Fırka'nın prensiplerine yabancı görülen, hatta iki yanlı siyaset izleyen Rauf Bey'in Fırka'dan çıkarılması düşünülmüştü. Rauf Bey de birliğin bozulduğunu, bunu sürdürme olanağının kalmadığını anlayınca, 10 Kasım 1924'te on arkadaşı ile, bundan üç gün sonra Ali Fuat Paşa, Niğde Mebusu Hazım Bey, beş gün sonra Mersin Mebusu Besim Bey, İzmir Mebusu Şükrü Bey, Erzurum Mebusu Hüsrev Münir Bey, Eskişehir Mebusu Arif Bey, Karahisarişarki Mebusu Kâmil Bey, bir hafta sonra Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar Bey, Erzurum Mebusu Hoca Faik Efendi, 10 gün sonra Trabzon Mebusu Rahmi Bey, Saruhan Mebusu Abidin Bey, Kars Mebusu Ömer Bey, 12 gün sonra Bursa Mebusu Osman Nuri Bey, Ertüğrul Mebusu Halil Bey Halk Fırkası'ndan istifa etmişlerdi.

27 Kasım 1924'de Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Hoca, bir gün önce Kâzım Karabekir 7 Aralık 1924'te de Edirne Mebusu Cafer Tayyar Paşa ile birlikte Halk Fırkası'ndan istifalarını açıklamışlardı. (110)

Bu istifalar tamamlanınca hemen yeni kurulucak muhalif fırkanın program ve tüzük çalışmalarına başlanarak, bu çalışma 17 Kasım 1924'te tamamlanmıştı.

Yeni Fırka'nın Yönetim Kurulu şöyle idi (111) : Genel Sekreter sanı ile Başkan Ali Fuat Paşa, üyeler Rauf Bey, Adnan Adıvar, Muhtar, Halis Turgut, Sabit Bey'lerle Rüştü Paşa'ydı.

Diğer üyeler de; Refet Paşa, Bekir Sami, İsmail Canbolat, Şürkü, Feridun Fikri, Hâlet, Besim, Ârif, Münir Hüsrev, Faik, Halit, Kâmil İhsan ve Zeki Beylerdi.

Halk Fırkası'ndan istifa ettikleri halde, tutucu bazı mebuslar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girmemişlerdi.

---

(110) Milliyet 8. Ocak. 1952...

(111) Kandemir, Feridun: Siyasi Dargınlıklar, Cilt. 3, Ekincil Tarih Yayınları, No: 8, Ekincil Mat., 1955, İst., s. 18-19

Levent Şahverdi Arşivi

Terekkiperver Cumhuriyet Fırkası 64 maddelik bir tüzüğe sahip olup, ilk maddesi şöyleydi : (112) «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletin tecelli eden sarih ve kat'i iradesi veçhile, hâkimiyetin kayıtsız şartsız kendisinde olduğunu ve mukadderatına bizzat vaz-ı-ül-yed bulunduğu esasına istinaden, Cumhuriyet idaresini takviye etmek ve kanunların seyyanen tatbikini temin ve istikrar ve emniyeti teyid ve tezyit eylemek ve teceddüt ve tekamül esaslarıyla milleti muasır medeniyette bir refah mevkiine ulaştırarak esbabını hazırlamak maksadıyla teşekkül etmiştir.»

Tüzüğün diğer maddeleri de özet olarak şunları içermekteydi. Türkiye Devleti halkın egemenliğine dayanır Cumhuriyettir. Liberalizm ve demokrasi Fırka'nın ana mesleğidir. Anayasa ulustan açık izin almadıkça değiştirilemez. Fırka, düşünce ve dinsel inançlara saygılıdır. v.b.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı yayınlanınca, dini siyasete alet ettikleri görülmüştü. Özellikle tüzüğün bir maddesinde açıktan açığa (113) **«Fırka İtikad-ı diniyeye hürmetkârdır.»** demesi hilâfet yanlılarını yüreklendirmişti. Nitekim, Şeyh Sait İsyanı da, bu konunun kamu oyunda yaygınlaşmasından sonra ortaya çıkmıştı.

Fırka'nın bir yandan demokrasi ve liberalizm ilkelerini esas alırken, bu tür eğilimleri, Halk Fırkası'na karşı muhalefet yapmaktan başka bir şey olarak açıklanamaz.

Bir süre sonra Fırka kurucularının Halk Fırkası'ndan istifa ederken kullandıkları **«Cumhuriyeti teyid ve takviye maksadıyla ayrılıyoruz»** ilkesinde kuşku ve duraksamaya düşmüşlerdi.

Dinsel inançlara saygınlık o denli yaygınlık kazanmıştır ki, basında **«Kadın Özgürlüğü»** diye bir cümle kullanılınca, Anadolu'da bunun fuhuş anlamında olduğu görüşleri

(112) İbid: s. 19
(113) Milliyet 8 Ocak 1952 Kılıç Ali'nin Hatıraları.

Levent Şahverdi Arşivi

bile ortaya çıkmıştı. Hatta, İstanbul'da tranvay ve vapurlarda kadınlarla erkeklerin oturdukları yerler arasındaki perdenin kaldırılmasını protesto ederek Hükûmete soru soranlara bile rastlanmaktaydı.

Terekkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın sorumlu sekreteri Fethi Bey'in «Bizim fırkayı K. Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey kurmuşlardır. M. Kemâl Paşa'nın da rızası vardır. Terakkiperverler dindardır. Halk Fırkası dini batırıyor. Biz onu kurtaracağız ve muhafaza edeceğiz» demesi üzerine Kâzım Karabekir ürkerek ve halkın dinsel inançları kımıldatılarak ayaklandırıldığını ileri sürerek, ulusun varlığını tehlikeye sokan nedenlerden, Fırkasını soyutlamaya çalışmıştı. (114)

E — HİLÂFET SAVUNUCULUĞU

1 Kasım 1922 — 4 Mart 1924 tarihleri arasında, Türkiye'de saltanatsız bir halifetin sürdürüldüğünden sözedilebilir. Hilâfet, bir yıl dört ay gibi bir süre içinde, muhalefetin niteliğini belirlediği gibi, bu çeşit muhalefet akımlarının netleşmesine de neden olmuştu.

Cumhuriyet ilân edilinceye (29 Ekim 1923) değin, Cumhurbaşkanlığı ile halifelik tek kişide toplanan bir görev ve yetki izlenimi yaratmıştı. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ise, bu yetkiyi aynı kişide görmek istemeyen (115) Baş-

(114) Milliyet 11 Ocak 1952 Kılıç Ali'nin Hatıraları

(115) Saltanatın çağdaş bir devlet düzeyine aykırı görülüp kaldırıldığı günlerde, Rauf Bey, M. Kemâl'e şunları sölyer : Padişahlık ve Halifelik makamına vicdan ve his bağlarıyla bağlıyım. Çünkü, benim babam padişahın ekmeği ile yetişmiş, devletin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim kanımda da o ekmek vardır. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeliğe bağlılığım ise eğitimim gereğidir. Bizde kamunun birliğini ancak, herkesin erişemeyeceği

Levent Şahverdi Arşivi

vekil Rauf Bey yanlıları bu konunun ilk ciddi muhalifleri olmuş, İstanbul basınından da kendilerine yandaş bulabilmişlerdi. (116)

Saltanatla birlikte, Hilâfetin kaldırılmama nedeni ise devrimleri tabaka tabaka, halka sindirmek için ve gerek iç gerekse dış politika gereği sonraya bırakılmıştı.

Bu dönemde muhalefetin en etkin aracı basındı. Vatan ve Tevhid-î Efkâr Gazeteleri, Cumhuriyet'in ilân ediliş biçimine karşı çıkan mebusların, Rauf Bey'in demeçlerini yayınlamaktaydı. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri, Bey, Tanin Gazetesi'nde Hâlife'ye açık bir mektup yazarak, sonsuza değin bu kurumun kaldırılmamasından yana olduğunu anlatmıştı.

Yine, basın aracılığıyla, Hilâfet'in geleceği konusunda şu olasılıklar göz önünde bulunduruluyordu : (117)

1 — Hilâfetin, Türkiye'den dışlanması,
2 — Anadolu'da bir yere taşınması,
3 — İstanbul'da kalması

F — SOLCU AKIMLARIN GELİŞİM SÜRECİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sol hareketi, sağlıklı ve bilinçli olmamakla birlikte, Jön Türk'lerle başlatabiliriz.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın, Engels'in «Komünist Beyannamesi»nin, 1887 yılında, Ermenice bir çevirisinin İstanbul'da yapılması ilk adımlarındandı.

---

kadar yüce görülmeğe alışılmış bir makam sağlayabilir, o da padişahlık ve halifeliktir. Onu kaldırmak ve yerine başka bir makam koymaya çalışmak, yıkıma yol açar. (Atatürk'ün Yanındakiler Karşısındakiler, Tanju Sadun, Hürriyet Yayınları: 256 Tarih dizisi 21, 1981, İstanbul, s. 41)

(116) Tunçay: Tek - Parti... s 68

(117) Ibid; s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemâl bu tür akımlardan gençliğinde etkilenmediği gibi, Kurtuluş Savaşı döneminde de pratik yöntemlerin arayışı içerisine girmişti.

Kurtuluş Savaşı döneminde Sovyet Devrimi'ne ve önderlerine duyulan yakınlığın kökeninde ise, emperyalist amaçlı, Osmanlıları parçalamak ve yok etmek isteyen Çar'lık düşmanlığı yatmaktaydı.

Dünya genelinde güçler dengesinin bozulması, Avrupa kökenli klâsik güç dengesi sisteminin yerini evrensel ulusçuluk savaşlarının alması, benzer biçimde savaş veren Sovyet - Türk dostluğunu yaratmıştı.

M. Kemâl, Asya ve Afrika'da bağımsızlığına kavuşmamış ulusların kapitalizme karşı ortak hareketlerini komünizmle açıklamış, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda solun kötüye kullanılmasını, emperyalizme karşı güçbirliğini bozucu hareketler olarak nitelemişti.

M. Kemâl, İttihat ve Terakki Fırkası'nın sosyalist atılımlarını serüvenci, Anadolu'daki sol harekete sahip çıkmak isteyen mebusları da bir bakıma kuşkulu buluyordu (118). Nitekim, bu tür aydınların hiçbiri Anadolu'daki sol hareketine katılmamışlardı.

M. Kemâl, sosyalizm ve komünizm kuramları hakkında somut bir bilgiye sahip olmadığını vurgularken, bu eksikliğin Harpokulu öğreniminde, Ekonomi Politika dersleri görmemelerine bağlıyor. Ama, bu bilgi yetersizliği M. Kemâl'i hiçbir zaman ne körükörüne bir Sovyet hayranlığına, ne de sosyalist serüvene sürüklemişti. (119)

---

(118) İleri, Rasih Nuri: Atatürk ve Komünizm, Sümer Mat., May Yayınları, 1970, İst., s. 21

(119) 11 Aralık 1921'de Vakit Gazetesi'ne verdiği bir demeçte M. Kemâl: «... Biz ne demokrat ne de Sosyalistiz. Bizim yönetimimiz kağıt üzerinde kalan, kitaplarda yazılan bir yönetim biçimi değildir» demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Nisan 1922'de Lenin'e gönderdiği mektupta: «Aziz Başkan, Rusya ile vardığımız hayırlı anlaşmayı T.B.M.M. onaylamıştır. Rus dostluğu geçmişte olduğu gibi, herzaman T.B.M.M. Hükümeti'nin temel politikası olacaktır.

Halen, Emperyalist ve Kapitalist devletlerin ortaya attıkları yeni yöntemler karşısında memleketimizin, her zamankinden daha sıkı bir blok teşkil etmek zorunda olduklarına inanıyorum. Rus'ların birçok kez, bize yaptığı yardım, bizce özel bir öneme sahiptir... Aziz Başkanım, en ciddi ve en derin bağlılık hislerimle, en iyi niyetlerini arzetmek isterim...

Mustafa Kemâl

Lenin 'Yoldaş'a

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümetleri Halk Komiserleri Konseyi Başkanı» (120).

Ayrıca, Meclis - sol diyaloğu kısır çekişmeler içinde bırakılmamış, 1919 - 1922 yılları arasında, özellikle uygar ilişkilerde bulunulmuştu. Buna, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası adına T.B.M.M.'ne, Dr. Şefik Hüsnü tarafından gönderilen kutlama mesajı ve B.M.M.'nin aynı dileklerle mesajı yanıtlayışı örnek olarak verilebilir.

Bunun yanında meclis içinde, özellikle, İkinci Grup üyelerinin sola karşı tutumları aynı doğrultuda değildi. Örneğin Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in. «... Beyler, bendeniz Ermeni'lerin silahlısından değil, silahsızından korkuyorum... Ermeni'lerin silahsız olarak, kızıl bayrağa bürünüp memleketimiz içerisine ika edecekleri zararlar vardır... Dediğim gibi, bir din bir akide olarak memleketimize komünistlik girmeyecektir... Bu bir hastalıktır, bu ordu değil ki görürsün. Bu, sızar. Hükümet arzu etmez fakat, arzu etmediği halde memleketin içerisine girer, tahribat yapar ve o güvendiğimiz kaviyyüşsekime orduları maazallah inhilâl ettirir...»

Başkan, konuyu diğiştirmek isterse de M. Kemâl, Hü-

(120) İbid: s. 303-304

Levent Şahverdi Arşivi

seyin Avni Bey'in sözlerini sürdürmesi için Başkan'dan rica eder. Hüseyin Avni Bey: «... Tabii Ermeni'lerin samimiyetine katiyen güvenmeyiz... Onların bugün memleketimizin Şark Cephesi'nde muzır bir vaziyet almakta olduklarına kaniim. Bunun çaresini hükümetten istirham ediyorum»; sözlerine M. Kemâl, şu karşılığı verir: «Hüseyin Avni Bey'e kısa bir cevap vermek istiyorum. Biz Rus Bolşevik Hükümeti'nin, bize karşı olan hissiyatına emniyet ve itimat etmek isteriz. Bu emniyet ve itimadımız hayalâta ,zanniyata ve güzel sözlere aldanmağa muallâk değildir. Tamamen maddiyata istinat etmektir...

... Komünizmin int'ışarı meselesine gelince; kendileri buyurdular ki, istense de, istenmese de bu bir mikroptur, girer. O halde, çaresi yok demektir. Mademki maddi tedabirle önüne geçme imkânı olmayan bir sirayettir, bu mutlaka sâri olacaktır. Zannediyorum ki, buna karşı tedbir düşünmek meselesiyle mevzubahis olan mesaili siyasiyeyi birbirinden tefrik ve temyiz etmek daha muvafık olur... Komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimiz ve milletimiz arasında kabiliyeti tatbikiyesini idrak etmek, yahut idrak edememek, ve yahut idrak edenlerimiz vasıtasıyla bütün memleketimize ve bütün milletimize anlatmaktır...

... Memleketimizde malümu âlileri teşekkül etmiş bir Komünist Fırkası vardır. Diğeri de Halkı İştirakiyun Fırkası namı altında yine Komünist fırkadır. Türkiye Komünist Fırkası'nın sureti teşekkülünden vazıhan malûmatım vardır. Bu fırkayı kimlerin ve ne gibi maksatıyla teşkil ettiklerine vâkıfım. Maksatlarının tamamiyle menafii âliyei vataniye ile hali mutabakatta olduğuna tamamen imanım vardır...»

Karahisarı Şarki Mebusu Memduh Bey'in, bu tartışmanın gizli oturumda ele alınmasını önermesine karşın, M. Kemâl, gizlenmesi gerekmediğini vurgulamıştı.

Bu açıklama üzerine, Eruzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de: «... malümu âliniz Rus'ların prensipleri, kendileri

Levent Şahverdi Arşivi

komünist olmak hasebiyle münasebatta bulundukları millîleri de daima komünizm etrafında toplamak yolundadır. Biz zaten müttefiki tabiiyiz, onlarda bizimle beraber harp ediyorlar...» diyerek sözlerini sürdürmüştür.

Daha sonra söz alan, Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey: «... Burada bir Komünist Partisi vardır ve onun âzası, bir komünist partisi teşkil etmekle, en büyük bir vazifei içtimaiye ve bir vazifei vataniye ifa ettiklerinden emindir... Komünist Partisi, hududu Milliye'nin Misak-ı Milli dahilinde mevcudiyetini kabul eder ve onun için hayatını fedâya ahdeder. Biz böyle kabul etmişizdir. Bolşevik'ler de milletlerinin arzularına müracaat ederek, hükümetlerinin teşekkülünü kabul etmişlerdir.» Bu sözlerin arkasından gürültüler olmuş ve Canik Mebusu Nafiz Bey: «Orası Komünist propaganda kürsüsü değildir» demiştir. (121)

Meclis içindeki bu çeşit tartışmalar kuşkusuz basına da yansıyordu. Alemdar Gazetesi'nde Hafız İsmail imzasıyla yayınlanan, «Bizi Nereye Götürüyorlar» başlıklı yazıda «... Dün nasıl Alman askeri diktatörlüğünü almakla bugün çöküntüye uğramışsak, şimdi de Rus Bolşevikliği'ne canatmakla yarın dünya sayfasından silinmek istiyoruz...

... Düşünce birliğimiz için de bizi en ziyade tutan dini hilâfet iken, Bolşeviklikle herşeyden evvel bunları ayaklar altına alarak delice çiğnenmek emelindeyiz. Karşımızda, başımızda kimler bulunduğundan ise yine haberimiz yok...

... Siyasi akıldan mahrum diplomatlarımızla bilginlerimiz maalesef bunları yapıyorlar...

Bilmiyorlar ki İngiltere tehdide gelmez...

— Kırmızı ordu, yeşilordu gibi değişik maskaralıklar, iğrenç hokkabazlıklarla onu, güya amana düşürecek, ocakla anlaşmaya mecbur edeceğiz...

... Hilâfetin Türkler'de durması ve İstanbul'un hilafet

(121) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, d. 1, c. 7, s. 159-161

Levent Şahverdi Arşivi

merkezi olarak kalması en birinci ve mukaddes **devletimizi** teşkil etmektedir. Buna nail olabilmek için, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yardımına muhtacız» demektedir. (122)

Nitekim 3 Mart 1924 günü Meclis'te hilafetin kaldırılması tartışılırken, Konya Mebusu Ömer Vehbi Hoca: «Saltanatsız hilafet olmaz.» deyince, diğer sarıklı hoca arkadaşlarını da kımıldatarak çelişkiye düşürürken, M. Kemâl «... Evet Hoca Efendi, saltanatsız hilâfet olmaz. Yalnız birkaç kafa koparılırsa saltanatsız hilâfette oluverecektir.» diye yanıt vermişti. (123)

G — S.S.S.B.NE YAKLAŞIMIN NEDENLERİ

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyük Elçisi Aralof'un T.B.M.M. ne gönderdiği mektupta : «... Siz yalnız değilsiniz. Bütün Rus Milleti yardımcınız olduğu halde, mücadele ediyorsunuz. Çünkü gayelerimiz müşterektir...

... Garp Emperyalizmi açık bir müdahale ile Türk ve Rus Milletlerine galebe çalmak ümidini kaybettiğinden, müzakerata başlamakta, konferanslar tertip eylemektedir. Düşman bizi ayırmaya gayret suretiyle daha kolayca aldatabileceği bu vechile ezebileceği için, menafii müşterekimiz bütün konferanslarda müttehit ve birlikte bulunmamızı ittihaz eder. Çünkü zaferimiz ittihat ile kabildir...» demişti.

Mektup bitince, Erzurum Mebusu H. Avni ve Antalya Mebusu Hamdullah Suphi, Ruslar'la dostluk ilişkilerinde emin olmak isteğinde bulunmuşlar, diğer mebuslar ise büyük bir coşkuyla alkışlamışlardı. (124)

Bu arada, Çerkez Ethem'in Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmak için, Yozgat'a giderken, Ankara'da Yeşil Ordu

(122) Alemdar 5 Mart 1920
(123) Hayat Mecmuası 28 Şubat 1958, No: 73, s. 11
(124) Vakit, 23 Şubat 1922,

Levent Şahverdi Arşivi

Derneği'ne üye oluşu nedeniyle bu dernek de M. Kemâl tarafından kapatılmış. Çerkez Ethem'de Türkiye Komünist Fırkası'na alınmıştı. (125)

M. Kemâl, gerek ülke içinde gerekse ülke dışındaki çeşitli muhalefet akımları karşısında denetimi elden bırakmamıştı.

Bakûda örgütlenen, Nasyonalist (Panturanizm) Enver Paşa'nın grubu yanında, (126) Mustafa Suphi, Ethem Nejat tarafından Örgütlenen Türkiyeden kopuk sosyalist akım-

---

(125) Çerkez Ethem, Yunan İstilâsı ve Anzavur kuvvetlerine karşı büyük hizmetler vermiştir. İstanbul'dan gelen Halife Ordusu kıtalarını vurmak ve geri çevirmek, Düzce, Adapazarı, Yozgat isyanlarını bastırarak, Ankara'yı ve orada, toplanan B.M.M.'ini korumak ve kurtarmak gibi Kurtuluş Savaşı'nda önemli rol oynamıştır. Halife'nin fetzaları ile bilhassa çığrından çıkan isyanları bastırmak, B.M.M. yönetimine normal seferberlik etkinliklerine girişmek fırsatını hazırlamıştır.

M. Kemâl ve İsmet Paşa tarafından Nizam Ordusu'nun kuruluş ve egemenlik döneminde, devrin koşullarına uymayıp, kumanda altına girmediğinden tarihte bir kahraman olarak kalamamıştır.

Kuvayı Seyyare Kumandanı olan Çerkez Ethem, M. Kemâl düşmanlarının telkinleriyle «icap ederse M. Kemâl'i de atabilirdim ki buna hiç mani yoktu. Bana İsmet mi Fevzi'mi muhalefet edecektir?» demiştir.

Kurtuluş Savaşı döneminde savaşçılara «Ethemist» dedirtmiş, olan Ç. Ethem, dünya görüşünün dar olmasının cezasını çekmiş, M. Kemâl tarafından sindirilmiş ve Yunalılar'a sığınmak zorunda kalmıştır. (Çerkez Ethem'in Hatıraları, Çerkez Ethem, Dünya Mat., Güniz Yayınevi, 1962... s. 5-7)

(126) M. Kemâl ile görüşmeye geeln Mustafa Suphi, Kars'ta Ali Fuat Cebesoy, Dr. Rıza Nur ve Kâzım Karabekir ile görüştükten sonra, Trabzon'dan Ankara'ya gelmek isteyen, Ethem Nejat ve arkadaşları, Enver Paşa'nın fadailerinden Kayıkçılar Kâhyası Yahya Kaptan tarafından 28-29 Ocak 1921, gecesi boğularak öldürümüşlerdir. En-

Levent Şahverdi Arşivi

ların yanında, Doğuda gerici bir fırka kurma girişimlerinde bulunan Hüseyin Avni önderliğindeki gruplaşmalar, İstanbul basınının muhalif yazıları, gün geçtikçe tehlikeli boyutlara ulaşmaktaydı. Bu arada, B.M.M. hükümetlerinin Dahiliye Vekilleri arasında büyük benzerlikler olmamakla birlikte, bu mebusların sol eğilimli kimseler olması da M. Kemâl'i kuşkulandırarak düşünmeye yöneltmişti (127)

Burada çelişkili gibi görünen bir olguyu aydınlatmağa çalışmakta yarar var. M. Kemâl'in hem sola olan yakınlığı, hem de solu denetlemek isteyişindeki gerçek neden şuydu: M. Kemâl Sovyetleri üç nedenle desteklemekteydi:

1 — Dış politikayı düzeltmek için Sovyet yardımını sağlamak,

2 — Emperyalizme karşı önlem almak

3 — Tam bağımsızlık sağlamak amacıyla iç politikayı da düzene sokmak.

Bu amaçla, M. Kemâl Fransa'nın en ciddi gazetelerinden biri olan «Le Temps»a 24 Temmub 1924'te, Anadolu halkı için verdiği demeçte «Müslüman kardeşlerimiz komünist arkadaşlar. Korkunç bir haksızlık işlemektedir. Büyük devletler yeni bir müslüman kurbanını boğazlıyorlar, onu yok etmek azmindedirler. Fakat biz elde silahımız Anavatan topraklarını savunarak ve haklarımızı haykırarak ölmesini bilenlerdeniz. Köylülerimiz topraklarını, yurtlarını ve köylerini istilâcıya karşı müdafaa ederken, şehit düşerken emin olabilirler ki yakın bir zamanda bütün islamiyet komünizm

---

ver Paşa'nın Sovyetler Birliği'nde kendine en büyük muhalifler olarak gördüğü M. Suphi ve yanlılarını öldürtmekte bu politik neden yatmaktadır (R.N.İ. Atatürk ve Komünizm. s. 23-25)

(127) Tuncay: Mesai, s. 23

Levent Şahverdi Arşivi

ile birlik olarak onların intikamını alacaktır» (128) demektedir.

T.B.M.M. Başkanı
M. Kemâl

Unutmamalıdır ki M. Kemâl bunları söylerken dünya genelinde bir bloklaşmadan, (Doğu-Batı Blokları) buna bağlı olarak nükleer silahların varlığından sözetmek mümkün olmadığı gibi, o dönemin Türkiye'si için bir Sovyet tehlikesi söz konusu değildi.

Nitekim, bu gün karşıt iki blok üyesi olan Federal Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 1939 yılında Hitler'le bir birlik kurulmuştu.

M. Kemâl'in bu dönemde akılcı ve denetimci yaklaşımları, komünizmin emperyalizme karşı yapamadıklarını yapmıştı.

Ayrıca, gerek sol içerisinde, gerekse diğer muhalif akımlar, bir bakıma M. Kemâl'in dışında başlamış ve kendi kendilerini yoketmişlerdi. Örneğin Mustafa Suphi Grubu'nun çalışmaları ve öldürülüşleri, Dr. Şefik Hüsnü'nün taban oluşturmayan proleterya diktatörlüğü kurma istekleri, Enver Paşa'nın düşsel atılımları sonucu kendi kendisini yok edişi sayılabilir. (129).

H — HİLAFET VE MUHALEFET

10 Şubat 1921 tarihli Alemdar Gazetesi'nde, daha sonra «Yüzellilikler» listesinde ismini göreceğimiz, Şeyhülis-

(128) İleri: Op. cit. s. 124

(129) Sovyetler Birliği'nde örgütlenerek, Türkiye'de de yönetimi eline geçirmek isteyen Enver Paşa, Bolşevik'lerin saldırısına uğrayarak 4 Ağustos 1922 günü Türkistan'da öldürülmüş, Çeçen köyünde toprağa verilmiştir. (Enver Paşa'nın son Günleri, F. Kandemir, Güven Basımevi, 1965. İst. s. 54-69)

Levent Şahverdi Arşivi

lâm Mustafa Sabri'nin bir yazısı yayımlanmıştı, «Makamı Hilâfet ve Ankara Meclisi» başlıklı yazısında M. Sabri'nin yorumu şöyle :

«Anadolu'da (130) kaldırılan isyan bayrağı, memlekete sahip olmak hakkını iddiaya kadar cesaretlendi.

Yüz yıllardan beri Türklere ve bütün Müslümanlara inanç merkezi olan, Hilafet ve Saltanatı parçalamak isteyen ve aslı, nesli gibi mezhezi, meşrebi belli olmıyan bir sergerde, Ankara'da kurduğu ve idam sehbalariyle desteklediği ve o sehpalardan akıtılan İslâm kanlarıyle yaldızladığı eşkiyalık yuvasından sesini yükselterek ve dumanlı günü seven bir kurt ihtirasiyle, Osmanlı devletinin felâket günlerinden faydalanma sevdasına düşerek atalarından kalmış, haklı olarak saltanat süren ve İslâmların İmam ve Halifesi olan Sultan Osmanoğlunun makamına geçmek davasında bulunuyor. Ve utanmadan bir taraftan bu küstah davayı, o idam sehpaları ile iradesi elinden alınan milletin iradesine dayandırmakla beraber, bir taraftan da evvelce esareti dolayısiyle reyini kullanamadığını ilân edip durduğu büyük Padişahının reyini ve kabulünü imkân dahiline koymak istiyor. Hem de, milleti tehdit ettikten sonra, Padişahı da tehdit ederek istiyor. Daha sonra da utanmazlıkta daha ileri giderek asıp kesmek vasıtasiyle altını üstüne getirdiği millet malından yani, Padişah kesesinden, milletten çaldıklarından Saltanata bir hisse ayırmağı vaadetmek sureti ile Padişaha ve Halifeye bu hırsızlık maldan hisse ayırıyor!

İttihat ve Terakki Komitesi'nden doğarak, Saltanat makamına geçmeğe kalkışan, bu makama lâyık olmayan ve memleketi on iki senelik tahribat ve hasarata mükâfaten Osmanlı tahtına da talip çıkıyor.»

11. Kasım 1923'de Tanin'de de, Hüseyin Cahit Yalçın'ın «Şimdi de Halifelik Meselesi» başlıklı yazısında, ko-

(130) Ilgır, İhsan: Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, Kervan Yayınları, Toker Matbaası, 1973, İst. s. 77-78

Levent Şahverdi Arşivi

nuyu ağır bir dille ele alışı dikkate değer. Osmanlı hanedanının haklarına saldırı da bulunulduğunu, Halfie'nin istifasına değinen Hüseyin Cahit, kendine göre meclisin dışında saydığı M. Kemâl'in aleyhine meclisi kışkırtmaya çalışıyordu. Ömrü boyunca Cumhuriyetçi olduğu savını ileri süren Hüseyin Cahit, politika hırsıyla, bilinçsiz bir biçimde, Cumhuriyeti kuranlara yazılarıyla saldırmaktaydı.

«Halifelik bizden giderse, beş - on milyonluk Türkiye devletinin İslâm âlemi önünde hiç itibarı kalmazken, Avrupa siyaseti karşısında en küçük ve değersiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlamak için büyük bir dirayete gerek yoktur. Milliyetcilik bu mudur? Gerçek milliyet duygusunu yüreğinde duyan her - Türk, hilâfet makamına dört elle sarılmalıdır.» diyen Hüseyin Cahit (Yalçın)'e M. Kemâl' de «Cumhuriyetin ilânına karşı koyamayanlar, şimdi halifelik makamını ne olursa olsun tutabilmek gayeretine geçmişlerdir.» demişti. (131)

9 Kasım 1923 günü, Vatan Gazete'sinde, Halife'nun şu sözleri yayınlanmıştı;

«... Bütün İslâm âleminin, her daim teveccühlerine mazhar olmaktayım. Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslâm âleminden binlerce mektup, telgraf aldım. Bir çok yerlerden heyetler gönderilerek bu duygular tenkid ediliyor. Gördüğüm bu teveccühler karşısında, ufak tefek dedikodulardan alınarak çekilmek gufranı nimet, nankörlük olur...

... Halifelik makamının dayanağı olan Milli Hükümet, bugün savaşların yarattığı birçok iç meseleleri halletmekte olduğundan, şimdiye kadar bu mesele ile uğraşmaya zaman bulamamıştır... Hakkımda müminlerin, müslümanların teveccühü bâki kaldıkça, halifelik makamından çekilmekliğime sebep görmüyorum...» (132)

(131) Ulug; op. cit, s. 130-131
(132) İbid: s. 129

Levent Şahverdi Arşivi

Bir yandan meclis hükümetine sığınan, bir yandan da meclisi ve Cumhuriyeti karşısına alan hilâfet muhalefetinin en etkin aracı olan basın, bu çeşit yersiz çıkış ve söz düellosu biçimindeki propagandasıyla, kurtarmaya çalıştığı hilâfeti kendisi yıkmıştı.

İçte bu tür muhalefet akımları sürerken, Hindistan Halifelik Komitesi adına, Hintli Ağa Han ile Emir Ali'den, Halifelik makamının yetkilerini arttırmak için, dönemin Başvekili İsmet Paşa'ya bir mektup gelmişti. Hilâfet yanlılarının eline geçen bu mektup, çeşitli gazetelerde çarpıtılarak yayınlatılmış, hilâfetin kaldırılmasına diğer müslüman ülkelerin de karşı çıktığı izlenimi yaratılmıştı. Oysa, Ağa Han ile Emir Ali, saltanatın kaldırılmasının, meclis hükümetine geçişin sevindirici olduğunu, hilâfetin de tinsel değere sahip bir makam olarak, bu hükümetçe korunması isteklerini bildirmişlerdi.

Bu yanlış anlamayı düzeltmeye çalışan Ağa Han ile Emir Ali, Londra'da, Times'e bir açıklama yapmışlar, (133) Hüseyin Cahit, Velit Ebbuziya, Ahmet Cevdet ve Tevhid-i Evkâr Sorumlu Müdürü vatana hiyanet suçundan İstiklâl mahkemeleri'nde yargılanmışlardı. (134)

Bu olaydan kısa bir süre sonra, «Londra İslam Cemiyeti»nden, Dahiliye Vekâleti'ne bir yazı gönderilerek, «İslâm âleminin dayanışmasını ve organik bağlarını korumak için, Hilâfetin ruhani imtiyazlarını, kesin surette düzenli ve yasal bir esas üzerinde saptanmasının gerekliğini» vurgulayan, Emir Ali Başkanlığı adına Sekreter Sait Muhammed'in mektubu geldi. (135)

Bunun dışında, Şeyh Sait İsyanı'nı meclise karşı bir ayaklanma, bir hilafet muhalefeti olarak niteleyen çeşitli

---

(133) Ibid: s. 147

(134) Ayrıntılı bilgi için 5 Aralık 1923 tarihli Tanin ve İkdam, 6 Aralık 1923 tarihli Tevhid-i Efkar'a bkz.

(135) Tunçay Tek - Parti s. 74

Levent Şahverdi Arşivi

araştırmacılara karşın, bizce bu olayın bu tür bir niteliği yoktur.

Doğuda başlatıldığı için bağımsız Kürdistan arayıcılığı, tutucu bir görüşü olduğundan hilafet savunucusu, savsaklanan bir bölgede isyanın başlaması sosyal ve ekonomik karakterli bir olay gibi görünürse de, çetecilik veya bir haydutluk olayının, maliyeti büyük olaylarla boyut kazanmasıdır. Nitekim 1920 - 1930 yıllarına değin bu tür ayaklanmalara sık sık rastlanılmaktadır. Batıdaki ulusçuluk akımlarının bir yansıması olasılığı olabilen bu çeşit olayları konumuz gereği ayrıntılarıyla incelemenin gereksizliği kanısındayız.

G — SOLCU AKIMLAR VE MUHALEFET

Pozitif gelişmenin bir sonucu olarak, hilâfetin belli boyutlarda muhâlefet yaratması, aşırı solun da doğmasına neden olmuştu. 1920 yılının sonlarına doğru oldukça etkin bir sol örgütlenmeden söz edilebiliyordu.

Bu kanadın temsilcileri, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne girmiş olan Çerkez Ethem, Arif Oruç, Nâzım Hikmet, Valâ Nurettin, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya Ortaç gibi isimler de, hilâfetin başlamakta olan muhalefetini yansız bırakmak üzere basın aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardı. Seyyare-i Yeni Dünya, Yeni Gün başlıca yayın organlarıydı. (136)

Örgütlenmesine ve yasallaşmasına karşın solcu akımlar, Üçüncü Enternasyonal bildirisinin yayınlanması yüzünden çıkan tartışma nedeniyle hilâfet muhalefeti gibi taban oluşturmadan çatışmalara dönüşerek, kendi içinde bölünmeye başlamıştı.

M. Kemâl ise, aşırı sola karşı ilk başlarda büyük bir önlem almadığı veya baskı yapmadığı gibi, genç ozan, çağdaş düşünce simgesi gibi yakıştırmalarla, hatta benimse-

(136) Goloğlu, op. cit. s. 11

Levent Şahverdi Arşivi

mişti de. Özellikle yeni kurulan S.S.C.B. ile dış politika alanında iyi ilişkiler içinde bulunmayı amaç edinen M. Kemâl'in zaman zaman «Biz de halk sosyalizmi kuracağız» sözlerine rastlanır. Kanımızca M. Kemâl'in halk sosyalizmi diye adlandırdığı sistem anti emperyalist, bağımsız Cumhuriyet idi.

Hatta, M. Kemâl bu hoşgörüyü somutlaştırarak, iki ülke arasındaki ilişkilerde, iyi niyet ögesini sergilemek amacıyle hazırladığı genelgesiyle, S.S.C.B'ne gönderilmek üzere seçkin mebuslardan oluşan bir heyet görevlendirmişti.

M. Kemâl, S.S.C.B'ne gidecek «İlmiye Heyeti'ne» katılacak üye ve bunların görevleri süresince izinli sayılmalarına ilişkin genelgesinde :

«... Bu Heyet-i Sefaret esasen malûm olan ve mazbut olan kadrosu dahilindedir... Rusya ile temasta mütenahi islâm kütleleri vardır. Bu islâm kütleleri içinde bizim ifa edebilecğimiz bir takım hususi, mahrem ve fevkalâde vazifemiz vardır...» demekteydi.

11. Ekim. 1920 Tarihli, Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine M. Kemâl imzasıyla bildirilen kararda, Tevfik Rüştü, İsmail Suphi, Besim Atalay ve Fuat Beyler, İlmiye Heyeti olarak Moskova'ya gönderilmişlerdi. (137)

Bu kararla gönderilen bu heyetin diplomatik görüşmelerinin, ülkenin dış politikası bakımından oldukça yararlı olduğu söylenebilir. Özellikle ulusal sınırlarımız konusundaki görüşmeler önemlidir. (138)

1919'un sonlarından, 1920'nin başına değin çıkan «Kurtuluş» dergisi, sola yönelmek, Türkiye'yi Avrupa ülkelerinin gelişmesine ulaştırmak amacıyla yayınlanmıştı.

Bu derginin 3. sayısında Dr. Şefik Hüsnü, Sosyalizm ve Proletarya için şunları söylüyor.

---

(137) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, d. 1, c. 1, s. 153-154
(138) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, d. 1, s. 158-164

Levent Şahverdi Arşivi

«Memleketimizde de Avrupa'da olduğu gibi halk çıkarları, gelenekleri, ihtiyaçları ortak sınıflara ayrılır ve bunlar iki temel sınıftan oluşur. Birincisi çalışan ve hiçbir değere sahip olmayan, diğeri herşeye sahip olup çalışmayan sınıf. Ancak sınıfların varlığı, bu durumun bilincine varılmadıkça önemli değildir.» (139)

Sovyet Devrimi'nden esinlenerek ortaya çıkan bu akımda, Sosyalizm ve proletarya kavramları yanlış özümlenmişti. Dr. Şefik Hüsnü'nün makalesinde de belirttiği gibi, ezen zümre, ezilen halk temelini proletarya diktatörlüğü içinde aramak kanımızca eksik olsa gerek. Çünkü Sovyet Devrimi olmadan önce, bu ülke sanayileşmede dünya da dördüncü sırayı alırken, doğal olarak bir işçi sınıfına da sahipti. Oysa, bu dönemin Türkiye'sinde bir sanayileşme görülmediğinden, daha çok Asya Tipi Üretim Tarzı'na sahip olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzantısında bir işçi sınıfından sözetmek mümkün değildi.

Beş sayı çıktıktan sonra, yayınını durduran Kurtuluş Dergisi'nden sonra 15 ay hiç bir yayın etkinliği görülmedi. Bu dönemin ardından «Aydınlık» Dergisi, bu sırada kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin yasal bir yayın organı olarak çıkartılmaya başlanmıştı.

Yine bu derginin ideolojik makaleleri Dr. Şefik Hüsnü tarafından yazılmaktaydı. Derginin 4. sayısında, «Türkiye'de İnkilâbın Lüzumu» başlığıyla yayınlanan yazı da «Dünya Harbi dolayısıyla kesbi şiddet eden tarihi ve iktisadi bir ızdırarın, cihanı, eski esasları alt üst edercesine bir inkilâba sürüklediğini ve memleketimizin bu cereyan haricinde kalamayacağını...» ileri süren Dr. Şefik Hüsnü, bir başka makalesinde de (140) Türkiye'de devrimin biçimi üstünde

(139) Tunçay, Mete: Türkiye'de Sol Akımlar, Sevinç Matbaası, 1967, Ankara, s. 147-148

(140) Aydınlık Dergisi 1. Kasım. 1921, Tunçay: İbid. s. 147-150.

Levent Şahverdi Arşivi

durmuş ve bu biçimin gerçekleşmesi için şunları söylemiştir: «Türkiye'de yapılacak olan devrim, her büyük devrim gibi, üç modelle gerçekleşebilir.

1 — İktidara Vazi-ül'yet devresi... İnkılâpkârane tedabir ve şiddet,

2 — İmtiyazlardan mahrum edilen sınıfın, irticâ hareketlerini suiniyete makrun teşebbüslerini kırmağa ve halkı mefkürevi cemiyet esasatına muvafık bir tarzda geliştirmeğe salih bir idare tesis devresi,

3 — Asıl istihdaf edilen gayenin ve mefkürenin tatbiki devresi» (141)

Aydınlık yanlıları, Türkiye'de uzun süre Kemâlist akımın egemen olacağını, iktidarı elinde tutan bu akımın «sınıf hareketi» anlamına geldiğini varsayarak 1925 yılına değin etkinliklerini sürdürmüşlerdi.

Bunun dışında, İstanbul'da 1922 yılında iki tane Marxist işçi kuruluşunun varlığından sözedilebilir. Birincisi yine Aydınlık etrafında toplanan Grup, diğeri de «Beynelmilel İşçiler İttihadı»ydı.

Yine bu yılın (1922) yazında Türkiye İşçi Derneği İstanbul'da toplanarak, tüm solcuları bir araya getirmek istemişti. Bu toplantıya ilk karşı çıkan ve toplantıyı reddeden, «Amele Siyaset Cemiyeti» ile «Türkiye Sosyalist Fırkası» yanında «Beynelmilel İşçi İttihatı» bu toplantıya 21 Temmuz 1922'de katılmıştı. Ama, umulan birlik sağlanamadan toplantı dağılmıştı. (142)

Bu çeşit hizipleşme sonucu ortak yanlarda birleşemeyen solcu örgütlere, ilk tepki 1 Mayıs 1923'te dağıtılan bir bildiri ile Ankara Hükümeti'nden gelmişti.

Bildirinin içeriği şöyledir : (143) «T.B.M.M. Hükümetini ıskat ve meşruiyetine isyanı tazammum eden, hükü-

(141) Tunçay: Türkiye'de Sol Akımlar, s. 152-153
(142) Ibid: s. 156
(143) Ibid: s. 162-163

Levent Şahverdi Arşivi

met şekli hazırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bariz ve icraatı hükümet aleyhine ameleyi tezahürata teşvik eden, komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni eden, ...Komünist bir idare ikâme etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik unsurlarının bulunması nedeniyle... Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın Başkanı da olmak üzere yaklaşık 20 kişinin tutuklanma emri verilmiştir.»

Daha sonra «Türkiye Komünist Gençler Birliği» ismi altında bir gizli örgüt ve başka yan kuruluşların da ortaya çıkmalarına karşın, Türkiye'de sol hareket, kendi içinde düştüğü çelişkilerle, yanında olan Ankara Hükümeti'ni de karşısına almıştı.

Hilâfete yapılan muhalefetle, sola yapılan muhalefet bu dönemde, mekanik olarak da, pratik olarak da birbirlerine benzetilemez. Çünkü hilâfet muhalefeti, meclis içinden çıkıp, geriye dönmenin düşleri içindeyken, sol muhalefeti, bu dönemde ortaya çıkıp, ilk başlarda meclisin desteğini görmüştü.

Daha önce de değinildiği gibi, sol gruplar halk tarafından değil taban oluşturmak, bir zümre bile meydana getirmeden, kendi içindeki muhalif görüşler sonucu bölünmüşlerdi.

Ayrıca, hilafetin yanında muhalefet yapanlar, hilâfeti doğal olarak etkin bir üst yapı kurumu olarak görüp, eski toplum düzeninde olan bu yapının yeni düzende de varlığını koruması çabaları içindeyken, sol akımdan yana olanların Türkiye'den çok, Sovyet hayranlığı duymaları, yayınlarında Sovyet Devrimi'ni kutlayan yazılar yazmaları, kopukluğun bir diğer nedenidir.

Meclis'in sola karşı aldığı önlem ve cezalandırmalar, bu grupları ılımlılaşmaya götürmediği gibi, daha keskin bir muhalefet akımı olarak karşılarına çıkmalarına neden ol-

Levent Şahverdi Arşivi

muş, T.B.M.M.'ndeki Halk Fırkası'na karşı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını doğurmuştur. Marxist kuramlara, Lenin'in anılarına, Sovyet deneyi hakkında yazılara yer veren, Türkiye'de bir burjuva sınıfından söz eden yayınlar da alabildiğine çoğalmıştır.

T.B.M.M.'nin ikinci döneminde hükümete karşı muhalefet yoğunlaşmış olmasına karşın, muhalefet akımları Halk Fırkası içinde kalmıştı. Daha önceki dönemlerde M. Kemâl'in sol muhalefete uyguladığı taktikle, bu muhaliflerin bir kısmını bölmek, bir kısmını da kendine çekmek isteyişi, beklediği sonucu vermemiş, 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu.

Bu Fırka hakkında yanlı değerlendirme yapan sol, Türkiye Komünist Partisi'nin yayını durumuna gelen «Aydınlık» dergisi'nin 12. sayısında şunları yayınlamıştı:

«İnkilâp rehberinin tensip ve tayini ile millet tarafından intihap olunan B.M.M. azâsı, inkılâpçılıkta en yüksek mevkide tanınanlardan başlayarak, birer ikişer ayrıldı. Adı «Terakkiperver», hakikatte ise oportünist bir fırka teşkil etti..» (144)

J — BASINDA MUHALEFET

a — / Velit Ebuzziya'nın Muhalefeti

Bu dönemde, Türk basının muhalefeti, üzerinde ısrarla durulması gereken bir konudur kuşkusuz. Mualefet safında yer alanların amaçları ne olabilirdi? Aradan uzun yıllar geçtikten sonra ve bütün sorunlara çözümlenmiş gözüyle bakarak, şöyle bir sonuca varabiliriz: Bunların bir kısmı mevkilerini korumak, bir kısmı çıkarlarını sürdürmek bir kısmı saltanata, hilâfete körü körüne bağlı kalmak istedikle-

(144) Tuncay: Tek - Parti..., s. 104

Levent Şahverdi Arşivi

rinden, bu saplantılardan kurtulamamaşılardı. Ali Kemâl, Refi Cevat, Sait Molla, Hüseyin Cahit, Refik Halit basın muhaliflerine örnek olarak gösterilebilirler. Gene muhalefetiyle tanınmış Velit Ebuzziya'yı bir noktada bunlardan ayırabiliriz. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında çok büyük hizmetleri görülmüş olan, hatta Anadolu'ya silâh kaçıranlar arasına girerek yaşamını tehlikeye atmaktan çekinmeyen Velit Ebuzziya, dinsel inançların sarsılacağı korkusuyla ve geleneklere bağlılığı dolayısıyle bir tür masum muhalefet yapmıştır denebilir. Hilafet konusunda M. Kemal' in muhalifi olarak tanınan Velit Ebuzziya, Cumhuriyet'in ilânından sonra da muhalefetini oldukça acımasız, hatta korkusuzca sürdürmüştü. Devletin en önde gelen kişilerine de, haksız bulduğu konularda sürekli saldırılarda bulunmuş, bu yüzden zaman zaman gazeteleri olan «Tevhid-i Efkâr ve Tasvir-i Efkâr» kapatılmış kendisi de yargılanmak üzere İstiklâl Mahkemeleri'ne verilmişti. Ama Velit Ebuzziya bunlardan yılmamış, Tasvir-i Efkâr kapatıldığında isim benzerliğini koruyarak Tesvir-i Efkâr, o da kapatılınca Tesfir-i Efkâr isimli gazeteleri çıkarmıştı. (145)

Velit Ebuzziya hiçbir devlet kurumunu, hiçbir kişiyi ve hiçbir olayı gözetmeksizin haksız bulduklarını adalet adına açıkça eleştirmişti. O'nun saltanatçı olduğunu ve eleştirilerini bu inanç çerçevesinde yaptığını ileri sürenler olmuştu. Ancak bu doğru değildi.

(145) Hüseyin Cahit de Gazetesi «Tanin» kapatılınca «Renin», Renin kapatılınca «Sinin» isimli gazeteleri çıkarmıştır. Gazete sahipleri, her zaman kapatılabileceklerini düşünerek, isim benzerliği olan gazetelerin imtiyazlarını önceden alırlar ve gazete kapanınca, izin almaya gerek kalmadan diğer gazeteyi çıkarırlardı. Ancak Velit Ebuzziya'nın; isim benzerliği olan gazetelerin imtiyazlarını önceden alarak, gazete kapatılınca diğerini çıkarması, İstanbul Hükümetleri dönemindedir.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da, 1924'te, İstiklâl Mahkemeleri etkinliğe geçtiklerinde, gazete haberi olarak mahkemenin 800 ihbar aldığı yazılmıştı. Bu haber üzerine 9 Şubat 1924 tarihli «Tevhid-i Efkâr» Gazetesi'nde, «Bir Ahlâksızlık» başlıklı başyazısında, hem II. Abdülhamit saltanatı dönemini, hem de II. Meşrutiyet dönemini yeğinlikle yeren Velit Ebuzziya : «Sultan Hamit devrinin bu memlekete yadigâr bıraktığı bir ahlâksızlık vardır ki gammazlık, hafiyelik, jurnalcılık isimlerinden hangisini münasip görürseniz onunla adlandırabilirsiniz. Sultan Hamit bu ahlâksızlığı tam 33 yıl nasılsa eline geçen bir küçük yılan yavrusunu özenle büyütmüş, yetiştirmiş, sonra milletin temiz ahlâkına saldırtmıştı...» dememekteydi.

II. Meşrütiyet'te de aynı gamsızlık ve hafiyeliğin uydurma bir gizli cemiyet ihbarıyle birçok günahsızların işkence gördüklerinden söz eden Velit Ebuzziya «Aslı olmayan bu gizli cemiyetin ihbarı üzerine bir meb'us haftalarca hapsedilmiş birçok adam da işkence görmüştü. Mütareke senelerinde de gammaz ve hafiyeliğe «düşmana casusluk» sıfatı da eklenerek gene devam etti...

... Şimdi Cumhuriyet devrinde de aynı ahlâksızlığın devam ettiğini görüyoruz» biçiminde sözlerini sürdürmekte.

Velit Ebuzziya Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun 10. maddesi gereğince, asılsız ihbarda bulunanların da cezaya çarptırılması için, söz konusu yasanın adalete uygun bir biçimde uyguanmasını istemekteydi.

Akşam Gazetesi'nin Cumhuriyet'in ilân edilişinden sonra, saltanat gibi hilafetin de kaldırılması gerektiğini yazması üzerine, 13 Kasım 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde «Hilafet meselesi» başlıklı başyazısında Velit Ebuzziya, Akşam Gazetesi'nin yazısını kınamıştı. Saltanatın kaldırılmasının yerinde olduğunu, ancak hilafetin kaldırılmasının ve dışlanmasının Türkiye'ye zarar getireceğini, bu kurumun tinsel bir güç olarak kurumlaşıp, korunmasını iste-

Levent Şahverdi Arşivi

yen Velit Ebuzziya makalesinin bir kısmında hilafet için şunları söylüyor :

«... Bu hakayik (gerçekler) güneş kadar bariz iken, hilafet makamı'nın Türk'lere hiçbir faydası dokunmadığını ve dokunmayacağını iddia eylemek, güneşin mevcudiyetini bile inkârdan hiç farklı değildir...»

b — / A. Kemâl'in Muhalefeti (146)

II. Meşrutiyet döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olarak sürekli ittihatçıları yeren A. Kemâl, Bırakışım döneminde de Peyam-ı Sabah Gazetesi aracılığıyla başta M. Kemâl olmak üzere tüm ulusalcılara karşı muhalefe-

---

(146) Ali Kemâl Dahiliye Nazırı olarak Ferid Paşa Kabinesine girdiği zaman basına gözdağı vermiş, muhalif meslektaşlarını sürdürmüştü.
14 Temmuz 1919 tarihli Zaman Gazetesi bu konuya ilişkin şunları yazıyor :
«Dahiliye Nazırı sabıkı Ali Kemal Bey'in kabineye dahil olmasını müteakip Vakit Sermuharriri Ahmed Emin Bey ile Ati (İleri) Sermuharriri Celâl Nuri Bey aleyhinde hiçbir sebebi meşrua ve hakkı kanuniye müstenid olmaksızın istihsal eylediği «İdareten Teb'it» kararı üzerine bu iki güzide muharririn memlekete vücutlarından pek ziyade istifade edilmesi memul olan bir sırada, İstanbul haricine çıkarılmış, birisinin Kütahya'ya nefi, diğerinin Roma'da ikamete mecbur edilmesi garazsız ve salim fikirlerle düşünen her vatandaşı müteessir etmişti. Ali Kemâl Bey, vücutlarını şahsi aleyhinde bir tehlike tellakki ettiği bu iki refikimizi, vazife başından kaldırmış olmakla maksadını temin edebildimi? Hayır, takip ettiği hattı hareket nihayet o kadar arzu ve iştiyak gösterdiği nezaret sandalyasından kendisini uzaklaştırdı. Bu arkadaşlar bir hissi vatanperverane ile Atebe-i Mülükane'ye (Padişaha) maruzatta bulunduğu için Ali Kemâl Bey tarafından Kütahya'ya nefi edilmiş olan göz tabibi ve Milli Kongre Katibi Umumisi Esat Paşa'nın avdetlerine müsaade istihsal olundu.»

Levent Şahverdi Arşivi

tini oldukça ağır ve sağduyudan yoksun bir biçimde yapmış, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, karşısında olduğu İttihat ve Terakki Fırkası'nın uzantısı olarak nitelemişti.

27 Haziran 1920 tarihli Peyam-ı Sabah Gazetesi'ndeki «Teşrihi Dava» başlıklı yazısında Ali Kemâl; «Yüksek Sulh Meclisi kararını verdi, İtilâf Devletleri barış anlaşmamızın bazı kısımlarını çözümlemeye başladılar. Önceleri tahmin ettiğimiz gibi Yunan kuvvetleri birçok cepheden ilerlediler. En son haberlere göre kolay kolay zaferlere bile ulaştılar. Böyle olmakta pek tabii idi. Çünkü zorbalarımız (Ulusal Güçlerden söz ediyor.) o derece attılar ve tuttular ve bazı toplulukları da öyle aldatmayı başardılar ki, şimdi Yunan ordularına karşı belli başlı bir gücümüz olduğuna dışta ve içte inananlar çoktur. Gerçekte zavallı Türkler boş yere eziliyor, gidiyorlar, zaten bu nisbetsiz boğuşmaya zorbaların (M. Kemâl ve yandaşlarını hedefliyor) taziyikiyle girişiyorlar. O zorbalar ki, eminiz bu mâsumları ezdirirler, kırdırırlar ama kendileri hiçbir tehlikeye uğramazlar.

Adapazarı'na ve bütün İzmit yöresine hücum ederek silâhsız ve mukavemetsiz ahaliyi asmak, kesmek başka idi. Ama böyle düzenli askerle çarpışmak başka oldu. Daha ilk top ateşine tutulur tutulmaz, Bekir Sami'lerin, Ali Fuat'ların Geyve Boğazı'nda soluğu aldıklarını işittik. Ne yazık ki bütün bu badirelere zorla sürükledikleri 1000-2000 zavallıyı o çıkmaz yolda kurban ettiklerini de haber aldık.

Bu facia böyle feci bir şekilde cereyan ededursun, hükümetimizin (İstanbul Hükümeti'nden söz ediliyor) müttefik devletlere karşı durumu yeni bir döneme girdi demektir. Umarız ki her insaf sahibi bu gerçeği kabul eder. Anadolu'daki haydutlarla bu hükümet arasında hiç bir ilişki olmadığı gibi, pek açık ve pek derin bir zıddiyet bulunduğu için, öbürlerinin (Kuvayi Milliye'cilerden söz ediliyor) hareketlerinden berikini ne suretle olursa olsun sorumlu tutmak adalete sığmaz..» demekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine, 16 Temmuz 1922 tarihli aynı gazetede Ali Kemâl, «Hem Gülünç, Hem Hazin» başlıklı başyazısında: «Ankara'da «Teşkilât-ı Esasiye» diye ortaya attıkları.. (sansür edilmiş) ...alt üst ettiler fakat bu «Teşkilatı Esasiye Kanunu» (147) kadar çürük, manasız, hükümetçe anarşi dedikleri bozgunluklara sebep olacakları için, bundan zararlı birşey olamaz...

... Bir milletin geleceği böyle yaman ellere düşerse nasibi bir fecaat silsilesidir» demekteydi.

A. Kemâl, 13 Nisan 1920'de, yine Peyam-i Sabah Gazetesi'nde, «Sergerdelerin Milliyetleri» başlıklı başyazısında, önce İttihat ve Terakki'nin masonlardan oluştuğunu yazdıktan sonra, şöyle devam etmekte : «... Bu kuvvetlerin (Kuva-yi Milliye'den sözediyor.) o haris, o muhteris, müfteris sergerdeleri (haydutları) göz önüne getirilsin, Türklükten hatta Osmanlılıktan, Anadolu'dan ırkan, neslen, ruhen ne derece uzaktırlar derhal görülür. M. Kemâl'in hırsından, ihtirasından, zevkinden başka düşünce bilmez bir Selânik yadigârı olduğunu öğrenmeyen kalmadı, cephelerde hizmetler arttıkça, Pera Palas gibi sefahathanelerde, zevklerini, debdeberlerini artıran bu gibi kahramanları Harb-i Umumi'de mebhut, medhuş temaşa eyledik, durduk. Bu derece kendini düşünen, nesebinden uzak bir adamın Anadolu Türk'ü ile ne münasebeti olabilir, tasavvur buyurulsun.?

Ali Fuat Paşa'nın büyükbabası hıristiyandan dönme Mehmet Ali Paşa'dır ki aslen Alman'dır. Ne o dönmelik, ne bu Alman'lık insan için bir kusur sayılmaz. Aksine, işittiğimize göre M. Ali Paşa mükemmel bir zatmış, fakat bu zatın torunu bir Türk kahramanı vaziyetini takınır, neslini saklarsa o zaman duygularını, gerçeği gizlemiş, günah işlemiş olur.

---

(147) 1921 Anayasası'ndan söz ediliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Ya Ahmet Rüştem Bey gibi dostumuz ki daha yakın zamanlara kadar Mısır'da bir sigorta şirketinin temsilcisi iken (Alfred Blinsky idi) inkılâptan sonra bir iş, bir mevkii aramak için İstanbul'a geldi, İttihat ve Terakki'ye çattı, Sefaret Müsteşarı oldu, sefir oldu, nihayet hidayete erdi Ahmet Rüştem oldu, fakat nasıl milliyetçi bir Türk kahramanı olabilir? Böyle ezeli, ırkî bağlarla bilfarz elbise gibi kolay kolay değiştirilsin, bir insan Lehistan'da doğsun katolik olsun, sonra Türk'lüğe geçsin müslüman olsun, sonunda milletimizin ateşli bir kişisi, Kuvayı Milliyemizin bir ulu'su kesiliversin.

Bekir Sami'ye gelince!

Bilmeyiz aslını Şirvan'lımıdır, Van'lı mıdır? Vatanı Rus olacak, kendisi Osmanlı mıdır? demekten kendimizi alamayız. Bu Kuvayı Milliye oyunu ortaya çıkmadan önce, bu adamcağız bu memleketle ilgisini keserek Gürcistan'a mı, Dağıstan'a mı, o asıl vatanına giderek çalışacağını hiç saklamıyor söylüyordu, sonra anlayamadık ne hal oldu, bu milletin namına bol keseden atanların, tutanların ilk safında gördük, lâkin daha neler görmedik, daha neler görmeyeceğiz?..

... Şimdi bu gerçeklere, bu vaziyete karşı gerçek Türk'lere, Türkoğlu Türk'lere, Osmanlı'lara düşen milli vazife nedir? Bu adamlardan yakamızı kurtarmak, şu zavallı vatanımızı bu lekelilerden temizlemek değil midir? Bu kabadayılar gitsinler Lehistan'da, Dağıstan'da, Turan'da şenlik, İran'da sinezenlik (148) etsinler, hangi büyük devlete kafa tutacaklarsa tutsunlar, fakat bizi rahat bıraksınlar.

Gölge etme başka ihsan istemem.

Onların yüzünden gelecek hayre de yuf olsun. Çünkü şimdiye kadar çektiklerimiz kafîdir. Bu gerçekleri ibretle görerek Anadolu Türk'leri şeriat hükmüne, padişahın ferma-

(148) Sinezenlik, Muharrem ayında, Şii'lerin Hz. Ali için göğüslerini döverek yaptıkları bir ibadettir.

Levent Şahverdi Arşivi

nına uyup, bu şaklabanlara hadlerini yakında bildirirlerse dünyayı ve Konya'yı anlamış olurlar.»

Ali Kemâl Peyam-i Sabah Gazetesi'ndeki bir başka başyazısında :

«M. Kemâl haydudu, K. Karabekir, Ali Fuat, Bekir Sami vesaire gibi çete reislerine istediklerini idam etmek selahiyetini lüzumsuz yere veriyor. Güya bu sergerdeler bermutad (adet olduğu gibi) asmak ve kesmek için öyle bir sebebiyete muhtaç imişler gibi, güya şimdiye kadar keyfi ve örfî birçok masumların kanına girmişler gibi! Her neyse, zahiren (görünürde) usul dairesinde bir hükümet ve hâkimiyeti boşuboşuna taklit eden bu şakiler, Bursa muhabirimizin son mektubunda okunduğu üzere zavallı ahaliye karşı neşrettikleri bir beyannamede zaafı - hakiki ve esasilerini ima eden şu alçakçasına tehditleri savurmaktan utanmıyorlar :

«İttihat ve kudreti milliyeyi kıracak her türlü söz, propaganda ve icraatın cezası idâmdır. Bu icraata bugünden itibaren başlayacağı beyan olunur.»

Koca Kahramanlar !

Ne şecaat, ne hamaset (kahramanlık), ne besarettir bu. Hiç görülmüş mü tevarihi selefte (geçmiş tarihte) emsali? Kolu kanadı kırılmış, hançeri zulüm ile ezelden yaralanmış bir halkı hamisiz, hükümetsiz bulunca böyle imha etmekten kolay ne var. (149) Çakırcalı ve emsalide böyle yaparlardı, şimdi her biri böyle tehlikesiz sahalarda birer arslan kesilen bu kabadayılar, taa M. Kemâl'lerden Kâzım Karabekir'lerine kadar bütün Harb-î Umumî esnasında beş sene mütemadiyen birer kedi hatta, değil tilki idiler.

Şen'i, sefil, sütü bozuk, milleti şüpheli, gibi sözcükler kullanan Ali Kemâl, şöyle sürdürüyor yazısını» İdâm, idâm! İnsanki, bir bina-i ezeldir. Heyet-i içtimaiye'nin bir rük-

(149) Çakırcalı, İzmir ve Aydın yöresini yıllarca kasıp kavuran ünlü bir hayduttur.

Levent Şahverdi Arşivi

nümahsusudur, o binayı böyle gelişigüzel yıkmak, o heyet-i kökünden sarsmak demektir. Mütemeddin (uygar) memleketlerde beşeriyet (insanlık) için mazaratları (zararları) derece derece mahakimden (mahkemelerden) geçtikten sonra tahakkuk eden canileri bile idame verecekleri sırada, hükümdarlar, reis-i hükümetler, uzun uzadıya düşünürler, istişarede bulunurlar, bizde ise artık seferi ve hazeri (savaşta ve barışta) her vakit idam, umuru adiye (günlük işlerden) oldu. Bu devlete enzarı medeniyette (uygar ulusların gözünde) şüphe yok en aşağı derecelere düşüren bu tarzı vahşeti, usuli idaremize bu son devirde ilka eden (oluşturan) İttihat ve Terakki ocağıdır.»

Gördüğümüz üzere bu satırlar uygar bir muhalefetin ötesinde ulusal kurtuluş savaşını tümden yatsıyan basit sloganlardan öteye gitmemektedir. Ve gerçekte Ali Kemâl ve yandaşlarının 150'likler olarak Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihimize geçen hainler cephesini oluşturduklarını bilmekteyiz.

Ali Kemâl baş yazısını şu cümleyle bitiriyor: «Kariben (yakında) canilerin her ne suretle olursa olsun cezalarını göreceklerinden eminiz» (150). Oysa gerçekte ceza gören Ali Kemâl'in kendisi olmuştu.

M. Kemâl, 16 Mayıs 1919 günü İstanbul'dan ayrılırken ne yapacağını çoktan saptamıştı ve kararlıydı. Bunun en canlı belgesi, M. Kemâl'in Samsun'a ayak bastıktan bir ay üç gün sonra (22 Haziran 1919) Üçüncü Ordu Müfettişi Yaveri Fahri Hazreti Padişahı Mirliva Mustafa Kemâl İmzasıyle İstanbul'da bulunan ve onlardan hizmet bekleyenlere yazdığı bir mektupta (151) özetle şunları diyordu.

---

(150) Peyam-ı Sabah, 25 nisan 1920

(151) Bu mektup Abdurrahman Şeref, Reşit Akif Paşa, Mehmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ahmet Ferit Bey, Ferit Paşa, (Damat Ferit Paşa değil) Cami Bey ve Ahmet Rıza Bey'e ayrı ayrı gönderilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

«Vatanın tehlikeli bir surette parçalanması karşısında ulus Müdafa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhâk Teşkilâtı adı altında toplanmaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve benzeri gösteriler büyük amaçları hiçbir zaman kurtaramaz. Ancak ulusun bağrından doğan, ortk güce dayanırsa, verimli olur. Şüphesiz bir gerçek şudur ki, bu tehlikeli durumu doğuran nedenler ne yazık ki payitahtımızdaki muhalif akımlar ve Anadolu'nun saf ve kutsal amaçlarını zararlı bir şekilde kısıtlamaya uğraşan siyasî ve ulusal olmayan propagandalardır. Kuva-i Millîye'yi bugün için, bu yanlış yollara sevk ile dağıtmanın zararlarını, vatanımız aleyhinde pek açık suretle görmekteyiz. Bunun içindir ki, İstanbul'un bu tutumu artık Anadolu'ya ve ulusun duygularına egemen değil, tabii olmak zorundadır.»

M. Kemâl, ayrıca kendisinin nasıl kararlı olduğunu da şu cümleyle ifade etmişti: «Ulusal Kurtuluş Savaşı oluşturuluncaya kadar ben Anadolu'dan ve sine-i milletten ayrılmayacağım. Ve bu noktada sonuna kadar bir ulus ferdi gibi çalışacağımı, ulusa karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiç bir kuvvet bu ulusal arzuma engel olamayacaktır». (152)

M. Kemâl'in Ulusal Kurtuluş Savaşı gibi önemli bir dönemin basit sloganlarla değerlendirilemiyeceğini ne yazık ki bir yıl sonra bile Ali Kemâl görememiştir.

Bilindiği üzere Ali Kemâl 1899'da, II. Abdülhamit tarafından Halep'e sürülmüş, ordan Cenevre'ye geçerek İngiliz Winfred Johnson'la evlenmiş ve bu kadından Ali Kemâl'in bir oğlu olmuştu. Bugün bir İngiliz parlamenter olan Stanley Johnson ise Ali Kemâl'in torunudur. (153)

---

(152) Ahmet Rıza, Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1982 s. 19. Fransızca'dan Türkçeye çeviren Ziyad Ebuzziya.

(153) Milliyet 29 Eylül 1983.

Levent Şahverdi Arşivi

1920 yılında Peyam-ı Sabah gazetesine, «Sergerdelerin Milliyeti» başlıklı makaleyi yazarken 11 yaşındaki oğlunun yarı İngiliz - İsveç, yarı Türk olduğunu, ve 63 yıl sonra torununun bir İngiliz Parlamenter olabileceğini hiç düşünmeden yazan A. Kemâl'in böylesine şovenist mantığını anlamak mümkün değil gibi görünüyor.

c — / Fefik Halit (Koray)'ın Muhalefeti

Refik Halit (Karay)'de «Aydede» isimli mizah dergisinde ve A. Kemâl'in Peyam-ı Sabah Gazetesi'nde, «Yüzellilikler» listesiyle yurtdışına çıkarılıncaya dek muhalefetini sürdürmüştü. Ama, hiçbir zaman Ali Kemâl ve diğerleri kadar acımasız bir muhalif olmamış, mizah üslûbu ile eleştirilerini yapmıştı.

23 Ocak 1922 tarihli Aydede Dergisi'nde «Ankara Nezlesi» başlıklı başyazısında, Refik Halit şunları yazıyor! «Ankara Korkusu -bizler için- bir iken şimdi iki oldu: Evvelce mahkemesinden korkardık, şimdi nezlesinden korkmaya başladık. Zaten nezlesinin verdiği hüküm de mahkemesinin ki gibi, pek sert, pek çabuk pek amansız... Şöyle dört, beş saat pençesinde tiril tiril titredikten sonra kararı tebliğ ve 24 saate varmadan hükmü, idâm hükmünü yerine getiriyormuş. Kedisi, keçisi ve meclisiyle meşhur olan Ankara, artık nezlesiyle de maruf olacak.. Ah, şöhret zaten böyledir, bir gelmeye başladımı pir gelir.

Evvelleri korktukmu titremeye başlardık, bu yeni hastalık çıkalı titremeye başlayınca korkuya tutulacağız.» Acaba Ankara nezlesine mi yakalandık?» diye, her titreme, bir korkuya sebep olacak.»

2 Şubat 1920 tarihli Alemdar Gazetesi'nde Refik Halit, Aydede takma ismiyle yayımladığı «Topuna Hoş Amedi» başlıklı yazısında, Meclis'e, Anadolu'dan seçilen mebuslara şöyle çatmakta : (154) «Merhaba Sivas kuzuları, Ankara ke-

(154) Ilgar, İhsan: Op. Cit. s. 37-38

Levent Şahverdi Arşivi

çileri ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, boynuzlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas'ın şu karakeçisi mi? Yoksa Karaman «kahraman» kuzusu mu? Niye Koç Ankara'da kaldı? Âdeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürtmek niyetinde mi? Ankara'dan sesi geliyor: Bilsem şu koçu neden gam almış? Her nâlesi kalbe dağızendir, feryat ederek koşar nedendir? Rütbesiz, mesnetsiz kalmış Dağdan dağa kaçar, rast geleni toslar, gece gündüz meler, ne ister, zehirli sinek mi soktu? Ey dağkeçisi nedir bu halin? Kim oldu sebep bu infiale? Demet vererek sana nevale, pehlüsünü etmemiş mi bâliş? Buna mı kızdın. Anadolu'nun halim selim zavallı kuzularını bunun için mi azdırdın? Bunun için mi onları peşine takıp, dere tepe gezdirdin, sonra irilerini seçip İstanbul'a gönderdin ?

Merhaba Sivas Kuzuları, Ankara Geçileri Kurban Bayramı mı yaklaştı? Ecelinize ayağınızla mı geldiniz? Başbaşa vermiş Fındıklı ağılında ne melersin, ne beklersiniz? Harp zenginliği, fabrikatörlük, tahsisatı mesture, nazırlık mı? Avucunuzu yalayınız, geçti Borun pazarı, sür eşeğini Niğde'ye.. Artık mebusan mer'ası karın doyurmaz, sizden evvelki sürü otların dibine darı ekti...

Merhaba Sivas ve Ankara Kuzuları! Sırtınızdaki ne kınası? Takdilden mi bulaştı?... Boynuzlarınızdaki altın varaklar teçhirden mi sürüldü? Ne yersiniz? Fıstık üzüm mü, badem mi? Adam eti mi? Ne içersiniz? İnsan kanı mı? Ne çıkarırsınız? Kanun mu, şırlağan yağı mı?

Hoş geldiniz Sivas'ın, Ankara'nın kuzuları! Keçileri! İçinizden kabiliyetlerini ayırıp bu zavallı millete yine kösemenlik ettirecek misiniz? Çıngırağınızı sallıya sallıya bizleri hangi mezbahalara sevkedeceksiniz? Ödağacımızı mı ya-

Levent Şahverdi Arşivi

kalım, çukurumuzu mu kazalım, gözümüzü mü bağlıyalım? Haydi köşemenler iş başına!»

Aynı, gün, aynı gazetede Refik Halit «Yeni bir Yavru Daha» başlıklı yazısında da şunları söylüyor : (155)

«Bereketi bol olsun, başımıza bir Milli daha çıktı, geceler bir Milli daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir Milli yavru daha attı.: (Milli Misak)... Aman Allahım! Telâffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayrı Millî bir kelime! (Misak)ın elifini hafifce çektimi (Misâk) gibi bir şey oluyor. Osmanlılık devrinden kalma baba yadigârı ahbap Manokyan Kumpanyasında bir aktör vardı: Hacı Misak. Bu terkip bana onu hatırlatıyor. Mimin Yâsını aşağı çekerek (Sağ)ın elifini yukarı uzatarak tecvit üzre okumakta ustalık ve idman isteyen bir iş, hepimiz yapamayız. Galiba Milliler yarım düzüneyi geçti. Millî Kongre, Milli Blok, Milli Hareket, Millî Talim Terbiye, Milli Ahrar, etti altı... şimdi (Milli Misak) ile tam düzünenin ikmaline girdiğimiz anlaşılıyor.

Milli Kongre'nin ne fırıldak oduğunu seçimlerde öğrendik Milli Blok'ta bir nevi dalavere idi. Milli Hareket değişti, (Kaşkariko) oldu.

(Milli Talim Terbiye) de nev'i diğer bir yaldızlı haptı, yutmadık, (Milli Ahrar) korsan gemisi idi, karaya vurdu..

Hülâsa bu Millilerin ne biçim marifetler olduğunu cümle âlem anladı, acaba (Milli Misak) nedir?»

Yine Alemdar Gazetesi'nde Aydede imzasıyle, 2. Ocak. 1922 de Refik Halit, «Meslek Bahsi» başlıklı yazısında şöyle diyor: (156)

«Deveye sormuşlar :

— Yokuşu mu seversin, demişler, inişi mi?

— Bu ikisinin ortası yok mu, yahut, düz başınıza mı

(155) Ibid : s. 39
(156)Ibid : 78-79

Levent Şahverdi Arşivi

yıkıldı? demiş... Bu fıkra malûmdur. Fakat akıllı deveye aynı suali :

— Yokuşu mu seversin, yoksa inişi mi?

diye sordukları zaman daha hoş bir cevap vermiş :

— Allah üçünün de belâsını versin !

— Canım, demişler, biz sana iki sual sorduk, sen üçüne cevap veriyorsun, üçüncüsü de nedir ?

— Düzü unuttunuz mu demiş, günlerce çöl ortasında bitip tükenmeden düz gitmek de sanki hoş bir şey mi?

Onun gibi bana da:

— İttihatçılığı mı seversin, yoksa İtilafçılığı mı? deseler bu akıllı deve gibi:

— Allah üçünün de hakkından gelsin!

diyeceğim... Malûm-a, üçüncüsü Millicilik... Ankara ovalarında bitip tükenmeyen küfürlerle yaşamak da sanki hoş bir şey mi? İttihatçılık yokuş, İtilâfcılık iniş ise Milliyetcilik de çöl, düzlük, ovadır. İşte bu hikmete mebnidir ki (Aydede) akıllı veya akıllanmış deve gibi bu üç yola da hevessiz, bu üç gidişten ve yürüyüşten de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebi ve mizahi, yani nezih ve eğlenceli bir yol takip edecek, ne onun, ne bunu, ne ötekini benimseyecek. Her yolun kabahatini yüzüne vuracak, hülasa bir şahsın, hiç bir devesiyle, hiçbir kervanın yükünü sırtında taşımayacak, gönlünü ferah ve neşeli tutacak.

Binanaleyh ona :

İttihatcılığı mı seversin, yoksa İtilafcılığı mı? diyecek olurlarsa yokuştan ve inişten ve sonu gelmez çölden bahsedilmiş gibi, vereceği cevap şu olacaktır:

Üçünün de hakkından Allah gelsin! Üçünü de Allah ıslah etsin!»

Refik Halit'in 1 Mart 1921 tarihli Peyam-ı Sabah Gazetesi'nde yayınladığı «Elveda Siyasiyat» başlıklı yazısında da, O, mizah üslubiyle nasıl bir muhalefet yaptığının örneğini vermekteydi. Yazar, eski İstanbul'un kış ge-

Levent Şahverdi Arşivi

celerindeki anlarını anlattıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor : «... Bu gece gözümde hiç uyku yoktu. Şimdi kendimi o eski kış gecelerinin bir meclisinde bulunsam, 10 senedir gördüğüm ve didiştiğim şu paslı ve korkunç hayattan, rüyadan silkinip uyansam, ne emsalsiz bir sevinç duyacak, yaşamaktan nasıl derin bir zevk bulacaktım... İşte yine bir karlı kış gecesi fakat, evler ısısız, yüreğim viran... evet yüreğim viran ... zira Anadolu'dan gelen bir haber, bir karahaber ok gibi yüreğime işledi, kor gibi ciğerime yapıştı, gözlerimi yaşla, gönlümü hicranla, etrafımı yeğisle, dumanla doldurdu; bana dünyayı zından etti: Kuvayi Milliye muhalifleri vatandaşlıktan çıkartılmaya karar verilmiş. Muhaliflerin yakında listesi yayınlanacak, artık onlar vatandaş sayılmayacakmış. Eyvah, bu felâkette başıma gelecek, bu cezaya da mı uğrayacaktım? Çektiğim yetişmedi mi? Artık bana kimse (vatandaş) diyemeyecek, bu ulvi sıfat bana verilmeyecek, ölünceye kadar, kahredilmiş kalacağım, loş odanın gölgeleri altında bir korkunç katil, bir azılı haydut, bir affedilmez suçlu gibi, bunalmış oturuyor, kendi kendime lânet ediyordum.

«Ne dedin de akılsız adam yine siyasete karıştın, yine yüce kişilere söz attın, yine esmayı üstüne sıçrattın, yine belâyı başına aldın, yine yılanın yuvasına değnek soktun, yine arı kovanına parmağını batırdın, yine baklayı ağzından çıkardın, yine çam devirdin, yine baltayı taşa vurdun, yine çukura düştün, hülasa yine cinleri başına topladın, rahatını teptin yine akibete uğradın. Yine jandarmalar yakandan tutacak, yine polisler bileğinden sıkacak, yine boynun bükülecek, omuzların çökecek, dizlerin çözülecek, yine şilteni omuzlayacak, bavulunu alacak, diyar diyar dolaşacak, inleyecek, ahlayacak, sıtmalarla berbat, sefaletlerle perişan, rahat yüzü görmeyeceksin... Bakalım şu sevgili İstanbul'da daha kaç günlük misafirsin, daha kaç gün hürsün, kaç gün gezeceksin?»

Levent Şahverdi Arşivi

Keşke susaydım, keşke yazmasaydım, keşke şuna, buna akılsız arkadaşlara uymasaydım... şimdi pervasız gezer, tozar, keyfime bakar, endişe ve azaptan uzak, şu tatlı günlerin tadını çıkarır, baharın zevkine dalardım.

Acaba ne yapsam? Birden bire dönsem mi? Yavaş yavaş soldan sağa geçsem mi? Bu manevradan bir fayda umulur mu? Bilmiyorum, karar veremiyorum ki... fakat her ihtiyata uyarak, bundan sonra siyasi yazılara yekün çeksem siyasetten uzaklaşsam, büsbütün aykırı yerlerde dolaşsam, sudan, havadan, soğuktan, sıcaktan, ağaçtan, sebzeden bahsetsem, geçmişimi unuttursam, ıslahı nefsetmiş görünsem, affa bir sebep, bir bahane hazırlasam, faydalı olur, hiç olmazsa cezamı azaltır, postumu kurtarır mıyım?

Belki .....»

Refik Halit (157), «Yüzelliliklerin Affı»ndan sonra Türkiye'ye döndüğünde de «Büyük Başın Önünde Eğilmek» başlıklı yazısıyla muhalefetinden dolayı duyduğu pişmanlığı dile getirmişti. Ayrıca A. Kemâl de Ulusal Kurtuluş Savaşı utkularla sonuçlanınca, «... artık kalemimi kırmalıyım» diyerek, Peyam-ı Sabah Gazetesi'nin başyazarlığından çekilerek, muhalefetini bırakmıştı.

d — / Ref'i Cevat (Ulunay)'ın Muhalefeti.

M. Kemâl ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı muhalefet safında yer almış gazeteciler, basın muhalefetiyle yetinmeyerek türlü propagandalarla yıkıcılıklarını sürdür-

(157) M. Kemal'in 6.10.1919 tarihinde Yunus Nadi'ye çektiği bir telgrafta, o tarihte Posta ve Telgraf Genel Müdürü olan Refik Halit için şöyle diyordu: «Hâlâ Refik Halit Bey tarafından telgraflarımız ve beyannamelerimiz kontrol, sırkat (hırsızlık) ve tevkif edilirken, (x) hükümetin samimiyetinden bahsolunması bize pek garip geliyor» (xx)
(x) İstanbul Hükümeti'nden söz ediliyor.
(xx) M. Kemâl, Nutuk, 1927, Sayfa 128, Ankara,

Levent Şahverdi Arşivi

müşlerdi. Alemdar Gazetesi'nin Başyazarı Ref'i Cevat (Ulunay)'ın yıkıcı etkinlikleri bile onun «Yüzellilikler» listesine alınması için yeterli bir neden olabilirdi.

Özetleyerek ve bazı kısımlarını aynen verdiğimiz aşağıdaki, «İstanbul Umum Mavnacı ve Salapuryacı Esnafı» adına, İstanbul Valiliği'ne verilmiş dilekçe şöyle başlamakta: «... Ekmeği ve nimetiyle yaşadığımız bu kutsal toprağın en halis öz Türk evlatlarından oluşan biz mavnacılar vatan ve memlekete karşı azamî hizmet ve fedâkarlıktan bir an geri durmamış bir topluluğuz» dedikten sonra, ulusça içinde bulunulan durumu da dilekçede oldukça içten sözlerle şöyle belirtmekteler: «... Ana yurdumuzun en verimli parçaları düşman çizmeleri altında çiğnenmekte, birçok vatan yavruları millet ve memleketi savunma uğrunda, düşman süngüleri altında inlemekte, Ayasofya'nın kubbesine haç dikilmek istenildiği bir sırada zorla ve kahredici bir davranışla ve sorumlu kâtip sıfatıyla aramıza sokularak, düşmandan aldığı paralarla namus ve vicdanımızı satın almak isteyen mahut Ref'i Cevat namussuzunun tarafımızdan güya, İngiliz Mandaterliği'ni istemişiz gibi uydurduğu ünlü mazbatayı tek tek esnafımıza mühürltemek için, kahve kahve dolaşarak her türlü yalana kalkışan bu habisin, elinde gezdirdiği o iğrenç paçavra tarafımızdan lânetle yırtılmış..».

Tutanakta, yukardaki suçlamaları daha ağır sözcüklerle anlatan şu cümleler var «... İhaneti ve eski kötülüklerinden utanarak, Allah'tan korkarak bir köşeye çekilmesi gereken bu yüzsüz, hayasız adamın hâlâ aramızda bir fesat unsuru olarak dolaşmasına, kirli elleriyle bizim işlerimize karışmasına, seçim sandığımızı tutmasına asla izin vermeyiz ve veremeyiz...»

Tutanakta ayrıca, Ref'i Cevat'ın diğer yandaşlarının da isimleri verilmekte ve çoğunluk alamadıkları için seçim sandığını kırıp, oyları yok ederek, seçimi hükümsüz bıraktık-

Levent Şahverdi Arşivi

larına değinilmekte; hükümetin konuya el koyarak haklarının kabul edilmesi istenmektedir. (158)

Ayrıca, Ulusal Savaş'ın öncüleriyle görüşme yaptıkları için Ali Rıza ve Salih Paşa'ları ağır bir dille suçlayan Ref'i Cevat, 6 Nisan 1920 tarihli Alemdar Gazetesi'nde, «Hattı Hümayun ve Yeni Kabine» başlıklı yazısında şöyle diyor: (159)

«Bu şımarıklığın bu derece vahim bir hale gelmesine, Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinin büyük bir dahli vardır. Ferit Paşa hazretlerinden sonra gelen kabineler milleti eşkiyalığa alet eden zorbabaşıya bir paye veriyorlar ve onunla uzlaşmak, müzakere etmek küçüklüğünde bulunuyorlardı. Ve «buna karşı şimdiye kadar kabulüne çalışılan mülâyim tedbirler faidesiz» kalıyordu. Bu isyan halinin devamının daha vahim olduğunu gördük. Buna karşı kat'i bir tedbire ihtiyaç vardı. Ferit Paşa hazretleri, tekrar ediyoruz, sahip bulundukları amme güveni ile memleketi bu şakillerden temizleyecektir ve etmelidir. Bunu, başta Halifei Ruizemin, Padişahı Osmaniyan bulunduğu halde millet ve İslâm alemi bekliyor. Binaanaleyh Ferit Paşa hazretleri riyasetlerinde bulundukları Hükûmet heyeti ile herşeyden evvel eşkiyaya haddini bildirecek karışıklıkların tertipçilerini ve teşvikçilerini ezdikten sonra bittabi memlekete asayiş ve intizamı iade edecek ve bunu nizam muhakemesini andıran Divanı Harplerle değil, derhal sürat ve katiyetle yapacaktır.

Yunanistan Anadolu'ya el uzatamaz. Çünkü Yunanis-

---

(158) Sivas Kongresi'nde hazırlanmış Bildiri'nin 6. maddesinde şöyle deniyor: «İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kapı kapı dolaşıp ahaliye kâğıt mühürletmelerine mani olamak.» Refi Cevat (Ulunay)'ın bu tutanağı kapı kapı dolaşıp imzalattığı gerçeği bu madde ile de yukardaki belgenin doğruluğunu kanıtlamaktadır. (M. Kemâl Nutuk, 1927 s. 148 Ank.)

(159) Ilgar, İhsan : Op. Cit. s. 70-71

Levent Şahverdi Arşivi

tan daima şahsa bağlı, değişikliklere hazır bir zihniyetle hareket eder. Bu hakikatı Avrupa'nın anlaması için, son Yunan ahvali bunun en açık misalini teşkil ediyordu. Efkârı siyasiyede ne kadar itidal sahibi bulunsak, bir Yunan neferinin ana vatanın bağrını çiğneyen çizmesinin, demir çivilerine artık sinemizin tahammülü yoktur. Olsa da bu tahammülün hiçbir zaman mantıki bir tahammül olmıyacağı pek aşikârdır.

İstikbalin bize neler göstereceğini bilmiyoruz. Siyaset, havadan daha ziyade hassas, daha ziyade değişmeye müsaittir. Öyle dalgalanmalar husule getirir ki, o dalgalanmadan bir istifade temin eylemek daima mümkündür. Yunanistan bu değişiklikten istifade edebildi. Fakat, onun harp değeri yoktur. Bizde ise harp değerinin mevcudiyeti şu, en olgün zamanımızda bile kendini gösteriyor. Bu ise bir meziyettir. Uzanan eller daima tokat vurmak için uzamasın. Yaralı Türk biraz da teşvikle, teselliye muhtaçtır. Bunu da unutmayalım.»

e — /SAİT MOLLA'NIN MUHALEFETİ :

Barakışım döneminde aşırı muhalefetiyle tanınan, Sait Molla, İngiliz Mandası yanaşlarının öncüsü, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucusu, Türkçe İstanbul Gazetesi'nin de sahibiydi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sürerken Sait Molla'nın gizli belgeleri Kuvayi Milliyeciler tarafından çaldırtılmış ve yayınlanmıştı. Mustafa Kemâl Nutuk'ta bu belgelerden uzun uzadıya söz etmektedir.

Sait Molla «Yüzellilikler» listesinde olmakla birlikte, yurt dışından 26 Ocak 1924 tarihinde Recep Bey'e (Peker) yazdığı bir mektupta, Anadolu hareketine başlangıçta yaptığı muhalefetinden dolayı ildemliğini şöyle dile getiriyor: «Muhterem Recep Bevefendi;

Mısır'da halifeye muavenet eden zenginler Terak-

Levent Şahverdi Arşivi

kiperver Cumhuriyet Fırkası için gayet gizli olarak aralarında iane (yardım) dercine başlamışlardır. Dün bundan bizim memnun olacağımızı zanneden Mısır'lı bir tüccar 100 Mısır Lirası verdiğini ve bu para Terakkiperver Fırkası galebe ederek halifeyi iade edeceğini ve bizim de müreffehen İstanbul'a azimet edeceğimizi söylüyordu. Bunun üzerine tetkikata başladım. Bu ianenin Hilâli Ahmer'e gönderileceğini veya gönderildiğini öğrendiğim gibi, bütün bu şeylere tavassut eden idarenin Hilali Ahmer olduğunu istiğrab ile öğrendim. Hatta bunların Hindistan'a giderek halifeyi iade ettirmeye muvaffak olacağından bahisle bir iane açtırmaya teşebbüs edeceklerinden muhabere neticesinde Türkiye'nin vaziyeti hazırasından sonra, Hindistan'dan kendilerine iane verilmeyeceğini bildirdiklerin ve maksatlarını gidip şifahen izah ve ıspat etmeleri lâzım geldiğine dair de Hindistan'daki dostlarından —ki bu meyanda Musevi bir tüccar imiş— vesayada bulunduğunu burada yüksek bir prensesten haber aldım.

Hilali Ahmer yüksek azasından bulunan bu prenses, kemâli şiddetle Mustafa Kemâl ve İsmet Paşa'lar aleyhinde idare-i kelâm ettiğini ve hizmetlerini unutturduğunu söyledi ki, münakaşaya lüzum görmeksizin dinledim. Terakkiperver Fırkası'nın yaza doğru açacağı mücadele-i katiyenin menba-i âlisi Mısır ve Hindistan olacağını ve fakat Mısır'ın nihayet tünnihaye 1000 İngiliz Lirası'ndan fazla teminine imkân olmadığı gibi (160) Tevhid-i Efkâr melûn ibni melûnunun ve muhalif gazetelerin Mısır'ı İngiltere aleyhine teşvik etmeleri neticesi olarak buradan Türkiye'nin şim-

(160) Sait Molla bilindiği gibi İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni kurmuş ve Papaz Fru'dan büyük çapta parasal yardım görmüştü. Velit Ebuzziya'nın Tevhid-i Efkâr'da Arap'ları İngiliz'ler aleyhine kışkırtığı düşüncesiyle Sait Molla bu sözcükleri kullanmış ve hâlâ İngiliz yanlısı olduğunu göstermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

diki muhalifleri için böyle ianelerin fazla dercine imkân yoktur. Şüphesiz ki Velit'lere ve emsaline mekel olan şu teşebbüsten icap edenleri haberdar eden adamlar da burada vardı. Ancak Hindistan meselesi büsbütün başkadır. Ümit etmemekle beraber Hilâli Ahmer veya Terakkiperver Cemiyeti'nden açıkça murahhaslar izamına dair hakikaten orada teşebbüse hak varsa ve hatta hafiyyen böyle bir azimet vukua gelecekse, bunu tetkik etmekle mania teşkil etmek muvafık olur zannediyorum. Memleketin para kuvveti ile ifsat edilmemesi ve bu ahaliye acınması ve maazallah bir ihtilâlin memleketi tarümar edeceğinin lâyiki ile düşünülmesi zamanında cereyan eden itirasata ağlamamak elden gelmez. İhtiramlar». (161)

Aslına mutabıktır (162)
7/2/1925

Recep Bey'e yazdığı bir diğer mektupta da Sait Molla şunları söylüyor: «Burada hiçbir şeye karışmamak suretiyle ikamet ediyorum. Zaten bir sene evvel neşrettiğim bir risale ile siyasetle hiçbir alâkam kalmadığını ve Hanedanı Ali Osman'ın idarei hükümet edecek ehliyeti haiz olmadıklarına kanaatim olduğunu ilân etmiştim. Eski muhaliflerin o günden beri artan hüsumet ve adavetleri ve Abdülmecit'in eski ve yeni muhalifleri birleştirmeye muvaffak olması neticesinde hepsinin aleyhimde hareketleri Avrupa'da istirahatımı ihlâl etmişti. O zaman Mısır'a geldim. Çünkü Kral da muhaliflerle beraber hareket eden sabık hidivin aleyhinde olduğu için, menfaatı itibariyle Mustafa Kemâl Paşa tarafına müteveccih idi. Kral, muhalif partinin

(161) Mektubun üst yanında iki çizgi arasında «Kâtibi Umumi Recep Bey tarafından tevdi edilip asılları gene müşarünileyhe iade edilen mektuplar.» yazıyor.

(162) Mektubun aslının kopyası için belgeler kısmına bkz.

Levent Şahverdi Arşivi

bana da adavetlerini biliyordu. Prenses Şivekâr'in Rauf Bey'le olan maceralarından fevkâlede bir alâka duyuyordu. Çünkü Kral'ın Şivekar'dan bir kızı vardı. Ben de gerek kanaatim ve gerekse Kral'ın arzusu ile buradan, bu kısım aleyhine bir vaziyet almıştım ki, buna karşı Rauf'un emri ile «Yüzellilikler»lerden hiçbir tanesi hakkında yapılmayan muameleyi İstanbul'da bana yaptılar. Emvalimi alenen sattılar. Bu kanunların külliyen haricinde bir şey idi. Otomobilimi zaptettiler, iade etmediler. Bittabi hükümet de beni ilzam etmediğinden Şivekâr Hanım'ın arzusu yürüdü. Rauf istediğini yapmıştır. Muahedenin ahkâmı parçalandı. Her neyse, bütün bunlardan sonra hidiv Ankara'da yüz görmeye başlayınca Mısır'da mevkiim kesbimüşkülât etti. Bu cihetle şimdi sükünete tamme içinde ailemle bir tarafa çekilerek yaşamaya mecburum. Bundan dolayı böyle şeyleri, buradaki hakikatı yazmak benim için iyi değildir. Sözümde durarak siyasete hiç karışmamak benim ve ailemin hayatî icabıdır. Ne yapayım ki muhaliflerimizin ve vicdansız adam olduklarını biliyorum. Koca bir İmparatorluğu 14 sene içinde parçalayan Cavit'ler ve emsali eşhas ve muhaliflerinizin içindedir. Aranızdaki fark, onlar koca bir imparatorluğu parçaladılar. Cavit'lerle, Enver'lerle devleti milyonlarca borca soktular. Kendileri yüzbinlerce altın temin ettiler. Hatta sonra Lozan'da Cavit, Fransa hesabına devleti —Türk müşaviri olduğu halde— zarara sokmakla meşguldü. Siz ise küçülmüş bir devlete göre idare teşkil ettiğiniz Lozan zaferinin, harikasını temin ettiniz. İsmet Paşa yüzbinleri istihkar etti. Yalnız memleketin menfaatine hizmet etti. Bu vaziyet karşısında size muhasım olmak ve düşmanlıkla devam etmek benim için namussuzluk, vicdansızlık olurdu. Geçen sene San Remo'da ilk defa kendisi ile görüştüğüm Vahdettin'e tüm bu hakikatleri söyleyerek bir beyanname neşretmesini ve hakikati itiraf etmesini ve millet arasında tefrikaya nihayet vermesini rica ettim. Evvela beni tasdik

Levent Şahverdi Arşivi

etti. Fakat 20 gün sonra sarfınazar etti, beni aldattı. Gazetelere beyanata geçti. Binanealeyh bu hissime mugayır halleri gördükçe yazmadan duramıyorum. Sizlerden de şahsım için hiçbir iyilik ne beklerim, ne isterim. Yalnız bu yazılarımı nazari dikkate almazsanız bile (Mahrem) tutmayı, memlekete fayda maksadiyle mütaalaatımı yazan bir adamım. Vatan haricinde mevkiimin müşküleşmesine sebebiyet vermemenizi namusunuzdan temenni etmek hakkımdır. İhtiramat.»

Sait Molla
Aslına Mutabıktır. (163)
7/2/1925

Cavit Bey ise, anılarında Sait Molla hakkında şöyle diyor: «Burnunun ucunu dahi görmekten aciz, ahmak ve edepsiz Sadrazam (Damat Ferit)etrafına topladığı ya Sabri Hoca gibi müfsit, bayağı, rezil ya da diğer arkadaşları gibi şerefsiz, haysiyetsiz, softa bozmaları adamlarla teşkil ettiği hükümet karikatürüyle, Ali Kemâl, Sait Molla, vs. gibi kalpsiz, vicdansız, vatansız, utanma ve arlanma bilmez satılmış mahlukların avavlarıyla.....» (164)

f — / SÜLEYMAN NAZİF'İN MUHALEFETİ :

İstanbul'un işgalinde Franca d'Espere'nin işgal ordularının önünde, beyazatla Beyoğlu Caddesi'nden geçişini Hadisat Gazetesi'nde yayınlanan, «Kara Gün» başlıklı yazısı ile ulusal duyguları kırbaçlayan Süleyman Nazif bu yazıdan dolayı tutuklanmış, hatta idam cezasına çarptırılmıştı.

İngilizler tarafından Malta'ya sürülünceye değin, Ulusal

---

(163) Mektubun aslının kopyası için belgeler kısmına bkz.
(164) Yakın Tarihimiz Dergisi, 18 Ekim 1962, Cilt 3, s. 235)

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtuluş Savaşı'na ve yandaşlarına muhalif yazılarını sürdürmüştü.

M. Kemâl'in Samsun'a çıktığı gün, 19 Mayıs 1919'da İstanbul'da yayınlanan «Hadisat Gazetesi'nin «İnsaf ve Basiret» başlıklı başyazısında Süleyman Nazif, Aydın Valisi İzzet Bey'i, savunuyor, İzmir işgâli'nin III. günü kişisel olarak sevmediğini yazmak gereğini duyduktan sonra, tüm gazeteler İzzet Bey'i sözbirliği etmişcesine yererken kendisi O'nun hakkında şunları söylüyordu: «Venizelos'un askerini İzmir'e sokan Versay Konferansı'nın kararıdır. Aydın Valisi İzzet Bey'in ister iyi niyetine bağlı kanaatı, ister bir suikaste dayanan belirli bir fikri olsun, tutumunda Versay Sulh Konferansı'nın kararına menfi veya müsbet bir tesir yapabilir miydi? İzzet Bey İzmir'e gitmeden senelerce evvel Venizelos I. Dünya Savaşı'na katılmak için gayelerini eski krala anlatmıştı. Savaş sürdükçe eski istekleri gelişiyordu. Bu kadar açık sebepler varken olayın sebep ve doğuşunu İzmir Valisi'nin Rum'lara iltifat etmesi veya güçlük çıkartmasında aramak tabii olmadığı gibi, doğru da değildi.»

Bununla birlikte Süleyman Nazif, diğer muhalifler gibi Anadolu hareketini yatsımamış, sonunda ildemliğini aşağıdaki yazısı ile dile getirmişti:

«Mustafa Kemâl'e İnanmazdım»

Ben (165) Malta'ya sürülmeden de memleketimin kurtuluş ve selametine taatluk eden ümidim kırılmıştı.

Kelimelerin neye delalet ettiğini bilmeyen cehele ve hezele «Ümit» ve «azm» gibi lafızlara «iman» diyorlar. Bizde nelere iman olunabileceği ilm-i-hal kitaplarımızda yazılıdır. Onun dışında bir şeye iman edersek, dinen âsım ve hatta

(165) Yakın Tarihimiz Sayı 8. Cilt 1. s. 232, 19 Nisan 1962

Levent Şahverdi Arşivi

—neuzu billah? kâfir oluruz. Evet, benim ümidim, azmim kırılmış ve büsbütün kırılmıştı. Ümidimi, azmimi evvelâ Afrika çöllerinde, sonra Balkan dağlarında ve daha sonra Umumi Harbin «zafer-i nihai» teranelerine gömdüm. Mütarekeden sonra düşman ordusunun Başkumandanı Fransız Generali France d'Espere, Fatih Sultan Mehmed'in ruhunu mecruh edecek bir debdebe ile İstanbul'a girerken, herkes onun ihtişamını seyre koştu. Annelerimizin hafıza ve vicdanımıza nakşetmiş oldukları lisan ile neşrolunan gazeteler, bu vakayı âdi bir hadise gibi günlük havadisler sütununa geçiyordu. Ve Rum ve Ermeni matbuatının şevk ve sürüru karşısında, bu sükûn, bu kayıtsızlık tezat değil, imtizaç teşkil ediyordu. Ma'raz-ı beyanda sükût, ikrar ve hatta bazı yerlerde yalan söylemektedir. Bari hiç yazmayaydılar.

İşte azm ve ümidimi bir kere de o gün gömdüm. Hayatımı da büsbütün gömemedimse, kabahat ne benimdir, ne sansür memuru yüzbaşı Aziz Hüdâi Bey'in. Düşman toplarının güllelerine göğüslerini açıp da ölmeyenlere Allah acısın.

Evet, azm ve ümidimi o gün de, bilmem kaçıncı defa olarak, gümdümse de, kalbimin dibine gömmek istediğim ıstıraplardan feveran eden tek bir âhı, bir türlü gömemedim. O âh, benden bir son nefes harharası halinde çıkmıştı.

Ben o dakikadan Afyonkarahisar cephesinin yarıldığı güne kadar yaşamıyor, mezarıma doğru sürükleniyor, çürüyordum. Size bir hadise daha nakledeyim:

Resmî liva üniformasını giyinmiş, uzun boylu, müteharrik bir heykel gibi yakışıklı bir adam olan İstanbul Muhafızı Ali Sait Paşa ve Celal Nuri ve Velid Ebuzziya Beylerle Sait Paşa'nın Zenci hizmetçisi İslam Ağa'dan ve benden müteşekkil esirler kafilesi, tüfeklerine süngüler takmış İngiliz efradından bir müfreze ortasında, güpe gündüz

Levent Şahverdi Arşivi

Arapyan Hanı'ndan Tophane rıhtımındaki istimbota naklolunurken, Bebek tramvayının arabalarındaki kan ve iman kardeşleri, başlarını belâya sokmamak için, öte tarafa çeviriyorlardı ve bunların arasında âşina çehreler de görmüştüm

Ben, Tophane rıhtımından İngiliz bandıralı Rezolişin dreytnotundan Malta'daki Polverista zindanına gönlümdeki bu yara ile gittim. «Zafer-i nihai» kelimesi sinirlerime dokunuyordu. Ortada bütün cihan karşısında yalnız Mustafa Kemâl Paşa.

Bu manzara yalnız benim mantığıma değil, alelumum beşer mantıkına ve riyaziyeye itimat veremiyor, itimat şöyle dursun, tereddüt ve ye'se ilka ediyordu.

Enver Paşa'nın bu eski arkadaşından, doğrusunu söyleyeyim, ben hiçbir şey beklemiyordum. Biraz vahhabi-mezhep olmuştum: Ölümden sonra ruhların dünya yüzündeki tasarrufu kesileceğini zannediyordum. Meğer Hazret-i Muhammed'in hiçbir vakit ölmeyen ve daima ümmetinin üstünde şefkatle titreyen mübarek ruhu; Mustafa Kemâl'e: Yürü... ve korkma! Hesap, mantık, riyazi, fânilerin icat ettikleri kaide ve ölçülerdir. Ot bitmeyecek kadar harap olan bu yerlerden sen bir ordu fışkırtacak, Avrupa medeniyetinin çelikten kaleleri, yakıp eriten mermileri, senin askerlerinin çıplak göğüsleri üstünde kırılacak... diyormuş. Neticenin böyle, bu şekilde olacağına inanacak kaç garazsız ve tarafsız gösterilebilir!

Hususiyle ben, Peygamber'in o sesini, Polveriste zindanı gibi bir dünya cehenneminde nasıl işitebilirdim?

1 Şubat 1926
Süleyman Nazif

Levent Şahverdi Arşivi

g—/ AHMET EMİN (YALMAN)'İN MUHALEFETİ :

Ahmet Emin, muhalefetini sürekli yapıcılıkla anlatmıştı. Gazetesi Vatan'ın üçüncü yılı dolayısiyle 26 Mart 1925'te yazdığı başyazıda gazeteciliği şöyle anlatıyor: «Bir sınıf, fırka ve zümrenin fikirlerine tercüman olan yayın ve vasıtası hakikatte gazete değildir. O sınıf, fırka, veya zümreye ait özel bir araçtır. Toplumun çıkarı düşüncesini savunur gibi göründüğü halde özel bir sınıfın savunmasına araç olan yayın aracı da gazete sayılmaz, bunu hileli ve yasadışı bir ticaret aracı sayarsak yerinde olur».

Aynı yazıda, Ahmet Emin: «... Biz gazeteciler iktidara gelip, hükümet etsek belki bizden öncekiler kadar da yararlı olamayız; o zaman da bizi eleştirirler. Bu doğaldır». diyor.

A. Emin, Şeyh Sait isyanı sırasında Meclis'te bazı mebusların sıkıyönetim ilân edilmesi ile daha sert önlemler alınmasını istemelerine karşı şöyle demekte: «Mebuslar ne istiyorlar? Tarihte bir meclis üyesinin böyle bir istekte bulunduğu görülmemiştir». (166)

Gerçekte, meclise bu isteği ileri sürenler Başvekil Fethi (Okyar) Bey'e muhalif olan gruptu.

Fethi Bey'i Başvekillikten düşürmek istiyorlardı ve o oturumda da bunu başardılar. Ahmet Emin, ikinci günkü başyazısında, birgün önce savunduğu fikri yine şu cümlelerle ortaya koyuyor: «12 Saat süren müzakerelerde bir kaç mebus birbirlerine tabanca çekmişler. Tartışmalarda efkârı umumiye, Fethi Bey'in lehine ve güven oyu alacağı belirince de Gazi Paşa davet edilmiş, bu defa şiddet taraftarları Fethi Bey kabinesini düşürmüştür. Halk Fırkası'nın içyüzünü bilenler, Fethi Bey'in iktidara geçtiği günden beri kuyusunu kazmakla meşgul ufak, fakat uyumlu

(166) Vatan, 3 Mart 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

bir topluluk bulunduğunu bilirler. Bunlar kabinenin üç ay bir haftalık ömrü zarfında en ufak bir fırsatı kaçırmamış, kabine, kendi fırkalarının kabinesi değilmiş gibi çalışmışlardı».

Ahmet Emin, bu eleştiriyi uygar bir yüreklilikle yaptıktan, İsmet Paşa Kabinesi de kurulduktan sonra, Şeyh Sait İsyanı sürdüğü için, diğer başyazarlarında, böyle olağan üstü zamanlarda hükümeti hırpalamamak gereğini de yazmakta duraksamamıştı.

Muhalefetin tanımını yaptığımız zaman değindiğimiz gibi, A. Kemâl, Refi Cevat ve sonraları anıları yayınlanan (167) Dr. Rıza Nur'un tutumlarına muhalefet diyemeyiz kuşkusuz. Ancak bunlar, politikanın kısır döngüsü içine gömülmüş, Anadolu hareketini tümden yatsıyan, sağ duyudan yoksun kimselerdi.

Ayrıca, Mustafa Asım, Cenap Şahabettin, İsmail Hami (Danişment), Arif Oruç, Nizamettin Nazif v.d. muhalif gazeteciler olarak sayabiliriz.

---

(167) Dr. Rıza Nur'un anıları, 1968 yılında yayınlanmış, ancak Kurtuluş Savaşı'nda görev almış olanlara güdek tutumu nedeniyle mahkeme kararıyla toplatılmıştır. Ölümünden 25 yıl sonra açılmak koşuluyla Fransa'da «Bibliothéqé National»e, İngiltere'de «Britsh Museum»a anılarını bırakan Rıza Nur 1943'te ölmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

VIII. BÖLÜM
MUHALEFETİN DENETİMDEN ÇIKMASI

A — MUHALEFETİN CİNAYETE DÖNÜŞMESİ

Birinci T.B.M.M.'de, muhalefet, henüz ikinci diye isimlendirilen bir grup yokken, meclis içi muhalefeti başlatanların başında Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey görülmekteydi.

Bu mebus, muhalefeti temsil ettiği il olan Trabzon'un savsaklandığını, bunun da sorumlusunun dönemin Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in görevini yeterince yapmadığından kaynaklandığını savunarak yapmaktaydı.

Daha önce de yer yer belirttiğimiz benzeri türden muhalefetlerini sürdüren Ali Şükrü Bey, birden bire ortadan kaybolmuştu. 27 Mart 1923 Salı günü, Meclis'e gitmek üzere evinden ayrılan A. Şükrü Bey, ne meclise gitmiş, ne de eve dönmüştü.

Kaybolma olayı, 29 Mart 1923 günkü oturumda meclise, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey tarafından açıklandı. «Efendiler bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları kan ağlamış bir zavallı, bir biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kabei millet sana da mı taarruz? Ey milletin iradesi sana da mı taarruz?... Bu hakimiyet mukaddestir, milletin namusudur,

Levent Şahverdi Arşivi

vekilleri milletin ağzıdır, kalemidir. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. Bu milletin ismetidir... Hüseyin Avni bir katre mındar değildir. Ali Şükrü arkadaşımız da değildi... Ali Şükrü'ye tecacüz eden, milletin namusuna tecavüz etmiştir. Böyle namussuzlar yaşamamalı... Kahrolmalı...» (Kahrolsunlar millet böylelerini yaşatmaz sesleri yükselir.) Hüseyin Avni Bey konuşmayı sürdürür: «Efendiler, Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır. Azametli, şerefli muazzam bir tarihin sahibi bir milletin vekili kaybolluyor da, Hükûmet bulamıyor...» (Böyle hükümet olmaz sesleri yükselir.)

H. Avni Bey: «Allah'tan isterim ki memleketin bu çok müşkül zamanında böyle bir hal, nihayet adî bir cürüm neticesi vermiş olsun... Ya Allah göstermesin siyasi bir taarruza uğramış ise?... Efendiler ya siyasî bir cürüm ise? Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin sedaları yaşamayacak, ölecek demektir.» (Hiç bir zaman ölemez sesleri duyulur.)

Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey: «Değildir ve olamaz.» (Hepimiz öleceğiz sesleri yükselir).

H. Avni Bey: «Efendiler. Bu elim sahneye bu şen'i cinayete içinizde titremeyen bir fert tasavvur etmem. Öyle bir fert varsa alçaktır, meydana çıksın. (Yoktur sesleri) Yoktur ve olamaz. Bir fikrin timsali, bir grubun mensubu olan bir insanın kendi kanaatı zatiyesinden, kanaati vicdariyesinden milletin selâmet ve saadeti uğrunda söyleyeceği söz, yazacağı yazı kıymetlidir. Efendiler bu kalem kırılmaz. Bu fikir ölmez. Efendiler, biz de azmetmişiz. Türk milleti bir sancak çekmiş. Onu namusu telakki etmiş ve onun altında kanunlar neşretmiş. Bu kanunun fevkına çıkan alçaklar kahrolsun efendiler.» (Kahrolsun sesleri yükselir)

Kayseri Mebusu Osman Bey: «Kanun hâkimdir.»

Hüseyin Avni Bey: «... Yine temenni ediyorum ki esrarengiz bir mahiyeti olan cürüm inşallah ortaya çıksın...

Levent Şahverdi Arşivi

Yoksa H. Avni bu sancağın uğruna bin kerre feda olsun. Bu milletin İstiklâlinin uğruna, bayrağının şerefine yüzbin başa, yüzbin Ahmet, yüzbin hoca ölsün. Yalnız birşey yaşasın. O'da istiklâli millet, hakimiyeti milliye...»

Canik Mebusu Nâfiz Bey: «Kırılsın kahpe ve kirli eller.»

Süleyman Necati Bey (Erzurum Mebusu): «Ya hepimiz namusla yaşayacağız, ya hepimiz öleceğiz.» (168) Başkan: «Ehendim, filvaki Ali Şükrü Bey arkadaşımızın iki günden beri nerede olduğuna dair hiçbir malumatımız yoktur... Yalnız arkadaşlardan birşey temenni ederim ki mesele tenevvür etmeden hissiyat hakim olmasın...»

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey söz alır: «... Hükümetimiz, Türkiye halkının ve onların mümesillerinin itimadına mazhar olması lâzım gelen hükümetimiz, aynı silsileye riayet eden halkın akidelerini İstiklâlini temin vazifesiyle mükellef olan hükümetimiz, ahâdi nastan her hangi bir ferdin hukukunu azami gayret ve fedakârlıkla muhafazaya, siyasete, inkaka hazır olan hükümetimiz, ayrıca milleti temsil eden, memleketin istiklâlini temin için çalışan Meclisi Âli'nin bir azasının tagayyübünü lâyık olduğu ciddiyet ve ehemmiyetle telâkki etmiştir... Ümit ederim ki en yakın bir zamanda hak ve hakikat tezahür edecektir...» (İnşallah sesleri yükselir.)

Hakkı Hami Bey (Sinop Mebusu) söz alır: «... Efendiler: 700 Senelik saltanatın tahribatı altında inleyen bu millet, hakimiyeti milliyesine kavuşacağı şu sırada, en ziyade hakîmiyeti milliyenin fedakâr müdafilerinden birisinin ortadan kaybolması pek ziyade ehemmiyetle nazarı itibare alınacak mahiyettedir. Efendiler buna uzanan kirli el Ali

(168) Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliği'nden dönmüş, bu devrede Meclis Başkanlığı yapmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şükrü'ye değil, hakîmiyeti milliyeye el uzatmış ve boynuna kement atmış demektir...»

Yahya Galip Bey (Kırşehir Mebusu): «Hakîmiyeti milliyenin yalnız bir şahıs değil, hepimiz müdafiiyiz.» (169)

Özellikle, Ali Şükrü Bey'in kaybolması konusuna İkinci Grup üyeleri eğilmekteydiler. Bir süre sonra tartışma keskinleşmiş ve hükümeti yeren sözlerle Rauf Bey suçlanmaya başlanmıştı. Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey: «Salahiyetsiz bir Heyeti Tahkikiye» deyince;

Rauf Bey : «Efendiler o Heyeti Tahkikiye'nin vazifesi derdest değildir... Türkiye milletinin yaşaması ve onun İstiklâli, vatanın selâmet ve saadeti, kanunların hakîmiyeti ve adaletin mutlak olarak tecellisidir... Fırka varsa, grup varsa, hizip varsa, bu meselede yoktur. (Doğru doğru sesleri duyulur.) ...Hükümetimiz, Adliyemizden, Adliye vekili muhteremi Bey arkadaşınızdan tam manasıyla emirdir.»

İhsan Bey (Cebeliberket Mebusu) : « O da kendilerindendir. Onlardandır.»

Şevket Bey (Beyazıd Mebusu) : «Meclistendir, meclisten, edepsiz herif.» (Gürültü kopar.)

Rauf Bey: «Hükümet vazifesini yapıyor tekrar ediyorum.»

Şevket Bey (Beyazıd Mebusu) : «Böyle yapıyorsunuzda herkes şüphe ediyor.»

Başkan «Efendim yalnız bir noktayı tasrih etmek istiyorum. Adliye Vekili sizden diye söylendi... Tüm vekiller T.B.M.M.'nin vekilleridir ve itimadınıza mazhar olmuştur.»

«Söyleyen kürsüye çıksın sözünü geri alsın» sesleri yükselir (170)

Konu değerlendirilirken Mecls tansiyonu yükselmiş, ses ve gürültüleri duyan İstanbul Mebus'u Yenibahçeli Şük-

(169) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, d. 1, c. 28, s. 227
(170) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, d. 1., c. 28, s. 232-233

Levent Şahverdi Arşivi

rü Bey, kapının hemen yanında Samsun'lu tanınmış isim Topal Osman ile iki yardımcısını görmüştü. Topal Osman, Karadeniz kıyılarında bir haylı hizmet etmiş, Enver Paşa'nın eski yaverlerindendi. İstanbul Mebus'u Şükrü Bey Topal Osman'a ne aradığını sorunca, Topal Osman mebusları dinlediğini söylemişti. Ancak Şükrü Bey Topal Osman'ı meclisten dışarı çıkarmaya çalışırken, Rauf Bey engel olmak istemişdi. Çünkü Topal Osman M. Kemâl'in muhafızıydı.

Bu arada, M. Kemâl'in emri ile ülkenin her yanında Ali Şükrü Bey aranmaktaydı.

Kuşkular Topal Osman üzerinde toplanmasına karşın, henüz bir delil elde edilmemişti. Ayrıca, T. Osman'ın hemşehrilik sıfatıyla A. Şükrü Bey'e oldukça saygın davrandığı bilnmekteydi.

27 Mart 1922 Salı akşamı A. Şükrü Bey'in, T. Osman'a yemeğe gittiği öğrenilince, Topal Osman'ın B.M.M.'ndeki yandaşlarından Mustafa Kaptan Polis Müdürlüğü'ne götürülmüş ve sorguya çekilmiş, tüm kuşkular da T. Osman üzerine toplanmıştı. M. Kaptan tutuklanmış, T. Osman'da saklanınca sanığın o olduğu kesinlemişti.

Bilgisiz bir kişi olan T. Osman'ın herhangi bir tehlikeye yaratmaması için de, Çankaya Köşkü'nden, M. Kemâl ve Lâtife Hanım, Rauf Bey tarafından uzaklaştırılmıştı.

Köşk'ün 600 metre ilerisinde arama yapan Jandarma müfrezesinden Teğmen Kemâl Bey, iplerle ayakları bağlanmış bir biçimde, sarı fotininden tanınan A. Şükrü Bey'i beyaz bir torbanın içinde çeşitli yerlerinden parçalanmış, çift kat iple boğulmuş, sol eli kırılmış bir biçimde bulmuştu. (171)

Topal Osman da yakalanarak öldürülmüş, başsız cesedi Meclis önüne asılmıştı.

---

(171) Kandemir, Feridun: Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler, Ekicigil Tarih yayınları: 4, Ekicigil Bat., 1955. İst., s. 44

Levent Şahverdi Arşivi

Topal Osman'ın Ali Şükrü'yü öldürme nedeni kesin olarak bilnmemekle birlikte, Yahya Kâhya'nın Trabzon da öldürme olayına karışmasının, A. Şükrü tarafından Meclis'te ele alınışı ve ısrarla üstüne gidişi söylentiler arasındaydı.

Ayrıca Ali Şükrü Bey'in babasına özgü Tirebolu'daki arazinin bir kısmına, Topal Osman'ın elkoymuş olması, uzun süre bu kişiler arasında dargınlık da yaratmıştı (172)

Ali Şükrü Bey'in öldürülmeden bir gün önce, Lozan sorunu hakkında görüşmeler yapılırken, M. Kemâl'in sözünü kestiği, M. Kemâl'inde A. Şükrü Bey'in üstüne yürüdüğü sırada T. Osman'da meclisteydi. Ancak A. Şükrü Bey mecliste sık sık bu tür muhalefetler yaptığından, öldürülme nedeni bu değildi, diyebiliriz.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi 1 Nisan 1923 günü Meclisce öğrenildi. Ertesi günkü oturumda, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı: «... Salı günü tegayyüp eden akibeti elimesi hakkında hulasa olarak Heyeti Âlinize maruzatta bulunmak ve neticei devairi aidesine tevdi etmek, bugün için en münasip şekil olacaktır... Arkadaşlar! Muhterem Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey arkadaşımızın akibeti feciası dün öğlenden sonra geç vakit Hükümetinizce taayyün etti. Cenazesi bulunduğu mahalden kaldırılarak, Gureba Hastanesi'nde emaneten tahtı muhafazada bulunuyor. Allah kendisi yattıkça ailesine sabırlar, ecirler ihsan etsin.» (Amin bütün millete sesleri yükselir.)

Rauf Bey konuşmasını sürdürdü: «Arkadaşlar; Adliyemizin, polisimizin, jandarmamızın da dahil olduğu halde, kuvayı zabıtamızın, kuvayı muhafazamızın ifayı vazifede gösterdikleri gayret ve dikkat acizlerince mucibi şükrardır...»

H. Avni Bey söz aldı: «Efendiler, şu dakikada bütün mezayayı insaniyeyi cami, bütün hasletiyle tanınan kıymet-

(172) Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleri... s. 108

Levent Şahverdi Arşivi

li refiki şefikimiz Ali Şükrü Bey'in cismi bizden ayrılmıştır. (Ruhu bizimledir sesleri duyulur.) Bu kürsü artık onun sağlam mantıkından, telâkatı beyanından, vatanperverane beyanatından mahrum kalmıştır... Zavallı Şükrü kabahatın ne idi? Efendiler gittim cismi mübareğini gördüm. Vahşiler, canavarlar elinde ezilmiş (Lânet sesleri) ey gaddar el ne istiyorsun bu vatan perverden?... Acımazmısın onun milleti ve... hakimiyetine, hürriyetine... yetim kalarak arkasından meleyen kuzularına.»

Nebi Zade Hamdi Bey (Trabzon Mebusu): «Millet bakar çocuklarına...»

Nafiz Bey (Canik Mebusu) : «Mütebakisinin de aynı akibete duçar olmamasını Allah'tan temenni ederiz.»

H. Avni Bey : «... Çok temenni edeceğim hükümetten, şerefli silahı vereceği ileriyi iyi yıkasın... O silahı suistimal eden, milletin bir ferdine, hatta bir kedisine karşı istimal eden alçaktır... O, alçakların eline hiçbir zaman verilmez.»

Osman Bey (Kayseri Mebusu) : «Bir buçuk sene evvel söylenmişti.»

Hakkı Hami Bey (Sinop Mebusu): «... Çok teşekkür ederim ki hükümetimiz şu bir kaç gün zarfında gösterdiği bütün harekâtıyla, kanunların huzurunda her kuvvetin eriyip, mahvolanacağını göstermiştir...» (173)

İlk T.B.M.M.'nde ki en önemli cinayet olayı, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olmakla birlikte, Ardahan Mebusu Halit Paşa'nın, Afyon Mebusu Ali Çetinkaya tarafından yine mecliste tabanca ile öldürülüşü o dönemde basında ve mecliste uzun süre gündemde kalan bir cinayet olayıydı. Bu olay 9 Şubat 1925 günkü Meclis'te Başvekâlet bütçesinin oylaşımından sonra ortaya çıkmış tartışma kısa bir süre sonra cinayete dönüşmüştü.

---

(173) T.B.M.M. Zabit Ceridesi, d. 1, c. 28, s. 305-307

Levent Şahverdi Arşivi

B — İZMİR SUİKASTİ

7. Mayıs 1926 tarihinde, bir yurt gezisine çıkan M. Kemâl, 14. Haziran 1926, Bursa'da, İzmir Valisi Kâzım Dirik'ce gönderilen bir yıldırım telgrafla, kendisine, İzmir'de bir suikast yapılacağı haberini almıştı. Suikasti düzenleyenlerden biri olan Girit'li Şevki'nin son anda korkarak, İzmir Emniyet Müdürlüğü'ne ihbar etmesi sonucu, suikastle ilişkisi olduğu düşüncesiyle birçok kişi göz altına alınmıştı. (174)

İzmir Suikastine karışanlardan biri olan Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey sorgulama sırasında suikaste nasıl karıştığını şöyle anlatmıştı: «Sarı Efe Edip Bey'le temas etmek için İzmir'e geldim. Maksadımız suikast idi.» Mahkeme başkanı Ali Bey: «Edip Bey'le temas ettiniz mi?» diye sorunca Ziya Hurşit Bey: «Evet İzmir'e geldiğimizde onu buldum» Başkan Ali Bey : «Ve başbaşa vererek suikast etrafında tedbirler aldınız değil mi?» diye sorunca, Ziya Hurşit Bey: «Evet, görüştük, tartıştık ve buyurduğunuz gibi tedbirler aldık.» diye yanıtlamıştı.

İkinci grup üyelerinden biri olan Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey'e,Başkan Ali Bey ne gibi bir siyasal amaçla suikast yaptıklarını sorunca, şu yanıtı almıştı: Geçen sene bu zamanlar İstanbul'da Ankara Valisi Abdülkadir Bey'le görüştüm... Hükümet darbesine karar verdik. (175)

Rauf Bey de, Ziya Hurşit Bey'i İstiklâl Mahkemesi'nin kararına karşın savunarak, suçsuzluğundan söz ederken, İsmail Canbolat için de, İstiklâl Mahkemesi'nin kararını hiçe sayarak «Şehit» sözcüğünü kullanmıştır. Rauf Bey'in İs-

(174) Kandemir Ferudun, İzmir Suikastinin İç Yüzü, Ekicigil Matbaası, III. Baskı, 1955, İst. s. 3-4

(175) Gençosman, Kemâl Zeki: Altın Yıllar, Hürriyet Yayınları: 270, Tarih dizisi: 26, 1981, İst. s. 250-251

Levent Şahverdi Arşivi

mail Canbolat'a karşı duyduğu sevgi ve yakınlığı, Avrupa'dan o zaman Mısır'da bulunan İsmail Canbolat'ın karısına yazdığı ve «Hanımefendi, bu mektubumu okuduktan sonra yırtınız...» kaydıyle gönderdiği mektupbun bir paragrafında da şöyle diyor: «... yakında intikamımızı alacağız.» (176)

C — İTTİHATÇILIĞI CANLANDIRMA ÇABALARI

İzmir Suikasti'ne karışanların koğuşturması İstiklâl Mahkemelerince yapılırken, üç suikastcı grup saptanmıştı. Bunlardan birisi de eski İttihatçı grubuydu. Ve en tehlikeli görünen grup ta buydu. Çünkü ittihatçılık, yandaşları tarafından o denli benimsenmekteydi ki, ittihatçılıktan ancak ölünce ayrılınabileceği düşüncesi egemendi.

Nitekim, bu dönemle ilgili bir çalışma yapan araştırmacıya, Celâl Bayar 1971 yılında hâlâ ittihatçı olduğunu söylemiştir. Bu araştırmacının betimlediği gibi, ittihatçılık mason derneklerine benzemektedir.

Türk tarihinin ilk siyasal partisi olması nedeniyle önemi büyük olan İttihat ve Terakki Fırkası, yandaşları tarafından her ne kadar gerçekci görünüyorsa da, bizce serüvenci ve sağlıksız bir yapıdaydı.

İttihatçıların benimsedikleri 9 maddelik programın ikincisi şöyle demektedir: «Hakimiyet ve Saltanat münhasıran milletindir.» Oysa Cumhuriyet'in ilân edilmesine çok kısa bir süre kalırken, saltanattan söz etmek savımızı doğrulamaktadır. Çünkü1921 Anayasası ile, egemenlik millete geçmiş, saltanat kaldırılmıştı.

İttihatçı grup ile meclis arasındaki ilk çelişki, Rauf Bey'in yardımını sağlayarak, meclis içindeki her iki gruba egemen

(176) Tarih Dünyamız, Sayı: 1 Yıl: 1965

Levent Şahverdi Arşivi

olma isteğinin gerçekleşememesiydi. İkinci dönem seçimlerine gidilmesi nedenlerinden biri de buydu.

Nitekim, İttihat ve Terakki'nin canlandırılması mümkün olmayınca, bir takım ittihatçı Cumhuriyet Halk Fırkasına katılmış, daha sonra bu fırkadan T.C.F.'na geçmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

IX. BÖLÜM:

MUHALEFETİN SUSTURULMASI

A — YÜZELLİLİKLER NASIL NEREYE GİTTİLER ?

Ulusal Kurtuluş, büyük utkularla sonuçlanmıştı.

1 Kasım 1922 günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde başlayan yoğun bir tartışma sonucunda, saltanatın kaldırılmasına karar verilmişti. Bu haber İstanbul'a gelir gelmez, Osmanlı hükümetinin son hükümdarı Vahdettin'in bayrağı altına toplanarak, Bırakışım yıllarında Anadolu'da muhalif tavır alanlar, oluşmaya başlayan bağımsızlık savaşına şurada, burada biraraya gelerek, ne yapacaklarına ilişkin kaygılanmaya başlamışlar, tartışmalara girişmişlerdi. Ama bu küçük oturumlarda hiçbir şeye karar verememişlerdi.

Sonunda, bütün bu muhalif kütlenin en direngen elebaşlarından olan Ali Kemâl Bey, 5 Kasım 1922 Pazar günü belli başlı muhalifleri Beyoğlu'nda Tunel caddesinde, Karlman Pasajı'nın üstünde, oturduğu Zeki Paşa Apartmanı'na çağırarak burada genel bir toplantı yapılmıştı.

Bu oturumda düşünceler ikiye ayrılmıştı: Bir kısmı, İstanbul'da kalmak istemişlerdi. Diğer kısmı da, yabancı ülkelere çekilmeyi yeğlemişlerdi.

Görülüyor ki, bu oturumda da kesin bir karar verilememiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Üç saat kadar süren bu oturumdan sonra, Ali Kemâl Bey Serkl Doryan'a girerken kaçırılmış, o gece bir motora bindirilerek Ankara'da duruşması yapılmak üzere İzmit'e gönderilmişti.

Diğer muhalifler Ali Kemal Bey'in kaçırıldığını sabaha karşı haber almışlardı. Büyük bir kaygı ve korku ile, birbirlerinin evlerini dolaşmaya, bir diğerini durumdan haberdar ederek ne yapacaklarını düşünmeye başlamışlardı.

Bu düşünce uzun sürmemişti. Üçer, beşer gruplara ayrılarak İngiltere Büyükelçiliği'ne sığınmaya karar vermişlerdi.

Ayın altıncı günü, çoğunluğu Sultan Vahdettin'e Nazırlık. Vükelâlık, Âyan Azalığı yapanlardan bir grup elçiliğe sığınmış, bunları, halk tabakasına özgü diğer gruplar da istemişti. Bu nedenle Büyükelçiliğe sığınanların sayısı yüzsekseni geçmişti.

İngiltere Büyükelçiliği bunlardan önemli olanları ayırarak o gün hareket eden vapurla Mısır'a diğerlerini de, o tarihte İngiliz askerlerinin işgali altında bulunan Taşkışla'ya göndermişti.

Bunlar, on gün kadar burada kalmışlar ve üç gruba ayrılmışlardı. Bir kısmı, Romanya'ya gitmiş, diğer iki kısmı da, İngilizler tarafından sağlanan bir vapura binerek 17 Kasım günü İstanbul'dan hareket etmişlerdi.

Bunları götüren vapur, bir kısmını kendi istekleri üzerine Pire Limanı'na çıkarmıştı. Diğerlerini de doğru İskenderiye Limanı'na götürerek orada bırakmıştı.

(Yüzellilik listesi) ne dahil olan ve bu nedenle İstanbul'dan çıkanların içinde ayrıcalıklı iki kişi vardı. Bunların biri, Damat Ferit Paşa, diğeri de Sait Molla idi.

Damat Ferit Paşa, son kez Sadrazamlıktan düşürüldükten sonra, aleyhinde heyecan içinde bulunan kamuoyunun ağır işleminden korkarak, üç ay kadar önce Sultan Vahdet-

Levent Şahverdi Arşivi

tin'in önerisiyle Avrupa'ya gitmiş, Nis kentine yerleşmişti. Orada olayların gelişmesini beklemekteydi.

Damat Ferit, Kurtuluş Savaşı, büyük bir utkuyla sonuçlanıp da, artık durum büsbütün yurtseverlerin eline geçer geçmez, bir aralık gizlice İstanbul'a gelmiş, değerli eşyaları ile karısını alarak tekrar Nis'e dönmüştü.

Sait Molla'ya gelince, O'da Türk Ordusu İzmir ve Bursa'ya dayanarak Mudanya Bırakışımı imza edilir edilmez hemen karısını ve çocuklarını alarak sessizce Romanya'ya kaçmıştı.

Romanya'ya gidenlerin sayısı, fazla değildi. İçlerinde, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın önderi Miralay Sadık Bey, Kiraz Hamdi Paşa, Gümülcüne'li İsmail Bey, Dahiliye eski Nazırlarından Mehmet Ali Bey, Manavoğlu Nevres, Sakallı Sami, Adapazar'lı Çerkez Aslan ve arkadaşları gibi, çeşitli sınıflara özgü küçük bir zümreden oluşmaktaydı.

Asıl önemli kütle, Mısır'a gidenlerdi. Bunlar da, eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Âyan Azasından ılımlı, Hürriyet ve İtilâf Fırkası lideri Konya'lı Zeynelâbidin Efendi, Âyan Azasından Rıza Tevfik Bey, Bahriye Nazırlığı'nda ve Sultan Vahdettin'in Başyaverliği'nde bulunmuş olan Avni Paşa, Bahriye eski Nazırı Hamdi paşa, Topçu Feriği Refik Paşa, Kuvayı İnzibatiye Erkânı Harbiye Başkanı Miralay Refik Bey, Hürriyet ve İtilâf Fırkası yönetim kurulu'ndan Karahisar Mebusu Ömer Şevki Bey, Şaban Ağa, Üsküp Mebusu Hoca Ata Efendi gibi oldukça kalburüstü kimselerden başlıyarak bir sürü Tekke Şeyhi, Medrese Müderrisi, İmam, Hatip, Vâiz, Hacı, Hoca, Bekçi, Saka, Odacı, Hükümet Memuru gibi karma karışık bir kütleden oluşmuştu.

Bunlardan ancak birkaçı kişisel servete sahipti. Diğerleri, yabancıların yardımları ile geçinmişler, pek azları da birer iş bulabilmişlerdi.

Mustafa Sabri, Zeynel Abidin, Rıza Tevfik, Topçu Livası Mustafa Natık Paşa, Adana'lı Zeynel Abidin, Şaban Ağa

Levent Şahverdi Arşivi

ve daha birkaç kişi, bir aralık Mekke'ye giderek orada Sultan Vahdettin'i beklemişler, orada da siyasal işlere girişmek istemişlerdi. Ama, başladıkları işin, İslâm dünyasında hiç bir etkisi olmadığı şöyle dursun, kendilerini konuk sıfatı ile oraya davet etmiş olan Mekke Kralı Hüseyin'i de güç bir duruma soktukları için hemen Hicaz topraklarını terketmeleri gerekmişti.

Rıza Tevfik, böyle bir zorunluk karşısında kalmadan, Hicaz'dan çıkarak Ürdün'e gelmiş, Arkeoloji Müzesi'nde bir göreve getirilerek oraya yerleşmişti. Bu kütleye karışmamış olan Posta ve Telgraf eski Genel Müdürü Refik Halit Haleb'e çekilerek gazetecilik yapmak ve kitap yazmakla zaman geçirmişti. (177)

Mısır'da kalanlar, kötü duruma düşmüşlerdi. Bir çokları açlık ve yoksulluk içinde ölmüşler, diğerleri de başka ülkelerde iş bulabilmek ümit ve düşüyle Rumeliye, Yunanistan'a, Bulgaristan'a, Romanya'ya geçmişlerdi. Bunlardan bazıları, pek güçlükle yaşamlarını sağlayabilmişlerdi. Diğerleri de, olaylar içinde eriyip gitmişlerdi.

Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul'dan kaçanların hepsini, «Yüzellilik» listesi içine almamış, bu kaçaklar üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapmış, ancak gerekli olanlar bu listeye geçirilmiş, kendilerinden kuşkulanarak korkudan kaçanların bazıları, serbestçe yurda dönebilmişlerdi.

Yüzelliliklerin yurtdışına çıkarılmaları 22-23 Nisan 1924 tarihinde Heyet-i Vekile kararıyle alınmış, kesin liste 1 Haziran 1924'te hazırlanmıştı. 149 Kişilik listenin 150'ye tamamlanması için. Damat Ferit Paşa'nın yaveri Tarık Mümtaz (Göztepe) da bunlar arasına alınmıştı.

Muhaliflerden ve vatan hainlerinden oluşan Yüzellilikler, 26 Haziran 1938'de yine Heyet-i Vekile kararıyle çıkarılan bir yasayla bağışlanmışlar ve yurda dönmelerine izin verilmişti.

---

(177) Tan 31 Mayıs 1938

Levent Şahverdi Arşivi

B — YÜZELLİLİKLER KİMLERDİ VE NE YAPMIŞLADI?

1 — Yaveri Has Kiraz Hamdi : II. Abdülhamit devrinde, genç yaşında Erkânı Harp Livalığı'na yükselmişti. O zaman görevi, Sırbistan Hudut Komiserliği idi. İttihatçılar zamanında kendisine önem verilmediği için muhalifler arasına girmişti. Vahdettin devrinde Ulusal savaş aleyhine harekete geçmiş, Manavoğlu Nevres ve diğer arkadaşları ile «Askerî Nigehban Cemiyeti»ni kurmuştur. Saltanatın kaldırılması üzerine Romanya'ya kaçmış, orada «Tarikati Salâhiye» ismi altında bir örgüt kurmaya çalışmıştı. 1935'te orada yoksulluk içinde ölerek Anatol Köyü mezarlığına gömülmüştü.

2 — Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki : Vahdettin'in kayınbiraderiydi. Hedeme-i Hümayun Bölüğü'nde yetişmiş. Vahdettin tarafından kaymakam rütbesi verilmiştir. Sultan Vahdettin ile kaçmış, San Remo'da birlikte yaşamışlardır. Vahdettinin emriyle Doktor Reşat Paşa'yı katletmekle suçluydu. 1929 yılında, San Remo'da kendi kendini öldürmüştür.

3 — Hazinei Hassa Müfettişlerinden Kayseri'li Şaban Ağa : Meşrutiyet'in ilânında, İzmir'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. Alaydan yetişme subaydır. (Ağa) denilmesine karşın okur yazar ve oldukça aydındır. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelmiş, Yıldız evrakını inceleyen komisyona girmişti. Bir süre sonra cemiyetten ayrılarak Miralay Sadık Bey ile birleşmiş, hem Sadık Bey'in danışmanı olmuş, hem de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na girmişti. Kaçaklar arasında Mısır'a ve Mekke'ye giderek, 1928'de, İskenderiyede ölmüştür.

4 — Tütüncübaşı Şükrü : Vahdettin'in en güvendiği özel kişilerdendi, Birlikte kaçmışlardı. Vahdettin'in ölümüne değin, San Remo'da yaşamını sürdürmüş, Vahdettin'in ölümünden sonra İstanbul'a dönmüş ve anılarını yayınlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

5 — Serkarin Yaver Paşa : Aslen Çerkez'di. İttihatçılarla geçinemediği için muhaliflere katılmıştır. Balkan Savaşı'nda, Dedeağaç'tan Gümülcüne ve Sarayköy üzerine yapılan harekette Fırka Kumandanlığı yaparak, düşmana yenilmiştir. Vahdettin Sultan olunca saraya girmiş, Başmabeyincilik görevini sürdürmüştür. Bu da Vahdettin ile birlikte kaçmıştı. Ama Sultan'ın Mekke'deki yanlış tutumuna üzülerek hastalanmış, Vahdettin'den ayrılarak Mısır'a gitmiştir.

6 — Erkânı Harp Miralayı Tahir : Aslen Yanya'lıdır. İttihatçılarla geçinemediği için önce Mısır'a gitmiş, oradan da birkaç arkadaşı ile Fas'a giderek Fas Ordusu'nda öğretmenlik yapmıştır. Ama bir süre sonra, Fas'tan çıkarıldığı için yine Mısır'a gelmiş, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı yıllarını orada geçirmişti. Bırakışımdan sonra İstanbul'a gelerek Vahdettin'in yaverleri arasına girmişti.

Daha sonra Marsilya'da, Vahdettin'in oğlu Ertuğrul'a öğretmenlik yapmıştır.

7 — Başyaver Avni : İttihatçılarla geçinemediği için muhalifler zümresine girmişti. Bırakışımdan sonra, başyaver olmuş, bir yıl kadar sonra da Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde Bahriye Nazırlığı makamına getirilmişti. Kaçak lar arasında Mısır'a gitmiş 1935 yılında ölmüştür.

8 — Hazinei Hassa Müdürü ve Defteri Hakanî Müdürü Refik : Vahdettin'in sarayında yetişmiş, son derece güvenini kazanmıştır. Ölümüne değin Vahdettin'in yanında kalmıştır.

9 — Şeyhülislâm Mustafa Sabri : Meşrutiyet'in ilânından bir süre sonra muhalifler arasında yükselmiş, 31 Marttan bir yıl kadar sonra Gümülcüne'li İsmail ile Ahali Fırkası'nı kurmuştur. Kısa bir zaman sonra, bu fırkanın Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na dönüşmesi üzerine, fırkanın ileri gelenleri arasına girmişti. Bırakışımdan sonra, ikinci kez fırkayı toplamış, başına geçmişti. Damat Ferit Paşa Kabi-

Levent Şahverdi Arşivi

nesi'nde iki kez Şeyhülislâmlık yaptığı gibi, bir kez de Sadaret Kaymakamlığı yapmış, daha sonra da Mısır gazetelerine yazı yazmıştır.

10 — Adliye Nazırı Ali Rüştü: Aslen Hersek'lidir. İttihatçılara karşı beslediği muhalefet duygularını Kurtuluş Savaşı'nın kahramanlarına da beslemiş ve onlara düşman kesilmişti. Kaçaklar arasında Mısır'a giderek bir süre kaldıktan sonra, büyük bir yoksulluğa düşmüş 1936 yılında Saraybosna'da ölmüştür.

11 — Ziraat ve Ticaret Nazırı Cemâl : 31 Mart olayında Kayseri Mutasarrıfı iken ittihatçılarla çıkan anlaşmazlıktan dolayı İzmit Mutasarrıflığı'na nakledilmiş sonra görevinden alınarak uzun yıllar görev yapmamıştı. Bırakışımdan sonra, İstanbul Hükümeti tarafından Konya Valiliğine memur edilmiş, Ulusal Kurtuluş aleyhinde harekete geçirilmişti. Bozkır İsyan'ı üzerine, ulusal güçler Konya'ya geldiği zaman İstanbul'a kaçarak Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde Dahiliye Nazırlığı etmiştir.

12 — Bahriye Nazırı Cakacı Hamdi : Aslen Kürt ve Erkânı Harbiye Feriklerindendir. İttihatçılar zamanında muhalif askerî grupların kuruluşları arasında bulunduğu gibi, Bırakışım devrinde de aynı yolu izlemiştir. Damat Ferit Paşa Kabinesi'ne Bahriye Nazırlığı ile girmişti.

13 — Maarif Nazırı, Rum Beyoğlu Fahrettin : Sevr Anlaşması'nı imza edenler arasındadır.

14 — Ticaret ve Ziraat Nazırı Remzi : Erkânı Harp Feriklerinden eski muhaliflerden ve Sevr Anlaşmasını imzaedenlerdendi. Bir aralık Damat Ferit Paşa ile arası açılmış, bazı kimselerin aracılığıyla Kızıl Hançer isminde bir tethiş örgütü kurmuştu.

15 — Maarif Nazırı Hadi : Erkânı Harbiye Feriklerindendir. Mahmut Şevket Paşa'nın kayın biraderidir. İttihatçılar zamanında Kosova Valiliği yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nda ittihatçılarla arası açılmıştı. Bırakışım devresinden son-

Levent Şahverdi Arşivi

ra Damat Ferit Paşa ile birleşerek vükelâ arasına girmiş, Sevr anlaşması'nı imzalamak için Paris'e gitmiştir.

16 — Ayandan, Şûrayı Devlet Başkanı Rıza Tevfik (178) : Filozof Rıza Tevfik Bırakışımdan sonra bilimsel ve edebî yaşamını, siyasete çevirmişti. Sevr Anlaşması'nı imza etmek için Damad Ferit Paşa ile Paris'e gitmişti. Kaçışından sonra Ürdün'de müze ve ulusal eğitim işlerinde çalıştıktan sonra bir süre Ürdün Hükümeti'nden aldığı maaş ile geçinmiş, «Yüzelliliklerin Affı»ndan sonra İstanbul'a gelmiş, Sabah Gazetesi'nde yazarlık yapmıştı.

17 — Bern Elçisi Reşat Halis : Bu da, Sevr Anlaşması'nı imza edenlerdendi.

18 — Kuvayı, İnzibatiye Başı Süleyman Şefik : Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırlığı yaptıktan sonra, Anadolu'ya karşı sevkedilen ordunun başına geçirilmişti. Ama bu ordunun, ulusal ordu tarafından dağıtılmas üzerine bu görevi de sona ermişti.

19 — Suvari Yüzbaşısı Bulgar takma adı ile tanınan Tahsin: Eski muhaliflerden ve Büyük Kabine zamanında kurulan Halâskâran Grup'u kurucularındandır.

20 — Kuvayı İnzibatiye Erkânı Harbiye Başkanı, Miralay Ahmet Refik : İttihatçılarla geçinemediği için muhaliflere katılmıştır. Kaçışından sonra, Romanya'da yaşamış, Romen şimendiferlerinde harita çizmek sureti ile geçinmişti. Bir süre akli dengesini yitirmiş, Besarabya'nın Kişnev kentindeki Akıl Hastanesinde birkaç ay yattıktan sonra 1930 da ölmüş, İslâm mezarlığı olmadığı için hıristiyan mezarlığına gömülmüştür.

21 — Kuvayı İnzibatiye Mitralyöz Kumandanı ve Damat Ferid'in yaveri Tarık Mümtaz: Eski muhaliflerdendi. Bırakışımdan sonra (Ümit) isminde bir dergi yayınlamıştı. Yüzbaşıdır. Kaçışından sonra bir süre Mısırda, sonra Yu-

(178) Rıza Tevfik'in mektubuna belgeler kısmında bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

nanistan'da yaşamıştır. Aftan sonra İstanbul'a gelmiş, Sultan Vahdettin, Şeyh Şamil İsimli iki kitap yazmış «Kör kadı» isminde bir halk gazetesi çıkarmış, daha sonra da bu gazete Demokrat Parti'nin yayın organı olmuştur.

22 — Kuvayı İnzibatiye Kumandanlarından, İzmir Kolordu Kumandanı Ali Nadir: İzmir'in işgalinde, görevini yerine getirmemekten suçlu bulunmuştu. Mısır'a kaçmış, büyük bir yoksulluk içinde ölmüştür.

23 — Kuvayı İnzibatiye'den Kaymakam Fettah: Aslen Suriyeli'dir. Ulusal Kurtuluş aleyhinde hareket etmişti. İstihkâm Subaylarındandır. Mısır'a, oradan Suriye'ye geçmiş, orada yaşamı sona ermiştir.

24 — Bursa Valisi Gümülcine'li İsmail: Meşrutiyetin ilânından sonra, ittihatçılar tarafından Gümülcüne Mebusu seçilmişti. Bir süre sonra, ittihatçılarla arası açılmıştı. Ahali Fırkasını kurmuş, sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birleşmiş, yeğinlikle muhalefete geçmişti. Mahmut Şevket Paşa olayından, sonra, memleketi terketmişti. Barışmadan sonra İstanbula gelmiş ise de arkadaşları tarafından yüz verilmemiş, Bursa Valiliği'ne gönderilmiş, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine, Bursa'dan kaçarak İstanbul'a gelmişti. Daha sonra Marsilya yakınlarında bir köye yerleşmiştir.

25 — Ayândan, Konya'lı, Zeynelâbidin: Ahali, Hürriyet ve İtilâf Fırkalarının kurucularından Mısır'a kaçmış, Vahdettin'in Mekke'ye geçeceği zaman, o da arkadaşları ile oraya gitmiş, ancak uğradıkları başarısızlık üzerine Suriye'ye geçmiştir.

27 — Hürriyet ve İtilâf Fırkası önderi Miralay Sadık Bey: kaçışından sonra Romanya'da ve Yunanistan'da yoksulluk içinde yaşamını sürdürdükten sonra gözlerini yitirmiştir. Daha sonra Romanya'da Harşova köyüne çekilmiş, Şoförlük eden oğlunun yardımı ile ömür geçirmişti.

28 — Malatya Mutasarrıfı, Bedirhani Halil Rahmi : İs-

Levent Şahverdi Arşivi

tanbul'dan aldığı emir üzerine, Sivas Kongresi'ni dağıtmak amacıyla, Harput Valisi Ali Galip ile birleşmişti. Ancak kongreye yandaş olan asker güçlerinin karşısında kaçmıştır.

29 — Manisa Mutasarrıfı Girit'li Hüsnü : Manisa'nın işgâlinde büyük hoşgörü göstermiş, Ulusal Kurtuluş'a muhalefet etmiştir.

30 — Divanı Harp Başkanı Nemrut Mustafa: Ulusal Savaşı ortadan kaldırmak için Bursa Valiliği'ni kabul etmişti. Ancak 11 gün sonra, vatanseverler tarafından makamında bastırılarak, ertesi gün vapura bindirilip İstanbul'a gönderilmiştir. Divanı Harp'te, yurtseverlere gösterdiği sert işlemlerle Nemrut takma ismini hak etmişti.

31 — Uşak Belediye Başkanı Hulûsi,

32 — Adapazar Kaymakamı Hain Mustafa,

33 — Tekirdağ Müftüsü Hafız Ahmet,

34 — Afyon Karahisar Mutasarrıfı Sabit :

35 — Gaziantep Mutasarrıflığı'nda bulunmuş olan Celâl Kadri: G. Antep Mutasarrıfılığı'nda Celâl Bey isminde diğer bir kişi daha bulunmuş ve bu kişi Trakya'nın alınmasından sonra, Edirne Valiliği'ne atanmıştır. Celâl Kadri, Halep'e kaçmıştır.

36 — Hürriyet ve İtilâf Fırkası Genel Sekreteri Ada'nalı Zeynelâbidin: Fırka'nın Sözcüsü, idi. Mısır'a kaçmış, arkadaşları ile Mekke'ye geçmiştir. O'da, oradaki gizli oyunların ortaya çıkması üzerine, Mısır'a çekilmiştir.

37 — Ayândan, Evkaf Nazırı Vasfi Hoca : Mısır'a kaçmış, oradan Romanya'ya geçmişti. 1926 yılında Silistre kasabasında ölmüş ve oraya gömülmüştür.

38 — Harput Valisi Ali Galip: Kayseri'lidir. Erkânı Harp Miralayi'dır. İlk muhaliflerdendi. Savaş'ın önüne geçmek ve Sivas Kongresi'ne engel olmak için İstanbul Hükümeti tarafından Harput'a gönderilmişti. Kaçtıktan sonra Romanya'da bir çok karışık işlere girişmiş ve sonunda hay-

Levent Şahverdi Arşivi

van ticareti yapmıştı. Bir gün Köstencede bir pazarlık sırasında kalp krizinden ölmüştür.

39 — Bursa Vali Vekili Aziz Nuri : Bursa'lıdır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndandır. Bu görevde pek az kalmış, Mısır'a kaçmıştır.

40 — Bursa Müftüsü Ömer Fevzi: Bursa'lıdır. İttihatçılıktan İtilâfçılığa geçmiş, Bursa merkezini kurmuş, Mısır'a kaçmış, orada yoksulluk içinde ömür geçirdikten sonra ölmüştür.

41 — İzmir kadı Danışmanı Ahmet Asım : Bulgaristan'da ölmüştür.

42 — İstanbul Muhafızı Mustafa Natık : Abdülhamit II devrinde topçu öğretmeni Alman Gromikof Paşa'ya yaverlik etmişti. İlk ve en direngen muhaliflerdendi. Muhalif askerî gruplara girmiş, Babıâli Baskını'ndan sonra Selânik'e kaçmış, Bırakışımdan sonra İstanbul'a gelmiş, bir süre sonra da İstanbul Muhafızlığına atanmıştı. Daha sonra Mısır'a kaçmış, oradan Mekke'ye geçmişti. Yine Mısır'a dönerek orada ölmüştür.

43 — Dahiliye Nazırı Ayân'dan Adil : 1924'te Viyana'da ölmüş, hükûmetin izni ile cenazesi, ailesi tarafından İstanbul'a getirilmiştir.

44 — Dahiliye Nazırı Mehmet Ali : Paris'e kaçmıştır.

45 — Edirne Valisi ve Şehremin Vekili Salim.

46 — Kütahya'da Mutasarrıflık yapan Hoca Rasihzade İbrahim.

47 — Adana'da Valilik yapan Abdurrahman.

48 — Karahisarı Şarkî Mebusu Ömer Feyzi : Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndandır. Mısır'a kaçmış. Bir süre sonra arkadaşlarından ayrılarak kendi yandaşları ile bir parti kurmuş, sonra Mısır'a gitmiştir.

49 — (İşkenceci) İsmiyle tanınan Teğmen Adil.

50 — (İşkenceci) takma ismiyle tanınan Teğmen Rıf-

Levent Şahverdi Arşivi

kı: Bu iki teğmen Merkez Kumandanlığı İnzibat subaylarındandı. Tutuklanan yurtseverlere işkence ettikleri için kendilerine bu isim verilmişti.

51 — Karaağaç Kaymakamı Şerif.

52 — Çanakkale Mutasarrıfı Mahmut Mahir : Mısır'da ölmüştür.

53 — İstanbul Merkez Kumandanı Emin : Tuğgeneral rütbesindedir. İtilâf devletleri zabıtasının keyfî hareketlerine araç olduğu için görevinden uzaklaştırılmak zorunluğu ortaya çıkmış, Mısır'a kaçmıştır.

54 — Kilis'te Kaymakamlık yapan Sadullah Sami.

55 — Dahiliye Nezareti Dava Vekillerinden, Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri : Bolu ayaklanması'nda hoşgörü göstermiş, ayaklanmanın sorumlusu olan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşmiş, Mısır'a kaçmıştır.

56 — Çerkez Ethem.

57 — Ethem'in kardeşi Reşit.

58 — Ethem'in diğer kardeşi Tevfik

59 — Kuşçubaşı Eşref

60 — Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi Hacı Sami.

61 — İzmir'li Akhisar Kumandanı Yüzbaşı Küçük Ethem.

62 — Düzceli Mehmetoğlu Sami.

63 — Burhaniye'li Halil İbrahim

64 — Susığırlık'tan Demirkapı'lı Hacı Ahmet : Çerkez Ethem ile yukarda ismi geçen kardeşleri ve arkadaşlarıyla düşman tarafına kaçarak bir süre Pire'de kalmış, oradan Suriye'ye geçerek Amman'a yerleşmiştir.

65 — Hendek kazasının Şilî kariyesinden Bağ Osman.

66 — İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı.

67 — Birao Sait: Bandırma'lıdır.

68 — Berzok Tahir.

69 — Adapazarı'nın Harmantepe Köyünden Maan Şirin.

Levent Şahverdi Arşivi

70 — Söke Ereğlisi'nin Tekkeli köyünden Koca Ömer-oğlu Hüseyin.

71 — Adapazar'ının Tabuşanbey köyünden Baki Kâmil.

72 — Hamete Ahmet:

73 — Maan Ali

74 — Kirmastı'nın Kara Orman köyünden Harunreşit.

75 — Eskişehir'li Sefer Hoca.

76 — Biga'lı Nuri Bey oğlu İsa.

77 — Adapazarı'nın Şahinbey köyünden Kâzım.

78 — Gönen'in Tuzakçı köyünden Lâmyalı Yakup.

79 — Gönen'in Bayramiç köyünden Konya'lı Hafız Sait :

80 — Gönen'in Keçeler köyünden emekli Binbaşı Ahmet :

81 — İzmir'de Dava Vekili Batezog Sait.

82 — Şam'lı Ahmet Nuri : Aslen Çerkezdir.

65 Numaradan, bu numaraya dek olanlar, (Çerkez Kongresi) ismiyle bir oturum yaparak bir takım boş düşlere kapıldıkları gibi, Anzavur'la birlikte çalışarak, Bandırma, Kirmastı, Bolu, Düzce ve yöresinde isyan çıkarmışlardır.

83 — İstanbul Polis Müdürü Tahsin : Büyük Kabine zamanında, Manastır'da dağa çıkan yüzbaşı Tayyar Bey'in kardeşidir. Romanya'ya kaçmış, oradan Bulgaristan'a geçmişti. Bir süre sonra da Paris'e gitmiştir.

84 — İstanbul Polis Müdür Yardımcısı Kemâl.

85 — Emniyet Genel Müdür Yardımcısı İsparta'lı Kemâl.

86 — İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube Müdürü Şeref.

87 — İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Kısım Başmemuru Hafız Sait.

88 — Arnavutköy Merkez Memuru Hacı Kemâl,

Levent Şahverdi Arşivi

89 — Polis Başmemurlarından Namık.

90 — Şişli Komiseri Nedim

91 — İzmir Merkez Memuru, Edirne Polis Müdürü, Yalova Kaymakamı Fuat.

92 — Adana'da Polis Müdürlüğü yapan Çelebi Yusuf

93 — Unkapanı Merkez Memuru Sakallı Cemil.

94 — Büyükdere Merkez Memuru Mazlûm.

95 — Beyoğlu İkinci Komiseri Fuat.

96 — Serbesti Gazetesi Sahibi, Hürriyet ve İtilâf üyelerinden Mevlânzade Rifat: 31 Mart olayını hazırlayanlardan olan bu adam, Kürt Şerif Paşa ve diğerleri ile birleşerek bir Kürdistan kurmak için uğraşıyordu. Bütün yaşamı, siyasal entrikalarla geçmiştir. Tam anlamıyla açgözlü ve son derece serüvenci olarak tanınır.

97 — Türkçe İstanbul Gazetesi sahibi Sait Molla : II. Abdülhamit devrinde Galata Mahkemesi Kadılığı yaptığı zaman şeriati kötüye kullanmak suretiyle bir çok ahlâksızlıklara neden olan bu adam Bırakışım yıllarında düşmanlara casusluk etmek, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ismiyle bir ihanet şebekesi kurmakla tanınmıştır. Damat Ferit Paşa tarafından Adliye Müsteşarlığı'na atanmıştı. Kaçtıktan sonra da, yine bir çok entrikalar çevirmiş, yabancı memleketlerde hapislere girmiş, gittiği yerlerden uzaklaştırılmıştı. Yoksulluk içinde ölmüştür.

98 — İzmir'de Müsavat Gazetesi sahibi ve yazarı, Darülhikem üyelerinden İzmir'li Hafız İsmail.

99 — Aydede Dergisi sahibi, ve Posta Telgraf Genel Müdürü. Refik Halit: Tanınmış, usta bir yazardır Edebî yaşamını bırakarak Bırakışım devrinde hükûmet memuriyetine girmişti.

100 — Bandırma'da Adalet Gazetesi Sahibi Bahriyeli Ali Sami : Miralaydı. II. Abdülhamit devrinde, Bahriye Nezareti Fotoğrafçılığı görevini almıştı. 31 Marttan sonra Mısır'a kaçmış, orada fotoğrafçılıkla geçinmişti. Bırakışım

Levent Şahverdi Arşivi

devrinde İstanbul'a gelmiş, büyük utkudan sonra, Edirne'ye kaçarak orada da yayın yapmaya başlamıştır.

101 — Edirne'de Temin Gazetesi, Selânik'te Hakîkat Gazetesi sahibi Neyyir Mustafa.

102 — Köylü Gazetesi Başyazarı Ferit.

103 — Alemdar Gazetesi sahibi Refî Cevat: Ulusal Savaşı yoketmekle görevlendirilen Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın oğludur. İttihatçılar zamanında Alemdar Gazetesi'ni kurmuş, muhalifler arasına girmiş. Mısır'a kaçmıştır.

104 — Pehlivan Kadri : Ünlü kumarbazlardandı. Refi Cevat'a sürekli yardım etmiş, muhalifler arasında böyle tanınmıştır.

105 — Adana'da Ferda Gazetesi sahibi Fanizade Ali İlmi.

106 — Balıkesir'de İrşat Gazetesi sahiplerinden Trabzonlu Ömer Fevzi.

107 — Halep'te Doğruyol Gazetesi sahibi Hasan Sadık.

109 — Köylü Gazetesi Sahip ve Müdürü İzmir'li Rafet,

109 — Tarsus'lu Kâmil Paşazade Selâmi.

110 — Tarsus'lu Kâmil Paşazade Kemâl.

111 — Süleymaniye'li Kürt Hakkı.

112 — Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu İbrahim Sabri.

113 — Fabrikatör Bursa'lı Cemil.

114 — İngiliz casusu, Çerkez Ragıp.

115 — Fransız subaylığı yapan Haçin'li Kazak Hasan:

116 — Haydut Başkanı Çerkez Davut: Davut, I. Dünya Savaşı içinde haydutlukla zaman geçirmiştir. Bırakışımda hükûmete teslim olmuş ise de, o zamanki hükümetin yönetimsizliği yüzünden yine dağa çıkmıştır. Bursa ve yöresi, Büyük Millet Meclisinin emrine girdikten sonra, yakalanmış, Bursa'ya getirilmiş, Askeri Daire'de tutuklanmıştır. Ancak duruşması başlıyacağı zaman hapisanenin damını delerek kaçmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

118 — Binbaşı Çerkez Bekir : Eski muhaliflerdendir. Nigehban Grupu'nun kurucularındandır. Büyük utkudan sonra, Suriye'ye kaçarak orada ölmüştür.

118 — Bursa'lı fabrikatör Cemilin kayınbiraderi Necip.

119 — İzmir Umuru İslâmiye Müfettişi Ahmet Hulûsi:

Bu numaradan 150 numaraya kadar olanlar, Bandırma, Gönen, Manyas, Susığırlık yöresinde, Anzavur Ahmet ile köylülerden oluşmaktaydı. (179)

C — BASININ SUSTURULMASI

Muhalefetin tüm akımlarına büyük bir araç olan basın, Takrir-i Sükün Yasası'nın uygulanmaya başlamasıyla 6 Mart 1925'de, susturulma yoluna gidilmişti.

İlk önce, Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreşat isimli yayınlar kapatılmış, bir ay sonra da Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin Gazetesi'nin yayını durdurulmuştu. Tanin'in kapatılma nedeni, H. Cahit'in «Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek, muhalefet susturulmak isteniyor» içerikli yazısı olmuştur. 14 Nisan 1925'te gazete kapatılmış, hem de H. Cahit, İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak Çorum'a sürülmüştür.

Vatan Gazetesi, Memleketçi ve ılımlı yayınlar yapması nedeniyle kapatılmamış, bu da gazetenin tirajını yükseltmiştir. Bir süre sonra bu gazeteler de (Vakit ve Vatan) kapatılmıştı.

Hükümet yalnız bu gazetelerin yayınını durdurmakla kalmamış, gazetelerin sahipleri ile makale yazarlarını da İstiklâl Mahkemelerinde yargılatarak, tutuklatmıştı.

İzmir'de Sadai Hak, Trabzon'da İstikbal ve Kahkaha, İstanbul'da Press de Suar kapatılan gazeteler arasındadır.

Türkiye çapında muhalif olan gazeteler ise: Alemdar

(179) Tan 31 Mayıs 1338

Levent Şahverdi Arşivi

(İstanbul), Ferda (Adana), İstanbul. (İstanbul), Peyam-ı Sabah (İstanbul), Ümit (İstanbul), Zafer (Kastamonu). dır. (180)

Bu gazeteler Anadolu'ya sokulmuyordu. Ancak İstanbul Hükümeti bu tür gazetelerin yaygınlık kazanmasına çaba harcamaktaydı. Örneğin Ferda gazetesi için Nutuk'ta M. Kemâl şunları söylüyor:

«Efendiler, ihtimal birçoklarınızın hatırındadır. İşgal zamanında, Adana'da «Ferda» adında Kuvvayi Milliye aleyhinde, bir ecnebi gazetesi çıkıyordu. Bu gazete Anadolu'daki milliyetçileri kandırmak ve sapıtmak maksadıyla ve bizim aleyhimizde hezeyanlarla dolu sütunlar dolduruyordu. Tabii bu gazetenin hudutlarımıza girmesine mani olduk. Fakat, bu gazetenin memlekette okunmasını faydalı gören Ali Rıza Paşa Kabinesinin Dahiliye Nazırı ve Cemal Paşa'nın her zaman tezkiye eylediği Damad Ferit Paşa, bu zehirli paçavranın serbestçe getirilmesi ve okunması için emir vermişti» (181)

D — TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILIŞI :

Takriri Sükün Yasası'nın çıkarılmasından sonra hükümet şu kararnameyi yayınlamak zorunda kalmıştı: (182) «Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde cereyan eden takibat ve muhakemat esnasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul civarında vazaif deruhde eden bazı eşhasın, Fırka'nın programında mevcut olan «Efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkâr olmak» esasını teşvişi efkâra ve tahrikatı irticakâraneye vesile ittihat ettikleri sabit olduğu ve keza Di-

(180) Öztoprak, İzzet: Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını Tisa Mat. 1981, İst. s. 379-391

(181) Mustafa Kemâl: Nutuk, 1927, Ank. s. 306-307

(182) Milliyet 11 Ocak 1952 Kılıç Ali'nin Hatıraları

Levent Şahverdi Arşivi

yarbakır İstiklâl Mahkemesi'nin takibatı ve muhakematı esnasında dahi T.C.F.'nin programında mevcut yine bu «efkâr ve itikat-ı diniyeye hürmetkâr olmak» esasını memleketi dinsizlerden kurtarmak iddiayı irticakârenesine vasıtai telkinat ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın (183) tezahüratı esnasında bir çok vahim hadisat vukua geldiği sarih olduğundan... Ankara İstiklâl Mahekemesi'nde cereyan eden muhakemat Vahdettin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teşkil ettikleri merkezlerde ve memleket dahilinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma erbabı fesatattan mürekkep vâsi bir irtica şebekesi tesisine çalışmak gibi teşebbüsatı ihzar eylemiş olmasına binaen bu ahval tahtında dini siyasete alet ittihaz emeğe müstaid bir cereyanın idamesi artık mümkün olmayacağını ve bu sebepten dolayı kararnamenin tebliği tarihinden itibaren Takriri Sükün Kanunu ahkâmına tevfiken Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bilcümle şube ve merkezleri alâkadar memurini hükümet tarafından seddolunacağı.....» bildirildi.

Bu karardan sonra, 3 Haziran 1925 tarihinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüm şube ve merkezi kapatılmış, propagandacıları da İstiklâl Mahkemelerinde yargılanarak tutuklanmıştı.

E — İZMİR SUİKASTİ'NİN SONUCU

Takriri Sükun Yasası'nın çıkarılmasıyle kapatılan muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticilerinin düzenlediği sanılan suikastin duruşması, İzmir İstiklâl Mahkemesi'nin, Türk Ceza Kanunu'nun, 55, 56, 57. (184) madde-

(183) Şeyh Sait İsyanı'ndan sözediliyor.

(184) 1924 Anayasası gereğince, Türk Ceza Kanunu'nun 55'nci maddesi: (Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilâtı Esasi Kanununu tamamen veya kısmen tagyir ve tebdili veya ilgaya ve mezkûr kanuna tevfikan teşkil edilen Büyük Millet Meclisini iskat veya vazifeyi ifadan men'e cür'et edenler

Levent Şahverdi Arşivi

lerine dayanarak verdiği kararla 13-14 Temmuz 1926 tarihinde sonuçlanmıştı. (185)

Bu karara göre ölüm cezasına çarptırılanlar şunlardı : İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit, Saruhan Mebusu Halis Turgut, Ayıcı Arif, İzmir Mebusu Şükrü, Erzurum Mebusu Rüştü (Paşa), Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Emekli Albay Baytar Rasim, Ankara eski Valisi Abdülkadir, Abidin, Sarı Efe Edip, Gürcü Yusuf, Lâz İsmail, Çopur Hilmi, (186) Kara Kemâl.

Ankara eski Valisi Abdülkadir ve Kara Kemâl Beyler, suikast tasarımı ortaya çıkınca kaçmış, yakalanacağını anlayınca kendilerini öldürmüşlerdi.

Ayrıca, İttihat ve Terakki Hükümeti Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım, ve Hilmi Beyler de Ankara İstiklâl Mahkemesi kararıyla idam edilmişlerdi. (187).

Suikastle ilişkileri olmadığı gerekçesiyle serbest bırakılanlar da şunlardır : Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar ve Mersin'li Cemal Paşa-

---

idam olur. Mezkûr fiilleri ifaya fi'ilen tahrik edenler fesad maddesi fi'ile çıkarsa idam olunur. Ve fesadın icrasına başlanmış olursa yedi seneden az olmamak üzere küreğe konur. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyetini cebren iskat veya vazifeden men'e veyahut işbu cürmü ifa ve fiilen tahrik edenler ciebbeden veya onbeş seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur.) der. 57'nci madde ise, (Balâda muharrer ..... fesatlardan birini bir takım eşhas topluca icra eder, yahut icrasına tesadi'i eylerse o cemiyete dahil bulunmalarından asıl mefsedet reisi ve muharrik olanlar her nerede tutulursa, idam olunurlar» der.

(185) Gökman, Muzaffer: 50 Yılın Tutanağı 1923-1973, Hürriyet Yayınları: 59 Doyuran Matbaası, 1973, İst. s. 47

(186) Çopur Hilmi, suikast tasarımında M. Kemâl'e ateş etmeyi üstlenen kişidir.

(187) Tunçay: Tek Parti....., s. 165-166

Levent Şahverdi Arşivi

larla, mebuslardan Faik, Sabit, Ferudun Fikri, Kamil Zeki, Bekir Sami, Besim Necati ve Münir Hüsrev. Gazetecilerden de yalnız Hüseyin Cahit bu nedenle göz altına alınmış, ancak O da sorgulamasından sonra serbest bırakılmıştı. (188)

Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adıvar), Vahap ve Rahmi İdris Beyler de kürek mahkumluğuna, söz konusu ceza yasası gereğince çarptırılmışlardı.

Duruşmalar sonunda serbest bırakılanlar arasında mebuslardan Ahmet, H. Avni, Kara Vasıf Bey, Trabzon'lu Naciye Nimet, Sürmene'li Keleş Mehmet, Bahçivan İdris, Şakir Çavuş, Çolak Salahattin, İhtiyat zabitlerinden Bahattin. Torba'lı Emin, Girit'li Mustafa ve Nafiz Bey'i sayabiliriz. (189)

F — İZMİR SUİKASTİ'NE İLİŞKİN RAUF BEY'İN MEKTUBU :

Rauf ve Dr. Adnan Beyler yurt dışında bulundukları için, haklarında verilen karar uygulanamamıştı. Suikast tasarımını ve mahkumiyetini Londra'da öğrenerek, suçsuzluğunu kanıtlamaya çalışan Rauf Bey, T.B.M.M., Anadolu Ajansı ve çeşitli gazetelere, kendini savunmak amacıyla bir mektup göndermişti. T.B.M.M.'ne gelen mektup, Riyaseti Cumhur Başkitabed-i Aliyesi'ne şöyle bildirilmişti:

Mahremdir.

Riyaseti Cumhur Başkitabed-i Âliyesi'ne

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm olup hâl-i firarda bulunan sabık İstanbul Meb'usu Rauf Bey tarafından Ankara ve İstanbul matbuatında neşredilmek üzere gön-

(188) Gökman: Op. cit. s. 47-48
(189) Kandemir: İzmir suikastinin ..... s. 113

Levent Şahverdi Arşivi

derilüp elde edilen mektup - sureti leffen takdim kılındı efendim. Başvekâleti Celileye de arz edilmiştir.

23 Kanunuevvel 1926
Dahiliye Vekili
Cemil
Mühimdir 25-12 Hıfz

Rauf Bey mektubuna şu sözlerle başlamakta :

«İzmir suikast hadisesinde müşevvik olduğum tebeyyün (?) ettiğinden bahis ile İstiklâl Mahkemesi'nden hakkımda ısdar olunan tevkif müzekkeresi üzerine meb'us olmak sıfatıyla mercii tabii ve kanun olan Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne bir mektupla (madde: 1) müracaat ederek bu tevkif teşebbüsünün Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na muhalefetini beyan eylemiş idim. Muahharen riyaseti müşarürileyhadan aldığım bir cevap namede (madde - 2) hürriyeti kelâm ve vicdan takyid edilmediğinden ve tevkif teşebbüsünün de doğru ve muvafık-ı kanun olduğundan bahsedilmesi ve bilahare hakkımda malum mahkumiyet kararı ısdar olunması üzerine riyaseti müşarürileyhaya tekrar bir mektupla müracaat ederek (madde - 3) verilen kararı esbab-ı mucibesiyle red ve vukua gelen mezalimi takbih ve bu babdaki müracaatlarımın Meclis-i Ali.ye arzını rica etmiştim. Ahiren gazetelerde tarafımdan bu karara itirazen cevap verildiğinin teksip edildiğini gördüğümden meclis Reisi'nin vazifesini tekrar suistimal ederek maruzatımı meclise iblâğ etmediğini anladım. Makam-ı müşarürileyhanın ikinci maddedeki mektupla temin ettiği hürriyeti fikir ve vicdana - şahsen tamamiyle ilga edildiğine kari olmakla beraber - istinaden bu muhaberatı aynen gazeteler gönderiyorum :

Madde— 1 T.B.M.M. Riyaseti Celilesi'ne
Londra: 30.6.1926

Bu gün nezline gelen Londra Sefareti Başkatibi Meh-

Levent Şahverdi Arşivi

met Ali Şevki Paşa'nın ibraz ettiği bir varakada taklibi hükümet gayesiyle yapılan suikastde müşevvik vaziyetinde bulunduğum tebeyyün ettiğinden hakkımda tevkif müzekkeresi isdar edildiği ve İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne müracaat etmekliğim muharrer bulunuyordu.

Taklibi hükmet gayesiyle herhangi bir suikaste müşevvki olamayacağımı söylemeyi zaid addederim. Ancak esbabı sıhıye icbarıyla ve mezuniyeti resmiyeyle iki aya yakın bir zamandan beri Avrupa'da bulunduğum halde Teşkilât-ı Esasiye Kanunuy'le müemmen masuniyeti teşriiyemin ayaklar altına alınarak bu mertebe açık surette duşar-ı taarruz olmasına hayret ve teessüf eder ve bu muameleyi reddetmeyi bir vazifeyi vataniye addeylerim.

Bir zamandan beri vatanda vatandaşların hürriyeti vicdan ve efkârını boğmaya matuf teşebbüsat vukua gelmekte ve bu hususta hadisat ve vesail icad ve ihzar edilmekte idi. Hatta yalnız hürriyet ve masuriyeti şahsiyenin ilgasına değil hissiyatı vicdaniyeye bile taarruzdan içtinab olunmamakta idi. Hürriyeti matbuat ilga edilmiş ve mukaddes olduğu ilân edilen serbesti-i fikir ve vicdan bilhassa meclis haricinde boğulmuş idi. Yalnız millet vekielerinden müteşeklil ve milletin mukadderatına yegâne hâkim olan B.M.M. şeklen ve zahiren olsun bu gibi taarruzlardan masun gösteriliyor idi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun sarahatına rağmen vaki olan bu son tevkif teşebbüsü ile sadayı millet tamamiyle boğulmuş ve esasatı aynı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile muin Cumhuriyet idare aleyhine taklibi hükümet cürmü ika edilmiştir. Bermucibi kanun meclisi Â'li'ce tetkike tabi tutulmadan hadiseden iki aya yakın bir zaman evvelden beri hariçte bulunan bir mebusun tevkifine teşebbüs ve tevkif müzekkeresinde (müşevvik olduğu tebeyün eden) ifadesiyle muhakemeye değil suale bile lüzum görmeden hüküm ısdar eden İstiklâl Mahkemesi'nin ne gibi avamil ve

Levent Şahverdi Arşivi

müessirat tahtında ifayı vazife eylediğine nazarı dikkatimizi celp eylerim.

Her ferdi millet işin mukaddes olan hürriyeti kelâm ve vicdan ve bunları kâfil Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Serbesti-i münakaşa masun olsaydı, bir dakika bile imtidat etmeyecek olan zaman zarfında vicdanen emin bulunduğum mutlak masuniyetimin tahakkuk edeceği şüphesizdir. Her türlü kuyudu kanuniye ve mukaddesatı şahsiyenin mübalatsızca ayaklar altında çiğnendiği bu son hadisat ile tahakkuk ettikten sonra mürettep siyasi tezvirata ve şahıslarımıza müteveccih suikaste cevap verebilmek için heyet-i umumiyesi siyasi hasımlarımızdan mürekkep ve âzasının bazısı ise şahsi düşmanlarım olduğu ifadeleriyle müspet bulunan zevattan mürekkep mahkeme huzuruna çıkarak siyasi ihtiraslarını ve şahsi garazlarını tatmin için tevkifhaneye ve dolayısıyle kurulan tuzağa ilkayınefs etmeyi muvafık bulmadım. Çünkü masuniyetine kasemettiğimi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ihlâline bilerek muvafakat suretiyle muavenet etmek itibariyle vatan ve milletime karşı hiyanet telâkki ederim.

Reis Paşa Hazretleri, İstiklâl Mahkemesi'nin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na ve Cumhuriyet idaresine karşı ika ettiği bu suikast ile irtica ve taklip şekli hükümete mücasereti tezahür ettiğinden Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyle Cumhuriyet idare aleyhine irtica yapan bu cüretkârı ve bu irticaa muavemet ve müzaheret eyleyen kuvveyi icraiye hakkında tarafı devletlerinden salahiyeti kanuniyemizin istimali zamanı gelmiş ve belki de geçmekte olduğuna nazarı dikkati âlilerini celbeder ve ub hususta tereddüt buyurulmayacağı kaydı ile teyidi hürmet eylerim efendim...»

İstanbul Meb'usu:
Hüseyin Rauf

Levent Şahverdi Arşivi

Bu mektuba T.B.M.M. Başkanı Kâzım (Özalp) şu karşılığı verir :

Madde — 2

T.B.M.M. Riyaseti
Evrak Müdüriyeti — 9.8.1926
Kâtibi Umumiliği — Ankara

İstanbul Meb'usu Rauf Beyefendi'ye;

«30 Haziran 926 tarihli mektubunuz alınmıştır. İstiklâl Mahkemesi'nin hakkınızda tevkif müzekkeresi ısdar etmesi ve mahkemeye müracaatınızın tebliği münasebetiyle beyan ettiğiniz mütalaat ahkâmı kanuniyeye muvafık değildir. Meb'usların masuniyeti teşriiyelerinin ne gibi ahvalde nazarı dikkate alınmayacağı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda sarahaten mezkur olduğundan bu hususta tafsilata girişmeyi zaid addederim.

Mektubunuzda vatandaşların hürriyeti vicdan ve efkârını boğmaya matuf teşebbüsat vukua getirilmiş olduğunu ve bunun için hadisat ve vesail icad ve ihzar edildiğini bildiriyorsunuz. Kanaatınız delaile müstenit değil ve yanlıştır. Vakayii ahire üzerine elde edilen deliller ve vesikalar kanaatınızın aksini ispata kafi bir derece ve mahiyettedirler. Taklibi hükümet gayesiyle suikast tertiplerinin ve hafi teşkilatın bir hayli zamandan beri mevcudiyeti ve bilafasıla devamı tebeyyün ettiğine nazaran hadisat ve vesail icad ve ihzar edildiğini iddiada musır olmayacağınızı ümit ederim.

B.M.M.'nin kabul ettiği kanunların ahkâmı haricinde yapılmış bir muamele yoktur. Türkiye'de hürriyeti kelâm mukaddes ve müemmendir. Buna şüphe etmeyiniz. B.M.M. tarafından müntehab ve onun namına icrayı vazife etmekte olan İstiklâl Mahkemesi'nin adaletinden emin olarak huzurunda ispatı vücut eylemekten içtinab etmemenizi tav-

Levent Şahverdi Arşivi

siye ve muhakemeniz neticesi olarak muvacehei millete masumiyetinizin tazahürünü temenni eylerim efendim.»

T.B.M.M. Reisi
Kâzım (Özalp)
Paris: 12 Teşrinievvel 1926

Madde 3 — T.B.M.M. Riyaseti Celilesi'ne

«9.8.1926 tarihli tahriratı cevabileri teehhürle alındı. Türk vatandaşı olarak Türkiye'de cari kavaninden mada hiçbir tesir, kuvvet ve ilham ile âmil ve müteharrik olmakla mevlûf bulunmadığı ve tahriratınızda dermeyan eylediğiniz beyanat ve mütalaatınız hadisat ve hakayıkı ahvale külliyen mugayir bulunduğundan bu gibi ahvalde vacibülriaye kavanini mevzuayı taharri ve dermenyan için iadeyi cevapta maatteessüf bir müddet teehhür mecburiyetinde kaldım.

30 Haziran 926 tarihli müracaatnamei resmi ile dermayan ettiğim hususat ve mütalabat tamamıyle kanunidir. Tekrarını ve teyidini bu noktayı nazardan vazife addederim. Çünkü: 341-1925 tarihinde tab ve neşrolunan Türkiye B.M.M. Teşkilât-ı Esasiye ve Nizamname-i Dahilisi'nin masuniyeti teşriiyeye dair olan 17. maddesinde aynen (hiçbir meb'us meclis dahilindeki rey ve mütalaasından ve beyanatından ve meclisteki rey ve mütalaasının ve beyanatının meclis haricinde irad ve izharından dolayı mes'ul değildir. Gerek intihabından evvel ve gerek sonra aleyhine cürüm isnad olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkifi veya muhakemesinin icrası heyeti umumiyenin kararına menuttur. Cinai cürmümeşut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidi meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir meb'usun intihabından evvel veya sonra aleyhine sadır olmuş cezai bir hükmün infazı meb'usluk müddetinin hitamına kadar talik olunur. Meb'usluk müd-

Levent Şahverdi Arşivi

deti esnasında müruru zaman cereyan etmesine) diye bu masuniyet sarahatı kâfiye ile muharrer bulunmuş ve T.B.M.M.'nce bu maddeyi nakız ve muahhar bir kanun ısdar edilmemiş olmasına nazaran tahriratı cevabiyenizde İstiklâl Mahkemesi'nin meb'usların masuniyeti teşriiyeleri hakkında sarih olan salifülarz olan kuyudu kanuniyeyi ihmal ve ilga suretiyle tevkif müzekkeresi isdar ve icra heyeti'nin bu müzekkereler ahkâmını infaz eylemelerini kanuni görmenizi ve bilhassa mukadderatı millete yegâne hâkim ve masdar kavanin olan B.M.M. Riyaset makamından tarafıma da olveçhle iş'arda bulunmanızı kanun, akıl ve mantık ile telif imkânını bulamadım. Mütegallibenin cebir ve şiddeti altında hürriyeti fikir ve vicdanı sindirilmemiş, kavanini mevzuayı mütalâa ve anlayacak kadar maariften nasibi olan her vatandaş benim bu kanaatımı tastik edeceğinden de şüphem yoktur.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun salifülbeyan maddeimah susasının bir fıkrasında (cinai cürmü meşut bundan müstesnadır.) diye muharrer bulunmuş olmasının kanuna ve dolayısıyle Cumhuriyet idareye vurulan sarih darbeyi setr için bir fürcei tevil olarak gösterilmesi ihtimali baidine karşı da Usulü Muhakemati Cezaiye Kanununun cürmü meşuda dair olan 38, maddesinde aynen (icra olunmakta veyahut henüz icra olunmuş olan cürüm/cürmü meşhuddur. Velvelei nas üzerine tutulan yahut cürmün irtikabını mütaakiben onun faili veya şeriki bulunduğunu müeyyed olan eşya ve eslaha ve evrak ve edevat ile derdest edilen eşhasın mürtekip oldukları ceraim cürmü meşhud kabilinden ad olunur.) diye tefsire mahal vermeyecek ve her Türkçe okuyan ,anlayan zatın sarahatı katiye ile göreceği veçhile muharerdir. Ve işbu maddeyi mahsusa ile cürmü meşhud ve cürmü meşhudun en baid ihtimalleri tefsir edilmiştir.

Bu sarahatı kanuniyeye ilâveten ve bu maddenin dereceyi katiyetini tevsikan B.M.M.'nin ikinci devreyi içti-

Levent Şahverdi Arşivi

maiyesi zarfında meb'uslardan bazıları tarafından ika edilen ceraim hakkındaki tatbikat da berveçhiati zikrolurdu.

İstanbul'da bir matbaada yazıcı bir meb'usun kafası diğer iki meb'us tarafından kırıldığı halde carihler meclisin hali iştimada olmamasından ve mesağı kanuni bulunmamasından tevkif ve muhakeme edilememişti.

Meclisin geçen seneki tatili esnasında aynı İstiklâl Mahkemesi Maraş Meb'usu Tahsin Bey'in dairei intihabiyesinde irtikap edilen cinayette müşevvik ve mürettip olarak isticvabına lüzum görmüş ise de Meclis'in hali içtimada bulunamamasından dolayı ba tezkere Meclis Riyaseti'ne müracaat etmiş ve meclisin içtimaa iptidarında mesele heyeti Umumiye'de müzakere edilerek maznunun ref'i masuniyetine karar verildikten sonra muhakeme edilebilmiştir.

Ardahan Meb'usu merhum Halit Paşa, Meclis'in hali içtimada bulunduğu bir zamanda mebusların ve Zabıta Heyeti'nin muvacehesinde meclis koridorunda dört meb'us arasında katledilmiş ve fakat bu efendiler de tevkif olunmamış ve bilakis günlerce serbest ve bir arada bulunarak nihayet ademi mesuliyet ve beraat kararı almaya muvaffak olmuşlardır. Şu halde İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumi ve Heyeti'nin ve bunlara müzaharet ve muavenet eden İcra Heyeti'nin salifülbeyan kavanini mevzua hilafına hangi kuvvet, tesir veya amirimücbire mağluben mutavaat ile Büyük Millet Meclisi'nin emniyetini caniyane bir tarzda suiistimal ve aynı Meclis Millinin vaz eylediği kanunu ilga suretiyle hiyaneti vataniye irtikabına içtisar eylediklerini sual bihakkın vard olur.

Türk vatandaşlığı mevki ve iddiasında bulunan her ferd milletin tabi olması lazım gelen kuvvet kanundur. Türk Cumhuriyeti'nin temel taşı da yalnız ve ancak kavaninin hakimiyeti mutlakasıdır. Aksi takdirde kuyudu ahlakiye ve kanuniyeden beri ve iğfal tarikiyle kuvayı devleti eline geçiren cür'etkar gasıplar ve müzahirleri tufeyliler tarafından

Levent Şahverdi Arşivi

en kızıl müstebid hükümdarların yüzünü ağartacak surette zulüm ve cinayete müstenit bir idarei kahirenin husul ve teessüsüne meydan verilmiş olacağına kanim. Bundan dolayıdır ki Londra Sefareti vasıtasıyla İstiklâl Mahkemesi'nin tarafıma icra eylediği tebliği malumiyle hakikatı ahvale vakıf olunca bilaizaai vakt balâdaki mevaddı kanuniyeden iktisabı hakkı selahiyet ile derhal makamınıza müracaat ettim. İstiklâl Mahkemesi Heyeti ile bunlara muzaharet ve muavenet eden İcra Heyeti taraflarından irtikab olunan taklibi hükümet cürmü hiyanet kâranesine nazarı dikkatinizi celb ile aynı maddei kanuniye ile mecbur bulunduğunuz vech ile salahiyetlerinizden biri en basiti olan meclisi içtimaa davet sureti ile vuku bulmakta olan teşebbüsü cüretkâraneye mani olmanızı taleb ve istida eylerim. Bu tarzda dürüst hareketinize ne gibi tesirat ve sevaik mani olabileceğini tahriratı cevabiyelerini aldıktan sonra düşündüm ve sizin de fikir ve vicdanınızın boğulmuş ve hürriyetinizin mağsub hatta hayatınızın emniyeti suiistimal ile kuva-i devleti ele geçirenler tarafından maruzu tehlike bulunduğu fikir ve mülahazasına vasıl oldum. Çünkü fikri, vicdani hür, hayatı emin ve Millet Meclisi'nin makamı riyasetini ihraz eden bir zatın bu gibi ahvali menfure karşısında yegâne tarzı hareketi bu babdaki sarahat-ı Kanuniyeye itaat ile hakimiyeti kanunu temin ve gasıb ve mütegallibenin hevesat ve ihtiraslarının temini için kuva-i devleti ellerinde bir alet olarak kullanmalarına mümanaat ve bu suretle vatandaşların ve memleketin hayat ve şerefini siyanet eylemek idi. Aksi takdirde devletin ve milletin baisi necat ve selâmeti olan kanunların hakimiyeti emri mühimi bimana kalır ve bu yüzden millet ve vatanın mevcudiyeti tehlikeye maruz kalacağı da şüphesiz bulunurdu. İşte bu kanaat ve mülahazadır ki beni bir meb'us sıfatıyle ve vazifeten makamınıza derhal münecaata mecbur etmiş ve zatınızın kanundan başka istinatgahınız bulunamayacağı ümidiyle felâketin men'i

Levent Şahverdi Arşivi

devamına muvaffak olunacağı zannı hasıl olmuş idi. Halbuki hadisat aksi olarak tecelli etti ve siz sarih olan bu darbe-i hükümete serfürü (baş eğmekle) etmekle kalmadınız. İrsal ettiğiniz tahriratı resmiye ile bunu bana da meşru göstermeye çalıştınız.

Şu halde; B.M.M. Reisi bulunmanıza rağmen sizin de Millet Meclisi kavanini esasiyesini ilgaya teşebbüs ile muvaffak olan kanun harici heyet ile müşterek bulunduğunuza veyahut hürriyeti hareket ve fikir ve vicdana malik ve sahip olmadığınıza, hatta hayatınızın maruzu tehlike bulunduğuna hükmetmek zarureti hasıl oluyor. Birinci şıkkı aksi tamamiyle sabit oluncaya kadar kabul etmek istemiyorum. İkinci şık varit olunca B.M.M. Reisinin dahi hürriyeti fikir ve vicdane malik olmadığı mukaddesatı şahsiyesinden mahrum edildiği bir ülkede hürriyeti fikir ve vicdan ve masuniyeti mal ve candan bahis abes ve hatta gülünç olur ve bu suretle de tahriratınızda bahsettiğiniz (Türkiye'de hürriyeti kelâm ve vicdan mukaddes ve müemmendir.) fıkrasını sizin şekil ve mevcudiyetiniz gayri kabili red bir surette cerh eder. Hülasa; ya irtikab edilen taklibi hükümet cürmü hiyanetkâranesine taammüden iştirakleri yahut başta siz bulunduğunuz halde Türkiye'de vatandaşların hürriyeti fikir ve vicdanlarının cebir ve kahir suretiyle ilga edildiğini itiraf etmeniz lâzım gelir. Şahsen ben henüz hakkınızda ve memlekette ikinci şıkkın mevcudiyetine kani olanlardanım. Her cümlesi kavanini mevzuai devlete müstenit hakayıkı salifeyi mütalaâ ettikten sonra darbe-i hükümete hainane bir tarzda bir teşebbüs ve maalesef muvaffak da olan ve fuzuli olarak B.M.M. namına icra-i kaza eylediğini iddiadan haya etmeyen ve cürmü hiyanetkâraneye teşebbüsleri anından itibaren bizatihi vazifeden sakıt ve binaneleyh gayri meşru olarak İstiklâl Mahkemesi namını istimal eden kesanın harici kanun bir heyeti bağiye ve bu bağilere müzaharet ve muavemet eyleyen hükûmeti hazıra azalarının da

Levent Şahverdi Arşivi

şaki yataklarından mürekkep olduğunu ve keza teşebbüsü caniyaneleri anından itibaren velev aralarında reisi cumhura suikast fikrinde olanlar bulunsa dahi bu hususta bu heyetin her ittihaz ve infaz eylediği ahkam-ı cezaiyenin katil ve zulümden başka bir fiil olamayacağını kattiyet ile kabul etmek zarureti kanuniye ve mantıkıyesi hasıl olur.

Sizce başka suretle gösterilmesi bence ancak bir suretle kabil-i tefsirdir. O da vatanın bir çok namuskâr ve vefakâr evlatları gibi sizin de hayatınızın mütegallibe ve müntekmillerin elinde tehlikeye maruz bulunmakta olmasıdır. Bu halde bile tahrirati cevabiyenizde İstiklâl Mahkemesi'nin adaletine dair ita eylediğiniz teminatı ve bu tarik ile müvacehei millette beraat eylemem suretiyle iğfal tarzındaki temenniyat ve mütalââtınızın manasını anlamak maalesef bence mümkün olamamıştır.

Sizin gibi eski bir asker velev vazife mecburiyeti dolayısıyle olsa dahi bir kaç defa istihkârı hayat etmiş bir zat için kendi hayatı mükabili dahi fidye-i necat olarak bir vatandaşını şakilerin damı iğfaline sevk ve ilkaya teşebbüs pek ağır ve en iptidai kavaidiahlâkiye ile gayri kabili telif bir harekettir.

Reis Paşa; İkmâli tahsilden sonra ki 28 senelik hayatı maziyem bila fasıla müstemirren millet ve devlet nidematı fiiliyesini ifa ile geçmiştir. Her dakikası hakkında herhangi bir heyet-i meşruaya hesab vermek benim için mucibi şeref olur. Vatan ve millete musallat olan hürriyeti fikir ve vicdanı, hatta emniyeti mal ve canı ilgaya maalesef şimdilik muvaffak bulunan idarei bağiye'nin zevalinde bu vazifeyi de ifa etmek benim için şerefli bir an ve hadise olacaktır. Fakat sizin tavsiye buyurduğunuz gibi hunhar gasib ve bağilerden mürekkep ve herbirinin gözünü hevesat ve ihtiraslarının kanı bürümüş bir heyeti gayrî meşrûa ile bunların müzahirlerine karşı böyle bir mecburiyetten hamdolsun müstağmiyim. Bir zamandan beri örüp

Levent Şahverdi Arşivi

kurdukları şebeke-i iğfale düşürdükleri mazlum bazı vatandaşların maruz kaldığı gibi bağilerin elinde katledilirken ve hatta faciayı boğulan sesiyle vicdan-ı umumi-i millete isma ve iblağa çalışmak mecburiyetinden saikai kaderle henüz vareste bulunuyorum.

Buna rağmen bu heyetin müstekreh her türlü vesaiti tethiş ve tazyika müracaat ile güya aleyhine olarak ilan eyledikleri hususatı kısaca nazarı tahlilden geçirmek belki elan beyaza siyah demekle siyah olacağı zannı batılında, hakikatı ilânihaye iğfa ve güneşi çamurla setr edebilecekleri hayâli hamında bulunan bazı gafillerce vesilei intibah olabilmesi itibariyle faideli olacak zan ediyorum.

Mazideki bazı vakayi dolayısıyle sizce de malumdur ki velev fikir halinde olsun, suikast bence menfurdur.

Hadise-i malume üzerine İzmir'de maznunları muhakeme için değil mürettep usul ve dereceler dairesinde ve musammem bulunduğu veçh ile mahkûm etmek için bir araya gelen ve fuzuli olarak İstiklâl Mahkemesi namı verilen hey'etin ilk iştimaında Ankara'da daha evvelki velinimetleri hakkında mukarreratı garibe ve elime ittihaz eyledikleri zamana kadar maalesef acı facialarla dolu safahatından ve vaki müşafehattan vaziyeti hazıram dolayısıyle görüp okuyabildiğim miktarından hülasa edebildiğim vaziyat, ısdar edilen tevkif müzekkeresinde mükerreren beyan eyledikleri hiç bir delile müstenit bulunmayan müşevvik olduğum hususunun her ne suretle olursa olsun teyidine münhasır kalmıştır.

Bu müşafehatın İzmir safhasında, Meclis'i Âli hali içtimada ve Ankara'da bulunduğum esnada Erzincan meb'usu Sabit Bey birlikte beytutet eylediği rüfekasıyle eğlence âleminde cereyan eden bazı mühim ve imalı ifadelerden Reisi Cumhur Hazretleri'ne karşı suikast fikrinin mevcudiyetinden şüphe ediyor, ertesi gün bu şüphesini bana naklediyor. Şüphe ve tahmin derecesini geçmemekle beraber bu ma-

Levent Şahverdi Arşivi

lumat üzerine benim hareketim derhal Ordu Meb'usu Faik Bey'i bularak Sabit Bey'in en kuvvetli delil olarak Ankara' da bulunmuş olmasını gösterdiği biraderi Ziya Hurşit Bey' in sebebi vurudunu istiknah ve Sabit Bey'in şüpheleri hakkında istizah etmek ve Faik Bey'in meseleden katiyyen haberdar olmadığını görünce bazı hususatı askeriyesinin takibi için Ankara'ya geldiğini söylediği biraderi Ziya Hurşit Bey'in kendisinin tedbir olarak tavsil eylediği veçhile her türlü şüphe ve tereddüdü zale için Ankara'dan uzaklaştırmasını teklif ve temin etmek oluyor. Bu tarzı hareket, takibatı daha ileri götürerek Sabit Bey'den de aynı günde ihtar eyledikleri suikast fikrinin şüphe üzerine olduğunu ve ihbardan sonra vaki olan bazı tetkikatından böyle bir şeyin hakikat ve delile müstenid bulunmadığına kendisinin de kanaat getirdiğini işittim.

Bunlar hakikatın kısaca hülasasıdır. Daha evvelleri hatta kendi şahıslarımız aleyhine müteemmel ve müteveccih suikastlar ve bazılarının tarafımdan nasıl men edildiği ve kimler tarafından tasavvur ve hatta teşebbüse bile geçildiği hakkında malumatı sahihaye müstenit hususatı bugün vatanın başına bela olan idarei - gasıba ve bağıyenın zevaliyle kanunların hükümran olacağı zamana, heyet-i zalime elinde daha bazı zevatın maruzu gadr-i felâket olmamaları için tehir ediyorum. Heyetin İzmir'deki tahkikatları neticesinde Sabit Bey'in şüphesinden beni haberdar etmesi keyfiyeti kendisi için mucibi beraat ve tebrik görülüyor. Şayet böyle bir tasavvur mevcut idiyse benim müdahalei fiiliyem ile her türlü suikast ihtimaline mani tarzda sarih ve dürüst hareketim neden mucibi mücazat görülüyor ve mahkûmiyetim talep ediliyor.

Elan hakim sıfatını muhafazada temerrud eden heyet ise bir müddet hapis veya nefileri teeb edilen benim de dahil edildiğim beş zattan elde ettikleri üç meb'usu katl ve benim ile birbuçuk seneden beri memleket haricinde bulunan

Levent Şahverdi Arşivi

sabık bir meb'usun hükmünü Ankara safha-i feciasına naklediyor.

Memleket ve miletin felaketi bahasına olsa da ikbal telekki eyledikleri hevesat ve ihtiraslarını ve hunharane hissi intikamlarını temin ve tatmin eyleyen nokta gasbettikleri mevkilerini muhafazada israr eden bu zevat Ankara müşafehatı esnasında İttihat ve Terakki rical ve rüesasının güya şui idarelerini teşhir ve tescile çalıştılar. O idare zamanında mesleğimde vatanıma hizmet etmekten mahrum edilecek kadar ne mergup olan ve şayanı itimat görülen şahsımı da mevzubahs ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ihyaya müteşebbis bulunduğumu göstermek istediler. Fakat unuttular ki heyetin reisi bulunan zat mütarekenin akdiyle ricalı ittihat'tan bazılarının vatanı terk ettikleri zamana ve hatta İtthat ve Terakki hükümetini istihlâf eden kabinenin vukuf peyda ederek teşkilatını ilga eylediği ana kadar memleketi terk eden zavatın şahıs ve makamlarını muhafaza için malüm Teşkilatı Askeriye haricinde müretteb ve gizli mesellah bir kuvvetin mühim bir kısmının kumandanlığı ile müşterek ve müftehir bulunuyordu ve keza aynı hey'etin azasından olan ve her neden ise namı müstear ile yad edilen ve diğeri de harp zamanında mülazım rütbesiyle Enver Paşa'nın biraderinin emirberi ve bilaharede vefat eden Hakanı Sakıtın bendeganından ve muhafazasına memur maiyet zabiti idi. Şekli idarenin tebeddülüne ve vatan ve millet hesabına kaydedilen bunca felaketlere rağmen hâlâ mütenebbih olmayarak hasbel itiyad meslek-i sabıklarında devam eden bu efendiler beni İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ihyaya teşebbüs fiilinden mada biri de, T.B.M.M.'de İkinci Grup'un teşkiline delâlet ve nihayet müntehir Kemâl Bey'le hafi müzekerat icrası suretiyle de salüfülbeyan makasıdın istihzaline çalışmakla itham ve malüm şekil ve suretle güya mahkum ediyorlar.

Halbuki o zaman yani intihabat icrası Birinci Büyük

Levent Şahverdi Arşivi

Millet Meclisince takrir ve ilan edildiği ana takaddüm eden günlerde ve sulh imza edildiği vakte kadar ben, münhasıran devletin çok hassas ve hayati olan mesaili hariciye ve umumiyesiyle geceli ve gündüzlü meşgul olmak mecburiyetinde bulunuyordum. Tasnih edilen tarzda ve siyasi hizipler namına şu veya bu zatla müzakere için değil bunları dinlemeye bile vaktim yoktu. Bu keyfiyet o zaman şerik-i mesaim olan sizce de itiraf olunur zannederim. Gene sizce de malumdur ki intihabat esnasında icarayi faaliyet etmek ve Meclis Reisi'nin riyasetinde bulunmak üzere teşekkül eden intihab komitesine o zamanki füfekayı mesaimin hemen kaffesi iştirak ettikleri halde ben iştirak edemedim. Bu tarzda hareketim bu gün beni imhaya kadar ileri giden zevat tarafından sui tevil edilerek tesvilatı nifakcuyanelerine vesile olmuş idi.

Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Grub'un sebebi teşekkülüne gelince: Sizce de unutulmamış olacağı veçhile Müdafaai Hukuk Grubu içinde bu gün mahkeme riyasetini iddia eden zatın da dahil bulunduğu muhallef ve gizli bir komitenin teşkili ve hafi müzakeratta bulunarak ve grup rüfekayi sairesinin hüsnüniyet ve emniyetlerini suistimal ederek grup mukarreratına akalliyeti mütahakkime şeklinde icrai tesire kıyam edilmesinden ibarettir.

Kemâl Bey ile mahrem münasebatıma gelince: Ben müntehiri ilk defa mütareke akabinde Ordu Kumandanı Mustafa Kemâl Paşa'nın İstanbul'daki bugün tarihi olan hanesinde ve kendileri vasıtasıyle çok mahrem müzakereleri esnasında tanıdım. Bilahare Malta'daki müşterek esaret hayatımızdaki münasebatımızın nezaketi içtimaiye derecesini geçmediğini o zaman orada bulunan ve bugün bana bühtan eden zevat da bilir.

Feci bir surette katl ve şehid edilen İsmail Canbolat Bey merhum çok sevdiğim ve muhabbetten ziyade hamiyeti vataniyesiyle iktidarına ve seciyei ahlakiyesine hürmet

Levent Şahverdi Arşivi

ettiğim aziz bir dostum idi. Merhumu meb'us intihab ettirmek hususundaki tavsiyemi suikastla alâkadar gösterecek kadar iftiraya cür'et, mukabele edemeyecek surette iskat edilmiş namuskâr insanlarla ahirete intikal etmiş mağdurlarla istihzayı fazilet addeden bu zevat bilirler ki merhum benden evvel Selânik'te Kolağası Mustafa Kemâl Bey'in refiki ve dostu idi. Mütarekeye takaddüm eden günlerde Halep'te Ordu Kumandanı bulunan Mustafa Kemâl Paşa zamanın hükümdarına keside ettiği telgrafnamede teşkilini teklif ettiği kabineye merhumun ithalini talep edecek kadar kendisini muktedir ve şayanı itimad görüyordu. Mütarekeyi takip eden günlerde Mustafa Kemâl Paşa'nın hanesindeki içtimalarda tevkif edildiği günlerde merhum hazır bulunduruluyordu. Malta'dan benden evvel kurtulup vatana avdet eden merhum ile Meclis Reisi bulunan Mustafa Kemâl Paşa idame-i münasebet etmiş ve intihabat esnasında komitenin de reisi bulunan muşarünileyh tarafından fikir cereyanlarını takip ve iş'ar vazifesiyle İstanbul'a gönderildiği, o babda merhum tarafından gönderilen bir raporda kendi lehinde bir fıkradan bana bahsederken elyevam Ziraat Vekili bulunan Sabri Bey söylemişti. İstanbul meb'usluğuna intihap mezkur komitece mukannen idi. Merhumu intihabatı idare eden zevattan birine tarafımdan tavsiye kadar meşrû ve tabii ve kanun nazarında cürüm teşkil etmesi imkânı olmayan ne gibi bir hareket mutasavverdir.

İzmit Meb'usu Şükrü Bey merhum ile ilk defa Malta'daki müşterek esaret hayatımızda görüştüm. Aramızda hususiyet ve mahremiyet bulunmadığını isnadatta bulunan zvat pekâla derhatır ederler. Merhum Malta'dan avdet ettikten sonra İzmit'te Müdafaa-i Hukuk Merkezi Riyaseti'ne intihap edilmiş bulunuyor ve mesmuatıma nazaran teşkilatı idaredeki gayret ve faaliyeti merkezdeki rüesaca da takdir ile yad ediliyordu. Bir aralık komitece Ankara'ya da-

Levent Şahverdi Arşivi

vet olunarak o zaman intihabat noktayı nazarından nazik ve hassas addeyledikleri Trabzon vilayeti intihabatını idareye memur edildiğini zannederim. Merhumun çok yakın dostu olan zatı alimizden işitmiştim. Bilahare mezkur vilayet valiliğine tayin edilmesi Dahiliye Vekâleti'nin gördüğü lüzum ve inhası üzerine idi. Ve hidematı şayan-ı takdir görülüyordu. Bir cürüm olmamakla beraber meb'us intihabı için Şükrü Bey hakkında hiç bir kimseye ne şifahi ve ne de tahriri hiç bir tavsiyede bulunmadım. Bu babdaki iftira da diğerleri gibi kizbi mahzdır. Meb'us intihab edildiğini ise yerine bir diğer valinin tayini ve sırf vazifeyi resmiye dolayısıyle vakıf oldum. Bu hakayıkın hepsi siz de dahil olduğunuz halde elyevm reiskârda bulunanların ekserisi ve İstiklâl Mahkemesi âzalığı iddia edenlerin bir çoğu tarafından pek âlâ malumdur.

B.M.M.'nin ikinci devre-i içtimaiyesinde bir fırka teşkili hakkında şu veya bu zat ile vaki olan ve mucibi itham görülen hasbıhallerime gelince Elyeym kabine riyasetinde bulunan zatın aleni ve resmi fırka teşkil etmemiz için vaki olan feryad ve ısrarına ve o sırada dahiliye vekili bulunan zatın bir aralık Matbuat Cemiyeti'nde verilen bir ziyafette (Cumhuriyet idarede fırkalar zaruri ve elzamdir, yok ve yapılmıyorsa kabahat bizimmidir.) tarzındaki tevbihkâr mugalatısına ve herşeyin fevkinde olarak bu babdaki mesağı kanuniye rağmen benim yani hukuku medeniyesine sahip herhangi bir Türk vatandaşının bu hususdaki mükâlematını mucibi töhmet görebilmek ancak kanunları istihfaf ve biperva ilga, hırs ve hevesleri uğruna vatandaşların mukaddesatına taarruz eyleyen ve na meşru makamlarının kuvvetinden bil istifade haps ve katli nüfusu kendilerine meslek ve zevk edinen kanuni idareden hılkaten müçtenip olan akalliyeti cebbare suretinde hayat ve kuvvet bulan Kurunu Vustai zihniyetli bu insanlarca mümkündür. Bu heyet ithamname şeklinde millet efkârı umumiyesine arz cürletinde bu-

Levent Şahverdi Arşivi

lunduğu hezayannamede aleyhimdeki tezviratı mefsedetkarane meyanında güya benim Bursa ve İzmir suikastlarından evvel mecburiyeti sıhhiye dolayısıyle Avrupa'ya giderken (ben gidiyorum siz ne yaparsanız yapınız) diyerek hareket ettiğimi beyan ediyorlar ve bunu suikasta taraftar bulunduğuma en kavi bir burhan olarak göstermek istiyorlar. Ve bu saçma delili şahsen kattiyen tanımadığım ve ismini ilk defa hadise dolayısıyle matbuatta gördüğüm bir bedbahtın kim bilir ne kadar tazyikat ve hatta idam edilirken söylediği veçh ile istihlası hayat vadı gibi ne kadar teşvikat mukabilinde söylendirildiği kaviyen maznun ve diğer bir mevkufun ifadesine matuf beyanatına istinat ettiriyorlar. Ben bu sözü güya Ziya Hurşit Bey'e söylemişim, her türlü teşebbüsat ve tertibatı binla tereddüt ve biperva ikrar eylediği söylenilen Ziya Hurşit Bey merhum benim hakkımda bu yolda beyanatta bulundumu? Bulunamazdı çünkü bu ifade de mürettep ve şeni bir iftiradır.

İcra Vekilleri Riyaseti'nde bulunduğum zaman grupları mahirane teşvik ve idare eylediğim isnadı ise pek gariptir. Filvaki elan hakim sıfatını fuzuli olarak taşıyanlardan ikisinin dahil bulunduğu zümre-i hafiye daima bir mücadele-i müselihana ile neticelenmek istidadını gösteren tehdit ve tedhiş mesleği tesisine çalışıyorlardı. Ve bazan bu yoldaki cür'etlerini meclis müzakeresi esnasında salon kapılarını elleri tabancalarında olduğu halde tutarak obaşane tavırlar ile serbest-ii müzakere ve münakaşayı men'e teşebbüs derecelerine kadar vardırıyorlardı. Kendileriyle bu cür'eti gösteren diğer zevatı men, tehdide maruz kalanları teskin ve temin eyledim. Bu efendilerin bugün icrasına muvaffak olabildikleri zulüm ve itisafa o zamanlar da teşebbüs etmelerine meydan vermezdim. Vaziyeti dahiliye ve hariciyenin o zaman fevkâlade hassas ve hayati haline rağmen tasavvur ve irtikabına tevessül eyledikleri harekâtı bağıyaneyi bazan tedabiri muslihane ve bazan da

Levent Şahverdi Arşivi

kanunların ahkâmı şedidesine müracaatla men eylerdim. O zaman muvaffak olamadıklarına İcra Heyet-i hazırasının himaye ve müzaheretlerini istishap ederek B.M.M.'nin emniyetini şeni bir surette suistimale ve kanunları ilgaya bugün muvaffak olmuş bulunuyorlar. Hiddet ve garazları bugünkü mevkii elime sukut edinceye kadar kendilerine muhalefet ve münanatım dolayısıyle zayi ettikleri zaman ve fırsatlardan münbais ise doğrudur ve kendi noktayı nazarlarında haklıdırlar. Buraya kadar serdeylemek mecburiyetinde bırakıldığım vakayi ve hakayika müstenid malumatı hiçbir sıfat ve mevkii kanunisi kalmayan bu heyet-i bağıyenin isnadatına karşı müdafaaten yazmıyorum. Çünkü kanunu rehber-i harekât ittihaz eden ne bir hükümet ve ne de bir heyet-i içtimaiye veya ferd muvacehesinde mukarreratı şekavetkaramelerinin kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Ancak bu zalimlerin şebeke-i zulüm ve itisafı içinde namus ve mevcudiyetleri her an tehlikede bulunan evladı vatanın şeref ve namuslarını siyanete medar olur mütalasına binaen ve mukadderatı millete hakimi yegane olan B.M.M. âzasına hitaben senelerden beri musammem ve Teşkilât-i Esasiye Kanunu'yla İdare-i Cumhuriye aleyhine ve bu şekli idarenin samimi taraftarlarına mütevaccih bir hakimiyeti ferdiye ve tecebbürü akalliyete, hülasa tasallutuna matuf makasıd ve tertibatı hayinanenin bir kısmını söylemek istiyorum.

Reis Paşa bu heyet ve müzahir, olan kuvvei icraiye Teşkilâtı Esasiye Kanunu'yla Cumhuriyet idare aleyhine taklibi hükümet cürümünü irtikab etmiş ve bugün için teşebbüslerinde muvaffak olmuştur. Ve yine bu hey'et meclisin tatil zamanını ganimet bilip bu babdaki madde ve sarahatı kanuniyeye kat'i surette mugayir olduğuna bakmaksızın mebusandan bazısını tevkif ve bazısını bir sureti feciada katletmiş ve hiçbir maddi mükâfat ve menfaat beklemeksizin daima vatan ve milletin saadet ve selametine vak-

Levent Şahverdi Arşivi

fi hayat etmiş ve İstikâli Millinin istihsalinde muhtelif cephe ve vazifelerde şayan-ı tebcil hidemat ifa eylemiş olan bir kısmını tehdit ve tedhişe cür'et ve haklarında tertip olunan menfur müfteriyatı matbuat vasıtasıyla ilân suretiyle teşhir küstahlığında bulunmuştur. Evvelki müracaatnamemde beyan eylediğim veşhile B.M.M. âzalarının da hürriyeti vicdan ve efkârı bir tarzı caniyanede boğulmuştur.

Aziz vatanda bugün cari ve hakim olan idare ve zihniyet ile aziz vatandaşların her an maruz bulundukları tahammülsüz ıstırap ve mehalikin mürtesemi hakikisi bu kara levhadır. Bu feci felâkete ceresaz olabilmek için tariki meşru ve yegane çare, B.M.M. âzalarının bu derece mühim ve hayatı tehlike karşısında olsun her türlü şahsiyat ve fırkacılık hislerinden tecerrütle cihanın nazarı hayreti önünde milletin hulasa-i azim ve celâdeti neticei mesudesi olarak tahlis edilen istiklâl-i millet ve vatanı bir tehlike-i muhakkaka olan bu zalimlerin pence-i kahrından, emsali heyetlerin bundan evvel hadis olan bu gibi hayati anlarda gösterdiği azim ve celâdet ile bilâ ifate-i vakt tahliyesine teşebbüs eylemeleridir. Müteaddit ve çok acı tecarüp neticesi olarak vasıl olduğum ve ikinci B.M.M. devre-i içtimaiyesinde hasbel icab ve mükerrenen kürs-i milletten de ifade eylediğim kanaat, millet ve vafanın saadet ve selameti ancak hukuku hükümraniyi ferağ ve tecezzi kabul etmez bir surette şahsiyeti maneviyesinde cern eyleyen ve mukadderatı millete yegane hakim bulunan B.M.M.'nin teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yle hututu esasiyesi muayyen Cumhuriyet idareyi her şahsiyetlere, zümrelere ve derecesi ne olursa olsun mütecaviz kuvvetlere karşı bila tereddüt ve kattiyetle müdafaa ve bu kuvvetin velev en ufak bir kısmının tatil ve halelden vikayesiyle mümkündür. Aksi takdirde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve tarzı idare dahil ve hariçte haysiyet ve ciddiyeti ve haiz olduğu hassa-i fazilet ve emniyeti kaybederek bugün görüldüğü gibi bir melabe ve

Levent Şahverdi Arşivi

bir fecia-i mudhike derecesine sukut eder.

Memlekette asrın telekkiyatı ilmiye ve ameliyesiyle mütaayyin hürriyeti efkâr ve vicdanı temin ve tatmin edecek, vatanın tarık-ı sükün ve refahda selâmet ve saadet ve gayesine isale çalışacak olan hakimiyeti milliye idaresinin her kuvvet ve şahsiyet fevkında bulundurulması esası ihmal ve zayıfile kaviye, fakir ile ganiye seyyanen tatbik edilmesi mutlak olan kavaninin hakimiyeti ihlâl edilirse evvelce de bilvesile söylediğim gibi bir nebzesine şahid olduğumuz zalim ve cüretkâr bir şerzeme-i kalilenin idare-i ebehane ve müntekimanesini mümkün kılan kızıl müstebit hükümdarların yüzünü ak edecek bir istibdat hükümferma olur ve ezilen efkâr ve boğulan sedayı vicdan herzamanda ve her yerde olduğu gibi suikast teşebbüsleriyle ve menfur gizl koimitelerin teşkiliyle neticelenir ve bundan sonra da sırasıyla irticalar ve ihtilâller doğar ve bu afetler vatanın selâmetini milletin emniyet ve istiklâlini belkide bu defa gayri kabil-i tashih bir surette hufre-i helâke isal eyler.

Bunu görmek ve bilmek için ne dehaya ne de cihan tarihinde pek derin bir vukuf ve behreye lüzum vardır. Vatan ve milletimizin on sekiz seneden beri maruz kaldığı zaiat ve felaketlerin şuuru olan her vatandaşta husule getirdiği acı tecrübeyi ve efradı milletin mübarek kanlarıyla kıpkızıl boyalı levhayı şahsiyet ve menfaat ve her türlü ihtirasattan bir an için tecerrüd ederek sükünet ve ciddiyet ile tetkik ve tahlil eylemek kifayet der.

İlk kanunu esasiyenin zamanın hükümdarı tarafından nasıl tatil edildiği Meşrutiyet idare devrinde mevki-i iktidarı eline alan hükümet ve fırka tefevvuk ve bekalarını temin için bir kaç sene için büyük azim ve muvaffakiyet ile istirdat edilen kanunu esasinin madde-i mahsusa-i malumesi hükümdar nam ve hesabına ve fakat hakimiyeti milliyeyi esasından sarsan bir tarzda nasıl tadil olunduğu ve

Levent Şahverdi Arşivi

bu ikinci cür'et neticesi olarak istiklâl-i milli ve vatan selâmetinin ciddi ilk tehlikeye maruz kaldığı anı hayatide hükümdarın bir hamlede hakimiyeti milliyeyi meclisi ilga suretiyle darbelediği malumdur. Bugün şahidi olduğumuz teşebbüsat ve tatbikat da aynı ve fakat daha vahim ve mühlik bir vaziyeti ihzar ve tevlid edecektir. Derhal teşebbüsatı lâzimede bulunarak bu ahval ref ve kuyud ve şuruttan muarra ve münezzeh ve hakikimeti milliye idaresinin en hassas kıskançlıkla muhafaza edeceği hür, adil ve kanuni bir hükümet esasları vaz olunmazsa müstebid akalliyetlerin zalim ve kahhar idaresi yüzünden millet hürriyetini tamamen kaybedecek, vatan muhakkak bir tehlikeye düşecektir.

Vaziyet-i hakikiye şayet bitaraf olarak mütalaa olunur ise ne mertebe ciddi ve hayati olduğu görülür. Yegane çare ve ümit B.M.M.'nin hakkı kanunisini derhal istimal ile herşeyden evvel efradı milletin hayatı, hürriyet ve namusiyle vatanı bu zalim türedilerin yedigasplarından kurtarmasındadır. Teşebbüs edildiği söylenilen suikaste ve efkarı maarrıyatı imhayı şiar edinen bu idarenin daha ziyade devamı halinde millet ve vatanın felaket ve zararına olarak tevellüt edecek ahval ve hadisatı fevkalade-i vahime için esbab ve menabi aramak icap ediyorsa bunu hiyel ve desaise tevessül ve vaziyeti mürettep olan dairesinde izah ve tevsi suretiyle meclis-i Ali'yi iğfal ederek gayri vazıh ve müzakeresi esnasında da söylediğim veçhle takririne ihlâli sükunu mucib bir kanuna malik ve bu kanunu hevesad ve ihtirasatı şahsiyelerini temin ve hissi intikamlarını tatmin edecek veçhile tatbika salik Heyet-i İcraiye ve bunun şeriki cümürm ve aleti olan ve İstiklâl Mahkemesi namını taşıyan takımın teşebbüsad ve icraatında aramak lazım gelir.

Sarsılmaz bir kanaat halinde muhafaza ettiğim baladaki beyanat ve mütalaatımı meclis kürsüsünden ifade ve izah

Levent Şahverdi Arşivi

etmek vazife ve şerefinden kuva-i devleti na meşru bir tarz ve surette bugüne kadar ellerinde tutmaya muvaffak olan zümre-i mütegallibe ve cebbara terafından men edilmiş bulunuyorum.

Meb'us olarak vazifemi bilmecburiye tahriren ifa suretiyle hak ve salahiyeti kanuniyemi istimale teşebbüs ve meclis-i Ali'ye arzı keyfiyet eyliyorum. B.M.M. azalarına Millet ve vatanı felâketi muhakkakakadan kurtaracak olan karar ve icraatlarında muvaffakiyet ve hayatımı şeref ve istiklâlimin taali ve masuniyetine vakfettiğim ve her türlü muhalefet ve mümanaat karşısında bundan böyle de aynı tarik ve meslekte devam ile daima minnetarane arzı hizmet edeceğim.

Mübarek millet ve aziz vatanıma saadet ve selâmet temeni eylerim efendim.» (190)

İstanbul Meb'usu
Hüseyin Rauf

Madde — 4

Ankara'da Anadolu Ajansına, Hakimiyeti Millet Gazetesi'ne, İstanbul'da Akşam, İkdam, Cumhuriyet, Milliyet, Vakit, Son Saat, Yeni Ses, Gazetelerine, Türkiye'de müntesir diğer bazı gazetelelere gönderilmiştir. (191)

Aslına mutabıktır I. Şube Müdürü

İmza

Hüseyin Rauf.
Mukabele edilmiştir.
İmza

(190) Bu mektubu diğer belgelerde yaptığımız gibi, yalınlaştırarak vermeyi düşündük. Ancak mektubun içeriği, yalınlaşınca değişti. Belgenin özelliğini yitirmemesi amacıyle değişiklik yapmadan veriyoruz.

(191) Mektubun bir bölümünün aslının kopyası için belgeler kısmına bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

— T.B.M.M.'NDE MUHALEFET KONUSUNA ÖRNEK OLAY : (89)

Mardin Mebusu Necib Beyin 29 Nisan 1922 tarihli Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin değişikliğine ilişkin yasa önerisi sunulmuştu.

Başkan : Efendim, Mardin Mebusu Necib Bey'in teklifi hakkında (Edirne) Şeref Bey ve rüfekasının bir takririni şimdi aldım. Okuyoruz.

Riyaseti Celileye

Hiyaneti Vataniye Kanununun tadiline dair teklifi kanuninin müzakeresi hakkındaki tâyini esamide nısap hâsıl olamadığından, meselenin ehemmiyet ve müstaceliyeti fevkalâdesine ve vaktin darlığına mebni ikinci defa olarak, tekrar derhal reye vaz'ını teklif eyleriz.

15 Nisan 1923

Edirne Şeref, Bursa Şeyh Servet, Mardin Necip, Cebelibereket İhsan, Burdur Soysallıoğlu İsmail Suphi, Siverek, Abdülgani Menteşe, Ethem Muş, Osman Kadri Kütahya, Maraş, Tahsin Kozan, Dr. Fikret Kozan, Mustafa Saruhan, Reşad Gelibolu, Celâl Nuri Muş, İlyas Sâmi Adana, Eşref Hakkari, Mazhar Müfid.

Başkan : Nizamnamei Dahilimizde bir madde aynı celsede iki defa tayini esamiyle reye konamaz. Fakat arz ettiğim gibi birçok teamül vardır. Yine Heyeti Celileniz hâkimdir. (Reye, reye sesleri)

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : Efendim. Rica ederim, riyaset (Reye sesleri)

Başkan : Efendim. Nizamnamei Dahilî münderecatını arz ettim.

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : Bunun emsali yoktur. Paşa Hazretleri...

---

(192) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, d. 1 c. 27, s. 175-189

Levent Şahverdi Arşivi

Başkan : İkinci defa tâyini esamiyle reye vaz'ını reyinize koyacağım. (Soldan reye, reye sesleri)

HAKKI HÂMİ B.: Riyasetten bir şey soracağım müsaade buyurunuz. Nizamnamei Dahilî var mıdır? Yok mudur?

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Vardır... (Reye sesleri)

REFİK B. (Konya) : Nizamname Meclis'in kararıdır. Bir kararla Nizamnamenin bir maddesi tadil olunabilir.

HAKKI HAMİ B. : Eğer bir Nizamnamei Dahilî varsa, eğer Nizamname Meclis'in her hangi bir kararıyle değişecekse bu Meclis hangi Nizamname ile idare edicektir?

REFİK B. (Konya) : Emsali adîdesi vardır.

HAKKI HÂMİ B. : Eğer Meclisi Âli Nizamnamesine riayet etmiyecek olursa burada Hâkimiyeti Milliyeden bahsetmek.. (gürültüler, Reye sesleri)

HÜSEYİN B. (Elâziz) : Tâyini esamiyle reye konsun diye arkadaşlarımız burada rey vermemişlerdir. (gürültüler)

HAKKI HÂMİ B. : Memlekette âtiyen..

Başkan : Celseyi açıyorum efendim... Bu meyanda bir de Erzurum Mebusu Mehmed Salih Efendi'yle on beş refiki şu yolda bir takrir veriyor.

B.M. Meclisi Riyaseti Celilesine

Hiyaneti vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkındaki teklifin el'an mevkü müzakerede bulunduğu Adliye Encümenin'den intacedilmeksizin Heyeti Umumiye'ce müzakereye konulması hakkında da bu defa Nizamnamei Dahilî'nin ahkâmı sarihası hilafında ileri sürülen teklifin tayini esami ile reye konumasını teklif eyleriz.

Erzurum Mehmed Salih, İzmit Sırrı, Kayseri Alim, Konya Arif, İsparta Remzi, Hakkari Mehmed Tufan, Sivas Emîr, Biga Hamdi, Canik, Süleyman Adana Mehmed, Kayseri Osman Zeki, Kastamonu Besim, Çorum Dursun, Erzurum İsmail, İçel Mehmed Sâmi, İsparta Mehmed Nâdir, Sinop Hakkı Hâmi, Beyazıd Şevket, Karahisrı Sahib Mehmed Şükrü,

Levent Şahverdi Arşivi

Başkan : .....Divan-ı Riyaset, yani bendeniz bunu halledemiyecek bir vaziyete geldim.

HASAN FEHMİ B. (Gümüşane) : Nizamname mucibince her hangi bir lâyiha müzakere edildikten sonra tâyini esamiyle reye vaz'olunur...

İSMAİL SUPHİ B. (Burdur) : 1920'de de böyle olmuştur. Zaten. (Hayır sesleri)

HASAN FEHMİ B. (Gümüşhane) : Yalnız burada değil, İstanbul Meclis'lerinde dahi her hangi muayyen bir mesele, Meclis Nizamnamedeki sarahati de bıraktığı çok vardır..

... Efendiler bu tâyini esami nâmütenahi teselsül eder, gider. Halbuki zannederim, bu batıldır.

REFİK B. (Konya) : Ve hiçbir kanun çıkarmak imkânı olmaz...

HASAN FEHMİ B. : Binaenaleyh efendiler. -Bendenizcemadeki bir defa müzakereye başlanmış, reyi işare ile ya ruznameye alınır veya alınmaz.. Meclisin mesaisini âkim bırakmak, meclisi yok etmek demektir. Bunu tecviz eder misiniz? (Hayır sesleri, reye sesleri) hayali bırakalım, hakikate gelelim.

ALİ SÜRURİ Ef. (Karahisarşarki) : Tâyini esami sarahati varmıdır? Zannederim yoktur...

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : ...Nizamnamei Dahilî; -af buyursunlar -Hasan Beyefendi'nin dedikleri gibi değildir. Meclisin Nizamnamei Dahilîsi demek; Meclisin kanunu demektir... Acaba bu Nizamnamei Dahilî Encümeni'nin vazifesi nedir ?

İSMAİL SUPHİ B. (Burdur) : Aksini ispat eder.

HAKKI HÂMİ B. : Eğer Nizamnamei Dahilî denen, Meclis'in her gün itthaz edeceği kararlara tebeddül eder ve Meclis'in nizam ve intizamını muhafaza ile memur bir kanun değilse şu halde Nizamnamei Dahilî zaittir...

İSMAİL SUPHİ B. (Burdur) Teamülen bahsediyorsunuz.

Levent Şahverdi Arşivi

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : ... Nizamnamei Dahilî denilen kanundur.

MAZHAR MÜFİD B. (Hakkâri) : Onu Meclis kendisi yapar, kendisi bozar...

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : ... Kendisi yapar, kendisi bozarsa efendiler, buna mutlakiyeti idare derler.

MAZHAR MÜFİD B. (Hakkari) : Yok....

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : Müsaade buyurunuz. Arz. edeceğim. Bir hükümdarın mutlakiyeti idare ile memleketi idare etmesi, kavanin hilâfında olarak emirlerle memleketi idare etmesidir.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Hükümdara ait söz istiyoruz. Hangi hükümdara ait olursa olsun.

HAKKI HAMİ B. (Sinob) : Fakat bir meclis tabi olduğu nizamnameye riayet etmez... benim ittihaz ettiğim kararlar kanundur, derse efendiler, bendenizce bunun ismine, mutlakiyet idare ve istibdadî idare derler. (Gürültüler)

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Zaten kanun istibdat demektir...

HAKKI HAMİ B. (Sinob) : Ulemayı hukukun insaflarına, vicdanlarına müracaat ediyorum.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Ulemayı hukukun düşündükleri vatanperverliktir.

HAKKI HAMİ B : Kararla kanun tebdili mi?.. Nizamnameye muhalif olduğundan başka güne tehir edilmesi söylendiği halde, on beş arkadaşımız tarafından tâyini esami takriri verildi.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : O takriri verenlerin reyleri yoktur.

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : ... Eğer Nizamnameye riayet edilmezse... Mecliste hiçbir şey çıkarmanın imkân ve ihtimali yoktur.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Reyinizi izhar edeydiniz de red vereydiniz.

Levent Şahverdi Arşivi

HAKKI HÂMİ B. : ... Bir mebus milletin menafii aliyesine muvafık gördüğü şekilde reyini iştimal etmekte serbestir.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : İştimalde serbestir. Etmemekte serbest değildir.

HAKKI HÂMİ B. : Mebus, bir kimsenin tahtı tahakkümünde, tahtı tesirinde bir kimse demek değildir...

MAZHAR MÜFİD B. (Hakkari) : Kim icbar ediyor ?

REFİK B. (Konya) : İtiraz etmeyin bakalım, şu sözün arkası gelsin..

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : ...Eğer Hakimiyeti Milliyenin tecellisini istiyorsak evvelemirde kendi Nizamnamemize hürmet edelim.

HACI İLYAS SAMİ Ef. (Muş) : Ekseriyeti baziçe yapmıyalım. Ekseriyet baziçe olamaz.

HAKKI HAMİ B. (Sinob) : Maattessüf İlyas Sami Efendi... memlekette kanunların hakimiyeti temin edilmedikçe Hakimiyeti Milliyeden bahsetmenin blöften başka bir şey olmadığına kaniim.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Sizinki blöftür.

HAKKI HÂMİ B. : Hakimiyeti Milliye yoktur efendiler.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Demek olmamasını temenni ediyorsanız ?

TUNALI HİLMİ B. (Bolu) : Paşa Hazretleri; ekseriyetin kararı blöften ibaret olamaz. Ekseriyetin kararı mukaddestir, mûtadır. Binaenaleyh sözünü geri almalıdır. (gülmeler)

HACI İLYAS SAMİ Ef. (Muş) : Efendim kanaatimizi izhar edelim kâfi.

HAKKI HAMİ B. (Devamla): ... Hakimiyeti Milliye ve İradei Millile, mevcut kavaninin mamulünbih olmasıdır.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) : Tebaiyet ediniz efendim. Ekseriyete tebaiyet ediniz.

HAKKI HÂMİ B. (Sinob) : Rica ederim öyle ise kanunu belleyiniz de geliniz...

Levent Şahverdi Arşivi

MAZHAR MÜFİD B. (Hakkari) : Celsedir.

HAKKI HÂMİ B. : Celse değil içtimadır.

MEHMED ŞÜKRÜ B. (Karahisarı Sahibi) : ... Eğer meclisler kendi yaptıkları kanuna itaat etmezlerse, kendi usul ve nizamlarına riayet etmezlerse bir meclisin istibdadiyle bir hükümdarı mutlakın istibdadı arasında fark yoktur efendiler.

TUNALI HİLMİ B. (Bolu): Asla asla..

MEHMED ŞEREF B. (Edirne): ... Nizamnamei Dahiliye'ye muhalefetten bahsolunuyor. Nizamnamei Dahili tetkik edildiği vakitte Nizamnamede aynen «ertesi Meclis» kaydı vardır...

MEHMED ŞÜKRÜ B. (Karahisarı Sahib) : Ondan sonra Meclisin Nizamname hakkında kararı vardır.

MEHMED ŞEREF B. (Edirne): ... Çünkü Efendiler, bizim haiz olduğumuz sıfat, doğrudan doğruya hakkı hakimiyetini istimal eden milletimizin vermiş olduğu icrai ve teşrii bir sıfattır.

REFİK B. (Konya): ... Meclisin verdiği karar mutadır ve aynen kanundur.

MEHMED ŞÜKRÜ B. (Karahisarı Sahibi): Kanunu Cezayı da tadil etmek lazım. (Hayır sesleri, gürültüler).

SIRRI B. (İzmit): O maddeye yemin etmedik mi?

MEHMED ŞEREF B. (Edirne): ... İstanbul Meclisi Mebusanı'nda hepiniz, Padişah'a yemin ettiğiniz halde ben, etmedim. (Alkışlar, bravo sesleri).

SÜLEYMAN SIRRI B. (Yozgad): O yeminin hükmü bir Teşrinisani de zail oldu.

Başkan: Müzakerenin kifayetine dair takrirler var,...

Edirne Mebusu Şerif Bey ve 17 arkadaşının önergesi okunur. Oylama yapılmadan kargaşa çıkar.

Başkan: ... Necib Bey'in teklifi kanunisinin bugün müzakere edilmesi reyi işariyle kabul edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Riyaseti Celileye

Vatanın ağır devri felaketinde hâlâsı mutlakımızı fiilen temin eylemiş bulunan Hakimiyeti Milliye'nin istikrarı tammı için Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi yerine atideki maddei muaddelenin müsacelen ve bugün bilmüzakere kabulünü teklif ederim.

11 Nisan 1923
Mardin
Necib

29 Nisan 1922 tarihli Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun maddeleri okunur.

Başkan: Lehte, aleyhte olanları tefrik edeceğim.

HAKKI HAMİ B. (Sinop): ... Süleyman Sırrı Bey (Yozgad), Lehinde. Mehmed Şükrü Bey (Karahisarı Sahibi), hakkında

REFİK ŞEVKET B.: ... Efendiler. Kemali gurur ve iftihar ile, kemali kanaati vicdaniye ile ve en nihayet bütün davamızın umdesini teşkil eden esasatı hukukiyesi ve desatiri adliyesi ile vaz'ettiğimiz kararı muhafaza etmek istiyorum...

YAHYA GALİB B. (Kırşehir): Aferin. Yaşa.

REFİK ŞEVKET B. ... Efendiler. 1. Teşrinisani'de ifası lâzım gelen bir vazifenin ademi ifasından dolayı mesuliyeti maneviyeyi duyduktan sonra o mesuliyeti devam ettirmek lazım mıdır?...

YAHYA GALİB B. (Kırşehir): Necib Bey'i de tebrik ederiz.

NECİB B. (Mardin): Teşekkür ederim.

REFİK ŞEVKET B.: ... Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ve onun tesis ettiği umdenin aleyhine isyankâr bir surette indelkasıt ihdas olunmuş muhalefet, ifsadat veya neşriyat ise ondan sonra ceza versin. Yoksa sırf evlâdı

Levent Şahverdi Arşivi

vatanı tenvir için akıl ve mantığın emrettiği tenkidat ise bundan dolayı muahaze edilmesin.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir): Öyle şey olmaz. Hatta bir söz söylese haini vatandır?

HAKKI HAMİ B. (Sinob): ... Hiyaneti Vataniye Kanunu'nda —Makamı Muallayı Hilafet ve Saltanat— dendikten sonra alt tarafta da —Memaliki Mahrusei Şahene— deniliyor... Hilafet şöyle olacaktır denilmiş... İşte Meclisi Âli' nin kabul etmiş olduğu şu kanun aleyhinde çalışacaklarsa, yani şu kanunu tağyire çalışacaklara tabiatiyle kanun bir ceza verecektir.

ABDULLAR Ef. (Sinob): Canım alemin doğrusu sen misin? Hainse yakalanır.

TUNALI HİLMİ B. (Bolu): Arkadaş Nazi'dir.

HAKKI HAMİ B. (Devamla): ... Efendim. Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun birinci maddesini tadil etmek ve ittihat ettiğimiz kararlar aleyhinde bulunacaklar veyahut bulunanlar hakkında muamele yapmak lâzım geliyorsa bunu yapmanın eşkâli vardır...

TUNALI HİLMİ B. (Bolu): Vallahi bu sözlerinden hiçbir şey anlayamadım.

HAKKI HAMİ B. Evet, Tunalı Hilmi olmak lazım... (Ha sesleri) ha demeye başlamayın.

Başkan: Devam buyurunuz efendim.

HAKKI HAMİ B. ... Meclisi Âli hiçbir kimsenin ağzına kilit vurmak ve hiç kimseyi düşünmekten menetmek istemez... Necib Bey'in teklifi veçhile kabul edersek temin ederim ki, birçok yanlış telkinata, tefsirata gidecek ve mekteplerde okunan Hukuku Esasiye derslerinin birçok sayfaları orta yerde kalkacaktır.

SOSYALLIOĞLU İSMAİL SUPHİ B. (Burdur): Daha neler.

HAKKI HAMİ B. ... Bendeniz Meclisi Âli'nin zamanı

Levent Şahverdi Arşivi

idaresinde çıkan kanunları misal olarak arz ediyorum. Bunun hilafını zatıaliniz iddia eder, ispat edersiniz.

SOYSALLIOĞLU İSMAİL SUPHİ B. (Burdur): İnkilabımız aleyhine söz söyletemeyiz.

HAKKI HAMİ B. ... Bu eşkal dairesinde encümen tesbit etsin. Rica ederim, suiistimalata sebebiyet verecek şekilde çıkarmıyalım.

Başkan: ... Heyeti umumiyesi hakkındaki müzakereyi kâfi görenler lütfen ellerini kaldırsın. Kafi görülmüş ve maddelere geçilmiştir. (Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun maddeleri okunur.)

SIRRI B. (İzmit): ... Kanun, safahati lazımesinden geçtikten sonra Meclis'in arasına iktiranını mütaakıp her fert ona itaatle mükelleftir, ben de onların arasındayım. (Bravo sesleri)

MAZHAR MÜFİD B. (Hakkari): İsterseniz olmayın. (Gülmeler)

SIRRI B.: Memleketin kanununa itaat, bir insan için, bir fert için en büyük faziletlir...

MAZHAR MÜFİD B.: İşte onun için söylüyorum.

SIRRI B.: Beyefendi birazıcık felsefe tarihini okumuş olsalardı, idama mahkûm birine firar teklif edildiği zaman firarı kabul etmiyerek ertesi gün celladın önüne oturduğunu hatırlarlardı.

MAZHAR MÜFİD B.: Demek felsefe tarihi bu imiş. Bu adi tarihtir ayol.

TUNALI HİLMİ B. (Bolu): Şu halde aleyhindesin.

SIRRI B.: Hayır, ademilüzumu hakkındadır. Ruhu hakkında, değil. (O halde aleyhindesin, sesleri)

MAZHAR MÜFİD B.: Bu da Sırrı Bey'in felsefesi... Gülmeler.

SIRRI B.: Bu kanunun kelimelerini tarta tarta manasını anladığımız zaman hakikaten hürriyetle, serbestii mut-

Levent Şahverdi Arşivi

lakla, insanlıkla beraber doğan insanlığın fikrine, düşüncesine pranga vuruyor.

Dr. MAZHAR B. (Aydın): Serbestii mutlak hayvanlara mahsustur.

SIRRI B.: Ayaklara pranga vuruyorlar, ellere kelepçe vuruyorlar. Fakat fikirlere katiyen vurulamaz... İşte bundan dolayı ben bu kanunun memleketimizde vaz'olunmaması taraftarıyım.

TUNALI HİLMİ B.: Abdülhamid devrini arayanlar çok.

SIRRI B.: Çok korkarım ki, bu kanunun vaz'ını mütaakıp, bu kanunun efkâr üzerindeki tazyikine tahammül edemiyerek nur fikirli gençlerimiz, memleketi terk etmek mecburiyetinde kalacaktır.

REFİK B. (Konya): Bu kanunun ihtiva ettiği esastan dolayı gençler giderse millet istifade etmiş olur.

SIRRI B.: Bu kürsüden her mebus serbestii içtihada maliktir, söyliyebilir...

İHSAN B. (Cebelibereket): Saltanatı Milliye aleyhinde söyletmeyiz... Fakat efkârı tenvir için ben de noktai nazarımı, içtihadımı söylemek mecburiyetindeyim. Nasıl ki, zatıaliniz söylüyorsunuz.

REFİK B. (Konya): Evvelce gençlerimiz mürteci miydi?

SIRRI B.: Beyefendiler. Abdülhamid devrinde on senelik hayatımı hapsanede geçirdim, ve onun için hürriyetin kıymetini senden daha iyi bilirim...

SIRRI B.: ... Bize bidayeti mücahedatımızda bütün alemi hürriyetin, yani alemi insaniyetin müzaheret etmesi ancak hürriyet için çalışmaklığımız ve hürriyet için ölümü gözümüze almamızdan idi. (Hangi müzaheret sesleri)

YAHYA GALİB B. (Kırşehir): İstiklâl için ölüm.

SIRRI B. (İzmit): ... Hürriyetin manasını bilmiyorlar. Bizim bildiğimiz hürriyet Türklerin, Kürtlerin bildiği hürriyet değil... Bütün alemi ilim ve irfanını bildiğinden başka türlü bir şekilde olarak telakki ettiğimizi anlıyacaklardır...

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. MAZHAR B. (Aydın): Bugün alemi hürriyet demekle, bütün alemi düşmanı mı kasdetmek istiyorsunuz?

SIRRI B.: ... Hürriyet; eski zamanda olduğu gibi, uğrunda binlerce adamın fedayı can edeceği bir gelin değildir... Eğer biz de Faşist olacaksak, Faşist teşkilatını... .

YUNUS NADİ B. (İzmir): Bolşevik mi olalım?

SIRRI B.: Memlekette tesis edeceksek, bu pek doğrudur. Yoksa aleyhimizde netice verecek bir sebeptir... (daha sonra Hiyaneti Vataniye Kanunu hakkındaki oylaşım yeterli bulunarak konu kapatılmıştır.)

ÖRNEK OLAYIN YORUMU

Özellikle (1923) yılında meclis içi muhalefetin keskinleşmesine karşın, mebuslar arasında tartışması bile yapılmayan bir ilkenin olduğu gibi kabul edildiğini örnek olay olarak alınan ekte de görmekteyiz. «Egemenlik kayıtsız - şartsız milletindir.» Yapı olarak onaylandıkları, sistem olarak benimsedikleri bu ilkeyi, ne yazık ki, mebusların çoğu gerçek anlamda bilmemektedir. Örneğin; Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey'in «Zaten kanun istibdat demektir» sözleri, yasa yapımcısının bir kurum «Heyet-i Temsiliye», istibdat diye isimlendirdiği ise salt ve tekçi bir yapıdır.

Ayrıca, savunmasız kalan mebusların, aşağılayıcı suçlamalar ve kişisel hakaretleri, muhalefet ögesinin olumlu yönde ilerlemesini kösteklemektedir. Örneğin; Edirne Mebusu Süleyman Sırrı'ya «... İstanbul Meclisi Mebusan'ında hepiniz padişaha yemin ettiniz...» tümcesi, o günkü oturumla hiç ilgisi olmayan bir konudur.

Yine, mebusların zaman zaman ilgisizliği, görev bilincinin ve sorumluluk anlayışının zayıflığı, zor günler geçiren bir meclis için oldukça liberal bir görüş denebilir. Örneğin; Sinop Mebusu Abdullah Efendi'nin yine Sinop Mebusu olan Hakkı Hami Bey'e «Canım âlemin doğrusu senmisin? Hain-

Levent Şahverdi Arşivi

se yakalanır.» sözleri bizim savımızı doğrulamaktadır. Tunalı Hilmi'nin de, Meclis tansiyonunun yüksek olduğu anlarda ciddiyetsiz konuşmalar yapması dikkati çeken bir başka konudur.

İzmit Mebusu Sırrı Bey özgürlük konusunda sözederken «... Meselâ Faşistler hürriyetin aleyhindedir...» demesi sonucu, aydın bir mebus olan Yunus Nadi tarafından tepkiyle susturulur: «Bolşevik mi olalım?...» Oysa faşist olmamak, Bolşevik olmak değildir, felsefesi yapılamamaktadır.

Kısaca, iki ayrı grup tarafından Riyaseti Celile'ye sunulan yasa önerisi ile genelge arasında, tümüyle olmasa bile kısmen benzerlikler olduğu halde iki oturum süren bu konunun, değerlendirmeden yoksun, ön yargılı tartışmalarla sürmesi, sorunu kara - ak diye ayırmaktan kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, muhalefet, kişisel bir güç, karşı grup için bir silah olarak kullanmış ve aynı sonucu isteyen, ama bu sonuca varıldıktan sonra ne yapılacağı konusunda anlaşamayan iki grup, ilk meclisi tartışmalı bir kurum haline getirmişlerdir. Bir çeşit konvansiyonel kurum olan T.B.M.M., daha sonra muhalefetin arıtılması ile tartışma düzeyi düşük bir hale gelmiştir. Zaten meclisteki muhalefet sona erdiğinde onun konvansiyonel özelliği kalmamış ve presidansiyel sistem içindeki sınırlı rolüne dönmüştür.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, yaklaşık üç çeyrek yüzyıllık anayasa arayışları içinde olan ülkemizin ilk parlamenter anayasal sisteme geçişindeki dönemin muhalefet konusunu kısaca değerlendirmekti.

Yakın geçmişte içinde bulunduğumuz, askeri yönetimin «Yeni demokrasi, gerçek demokrasi» sloganlarıyla yap-

Levent Şahverdi Arşivi

maya çalıştığı Anayasa 82, ise hâlâ ülkemizde bu arayışların bitmediğini, hatta arttığını göstermektedir.

1876 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan, ilk T.B.M.M.'nin kuruluşuna değin, üç ayrı yönetim biçimi geçirmiş olan bu ülkenin, bu arayışları olağan sayılabilir. Çünkü, saltanatçı bir meşrutiyet, meşrutiyetin bir uzantısı görünümünde olan bir parlâmenter sistem, kısa bir sürede gerçekleştirilmeye çalışılmış, bir yönetim biçimi yeterince özümlenmeden diğerine geçmek zorunluğu ortaya çıkmıştır.

Şu var ki, oldukça karmaşık bir dönem olan 1920-1923'ten sonra, yapılan 1924 Anayasası bile fazla kalıcı olmamış, 1939, 1946 yıllarında yine bir takım değişiklikleri gerektirmiştir.

1961 Anayasa'sı da toplum düzenini yeterince kemikleştirip, dinamik bir yapı kazandıramayınca 1971'de yine değişikliğe uğramış, sonunda 12 Eylül 1980'de Ordu'nun yönetime el koymasınla işlerliği tümüyle durdurulmuştur.

Bu Anayasa dalgalanmalarının kamu oyunda, parlamenter sisteme geçişteki zamanlamanın zamansızlığından mı, yoksa sistemin gerçek ve tüzel kişiler tarafından algılanamamasından mı kaynaklandığı sorusunun sanırız en akılcı yaklaşımı şunlar olsa gerek:

1 — Güçler Birliği arasındaki dengesizlik ve bu birliği oluşturan ögelerin işlevlerindeki kavram karmaşası;

2 — İktidar - Muhalefet diyaloğunun yeterince sağlanamaması. İktidarın prestij sağlamak amacıyla gücünün ötesinde, güç sergileme yoluna giderken, muhalefetin yapıcı olmayarak, iktidarı köstekleme politikası izlemesi,

3 — Anayasaların, temelini oluşturan yasalarla halkın eğitim ve öğrenim düzeyi arasındaki bağın zayıflığı, yani yasaların tepeden inişi, tekelleşmesi;

4 — Özellikle üçüncü Dünya ülkeleri veya gelişmekte olan ülkelerde artık «güçlü Anayasa» anlayışının yerini, «denetleyebilen» Anayasaya bırakmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu savlar ışığında Birinci T.B.M.M. hükümetini değerlendirmeye çalışalım:

Ulusal Kurtuluş Savaşı, bütünsel bir olaydı. Türk ulusunun gücü «âmil» ve iradesi «egemen» kılınacaktı. Bu nedenle ulusal demokratik dayanağı ve büyük itici gücünü T.B.M.M.'nden alıyordu.

M. Kemâl, ulusal egemenlik konusundaki temel düşünce ve felsefesini şöyle anlatır:

«Arz etmek istiyorum ki, hükümet şekli hakkında teklif dermeyan etmeden evvel, hissiyat ve telâkkiyatı derpiş etmek zarureti vardı...

— ... Bu tahriri, bugün gözden geçirecek olursak, orda esaslı umdelerin tesbit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz. Bu umdeler...

1 — Hükümet teşkili zaruridir.

2 — Muvakkat kaydı ile bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakam ihdas etmek kabili tecviz değildir.

3 — Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazıülyed tanımak umdei esasiyedir. T.B.M.M.'nin fevkında bir kuvvet mevcut değildir.

4 — T.B.M.M. teşrii ve icrai selâhiyetleri câmidir... Böyle bir hükümet, hâkimiyeti milliye esasına müstenit halk hükümetidir. (193)

Bu nedenle, meclisi, yalnız işgale karşı koyabilmek için bir zorun, bir araç, bir savaş parlamentosu olarak düşünmek doğru değildi.

Meclise bakış ve anlayış böyle olduğu içindir ki meclisin dışında ve üstünde güç kaynakları düşünülmemiş, bu çeşit düşüncelere açıkça karşı konulmuştu.

Bu yeni sistem, yeni bir süreci de başlatmıştı. İktidar tekeline sahip olan meclisten, en büyük parçayı yürütme

(193) Atatürk: Nutuk, cilt 2, s. 438.

Levent Şahverdi Arşivi

organı koparmaktaydı. Bu nedenle, üç yıl süren yasama - yürütme diyaloğu, bir siyasal anarşiye dönüşmeden ve meclis kararlarında sorumlu ve tutarlı hükümetlere doğru gelişerek sona ermişti.

İşte et-tırnak gibi bütünleşen bu kavramı, birbirinden soyutlamak 1921 Anayasası ile yasallaşamamasına karşın, birbirinden ayrılmasının da bu dönemde gerçekleştiği yatsınamaz.

Yine egemenliğin ulusa geçişi, bu düşüncelerin yönetimi belirleyişi, kuşkusuz bazı kötüye kullanma ve yanlış anlamalara neden olmuştu. Ama bu fırsatın yasallaşması, muhalefet kavramını doğurmuş, iktidarın tekelleşmesini önlemiş, bundan da öte, daha sonraki Anayasalarımızda çok partili seçimlere gitmemizi gerektiren çağdaşlaşma yolunu açmıştı.

Ayrıca, bu anayasa ile «Basın Özgürlüğünün» boyutları da ölçülmüştü. Basın zaman zaman susturulsa da, sansür edilse de iyi bir kamu oyu yoklayıcısı olmuştu.

Kuşkusuz tüm bunlara 1921 Anayasası'yla ulaşılamadı. Çünkü, bu Anayasa sistemi, meşrutiyetlerle başlamış, Rousseau'cu bir anlayışla (ulus egemenliği) sıçramanın ifadesiydi.

Siyasal anlamda da, iktidarın İstanbul'dan Ankara'ya geçişi, saltanatın ve saray nüfuzunun devlet yapısından söküp atılması, Anadolu Devrimcilerinin gözünde, yine de, daha önceki iktidarı sınırlama çabalarına aykırı düşmeyen bir nitelik taşımaktaydı. (194)

Meclis hükümetinden önceki uğraşlar, hep sultanın yetkilerini sınırlamak içindi. Bu yetkilerden birşey elde edilebilirse parlâmento oluşabiliyordu. Oysa 1921 Anayasası, yalnız saltanatı yıkmakla kalmayıp, «İktidar sınırlaması»nı da doruk noktaya ulaştırdı.

(194) Soysal: Dinamik Anayasa Anlayışı, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

İlk bakışta tüm rejimlerde alt yapı sistemini değiştirmek zor görünüyorsa da üst yapı kurumlarını da toplumdan söküp atmak o denli zordur. Hele feodal bir sistemde din= devlet ilkesinin benimsenmesi, zorluktan da öte bir olguyu oluşturur.

Savcı'nın belirttiği gibi, bir anayasa yapmanın en doğal yolu, onun, ulus temsilcilerinin bir «Kurucu İktidar» yolu ile, bir sosyal sözleşme halinde yapılması yer alır. Bu günkü karmaşık, siyasal - sosyal yaşamın uygulamadaki sorunları karşısında, sorunu çözme gücü eskimiş bir kuramın içindedir.

«Kurucu İktidar» için herşeyden önce, kendine bir Anayasa yapma gücüdür, yeteneğidir diyebiliriz. En sağlıklı ve sorunsuz Anayasalar yıllardan beri duyulan gereksinimin, beklentilerin üstünde, tüm ulusça yapılan tartışmaların, ulus temsilcileri yolu ile kurallara bağlanması ile doğarlar. (195)

Bu ilkeler doğrultusunda 1919 sonrası siyasal iktidar, tekel halinde ulusa geçişini ve daha gelişkin bir temsili demokrasi mekanizması içinde uygulanmasını getirmiştir. Artık siyasal iktidarın kaynağı ulustur. Bu siyasal iktidarın uygulanması bir temsili organ olan yürütmeye bırakmış ve bu organı denetime bağlamıştır.

Bu denetim, meclisin siyasal, yargının yönetimsel, halkın da seçim yolu ile kamu oyu denetimi biçiminde algılanır. (196)

Bu işleyiş biçimine bakılarak bir tanım yapmak gerekirse askeri - Cumhuri diktatörya bir rejim, devlet biçimi

(195) Armağan Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı A.Ü.S.B.F. Yayınları No: 423, Sevinç Matbaası, 1978, Ankara. s. 14

(195) Savcı: Türkiye'de Anayasa Hareketleri. Armağan Kanun-i Esasinin 100. yılı, s. 7

Levent Şahverdi Arşivi

de çeşitli ögelerden kurulmuş bir tüm devlet yaratmak zorunu nedeniyle Cumhuriyet'tir. (197)

Bu nedenle bu Anayasa'yı, halk istemine dayalı, sorumlu hükümetli, sert Anayasalı Cumhuriyet olarak nitelemek yerinde olur.

T.B.M.M.'nin lâik ulusal egemenlik temelindeki, tekçi-lâik formülü, ideolojik, bunalımlı bir dönemin deyimiydi. Doğu ve Batı arasında kurulan, Müdafaa-i Hukuk prensibini benimsemesiyle bağımsızlığını kazanmıştı. (198)

Ulusal egemenlik ve bağımsızlık kuramına dayalı demokrasi de koşul olarak şunları gerektirir:

1 — Dönemli genel seçimlere varmak,

2 — Tek dereceli seçime ulaşmak,

3 — Sağlıklı bir seçime kavuşmak,

4 — Oy verme serbestliğinin ve gizliliğinin sağlanması. (199)

Halifeliğin, dünya politikasında, islâm dinin de şeriatta yeri olmadığını, Lozan Barış Antlaşması'nın, ilk haftasında, Türk basın temsilcilerine yaptığı bir açıklama da söyleyen M. Kemâl, (200) «Milli egemenliğin, herhangi bir şahıs ve makamla bölüşülemeyeceğini» belirtmişti.

İkinci dönem Meclisinde de medreseleri, Şeriat Mahkemeleri'ni ve Silahlı Kuvvetlerin, politikanın üstünde ve dışındaki yerini almasını sağlayan M. Kemâl, bu ulusa yaptığı hizmetler zincirine bir halka daha eklemişti.

---

(197) Türk Anayasasının Nitelikleri, Bildirisinden, Armağan Kanun-u... s. 17

(198) 1924 Anayasasının İdeolojik Karekteri, Bildirisinden, Armağan, Kanun-u..., s. 81.

(199) Türkiye'de Kamu Özgürlükleri, Bildirisinden, Armağan Kanun-u... s. 107

dir ki, devirsel olarak aşağı yukarı her on yılda bir ordu, siyasal iktidara karışmak zorunluğunu duymaktadır.

(200) Uluğ: Op. cit, s. 16-17

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa, günümüzde ordu - siyaset ilişkisi o denli iç içeki devirsel olarak aşağı yukarı her on yılda bir ordu, siyasal iktidarlara karışmak zorunluğunu duymaktadır.

Bu savı değerlendirmek için bir kaç istatistiksel rakamları gözönüne alırsak; bizde şu kanı güçlenmektedir: Atatürk'çü bir politika arkasında farklı bir politika mı izleniyor, yoksa Atatürkçü bir politika, günümüz sorunlarına çözüm getiriyor mu?

Sanırız, kara - ak diye ayırmanın yanında, bu günkü politik sorunlara çözüm bulamama nedeni, Atatürk'çü politikanın günümüz sorunlarına çözüm getirebilecek yapıya kavuşturulamamasıdır.

Muhalefet konusuna gelince: Günümüzden yaklaşık 65 yıl geriye gidildiğinde, çetin günlerin çetin koşulları çerçevesinde oluşan muhalefet akımlarını, günümüzdekine oranla daha verimli buluyoruz, şöyle ki:

1 — Parlamenter bir sisteme geçilmesine karşın, henüz saltanat ve hilâfetin büyük çapta ağırlığı duyulan bu dönemde, çok partili demokrasiye geçiş döneminden sonra bile görülemeyen, muhalefetin sesini rahatça duyabilmekteyiz.

2 — Bu dönemin muhalefeti için hem «yıkıcı» hem de «yapıcı»dır, diyebiliriz. Yıkıcıdır, özellikle hilâfet ve sol akımların muhalefeti, kendilerini kurtarmaya çalışırken kendi kendilerini yıkmışlardı.

Yapıcıdır; çünkü Ulusal Kurtuluş Savaşı'na muhalif olanlar, Anadolu hareketi utkularla sonuçlarınca ildemlik duymuşlar, özellikle basındaki muhalefet çökerken, ulusalcılar ve M. Kemâl buna bağlı olarak yücelmişlerdi. Hele hele «Yüzellilikler»in bağışlanması, muhalefetin iktidardan koparılmaması ama denetlenebilmesi için alınmış oldukça önemli bir karardır.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Bu dönemde gerek basında, gerek mecliste, gerekse diğer siyasal çevrelerde muhalefet yapmış olanları benimsememize karşın, kınamamaktayız. Çünkü biz Cumhuriyet dönemi nesli kutsal, olağan üstü özelliklerle donanmış yüce Atatürk'ü tanıdık. Öyle ki Cumhuriyet kurulmuş, siyasal sistemin yapısı halk kitlelerince tabaka tabaka özümlenmişti. Oysa, çeşitli nedenlerle, 1919'larda saltanattan yılan Osmanlı insanı, İttihat ve Terakki Partisi'ne can yeleği gibi sarılmış, serüvenci parti yöneticileri de İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na sokup, yenik çıkarıp ülkeyi terketmişlerdi. Arka arkaya kurulan kabineler de İmparatorluğun sorunlarına çözüm getiremeyince, fırkacılık düşüncesi nefrete dönüşmek Osmanlılara yansıdı. İşte böyle bir dönemde M. Kemâl isminde bir asker ki Atatürk değil, dört çeşit düşmanın işgali altında bulunan Anadolu'yu «kurtaracağım» diye ortaya çıktı. Böyle bir ortamda M. Kemâl'in değil kitleleri arkasından sürüklemesi, yandaş bile bulabilmesi olanaksız görünüyordu. Bir yandan düşman işgalleriyle, diğer yandan iç isyanlar ve muhaliflerine karşı çetin savaş vermek zorundaydı. Bu nedenledir ki Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırmada gösterdiği olağan üstü yetenek M. Kemâl'i Atatürk yapabilmiştir.

İşte bu görüş çerçevesinde, 1919-1926 döneminde somut olarak karşılaşılan muhalefet akımları ne yazık ki, daha sonraki dönemlerde çeşitli gerekçelerle, köşeye sıkıştırılan muhalif güçlerin hırçınlaşmasına, muhalefetin de yapıcı olmaktan çok yıkıcı bir karaktere bürünmesine neden olmuştu.

Tüm beklentilerimiz Anayasa 82'nin kalıcı, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel v.b. sorunlara akılcı çözümler bulabilecek, iktidar - muhalefet ikilemini pozitif gelişme düzeyine ve çağdaşlaşmaya uygun bir yapıya sokabilecek uygulama alanları bulmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

BAZI BELGELERİN TÜRKÇE METNİ

Rıza Tevfik'in Rıza Turgut'a Mektubu

Amman

Şarku'l Ürdün 27 Ağustos. Sene: 1924

Muhterem Rıza Turgut Bey, (201)

Son mektubunuzla gazeteleri aldım, çok teşekkür ederim. Evvelki gazeteleri de muntazaman alıyordum. Benim mektup yazmayışımın sebebini pek iyi takdir ettiğiniz için beni mazeret mecburiyetinden kurtarmış oluyorsunuz ki bu da ayrıca teşekküre değer. Filhakika müz'iç ve zahmetli bir meşgale içindeyim. Henüz hiç bir nevi sağlık teşkila-

(201) Rıza Tevfik'in mektup yazdığı Rıza Turgut'un kim olduğunu kesin olarak saptayamamıza karşın, kimliği hakkındaki bilgiyi Rıza Tevfik'in, Rıza Turgut'a yazdığı mektupları ele geçiren ve 1924'lerde Güney Cephesinde, Türkiye aleyhine komplolar hazırlamakta olan bir grubun etkinliklerini, bir ajan olarak saptayıp, Ulusal Hükümet'e rapor veren Fazıl Berki'nin yazılarından edindik.

Fazıl Berki'nin 25 Mart 1925 tarihli Mersin'den (Adana - Mersin, Cebeli Bereket _ Kozan Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemetliği) anketli kâğıtla «Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliği Cenabı Âlisine» hitaben yazdığı 13 numaralı mektubun bazı kısımlarında şöyle deniyor: «... Turgut İskenderun'a gelmiştir. Müsait cevap alırsa, Mersin'e iltica etmek niyetindedir... Turgut hakkında İskenderun nöbetinde Cemâl Bey olduğu için bu gece malûmat alınabilecektir. Bakalım netice nice olur?.»

Bir diğer mektupta da: «... Rıza Turgut Türk ise de kendisini evvelce tanımadığımdan ve tek tük satılmışlar Türkler arasında da zuhuredebileceğinden verdiği malûmatın şaşırtmak ve bir kısım kuvveti işkâl ve battal etmek maksadiyle olabileceği ihtimalinde derpiş ederek emniyete şayan mütemmim tafsilat istenmesini Galip Bey'e söylemiştim. Meseleye bilhassa Rıza Tevfik'in vesikasına ehemmiyet verdiği belli olan Rıza Turgut Bey bu defa —Kırıkhan'a iki saat mesafede bulunan— İskenderun'dan ses verdi ve menfuf bir numrolu servisiyle istizanda bulundu...

Levent Şahverdi Arşivi

tına malik olmayan, fakir bir hükümet ile ciddi iş görmek emelinde bulunuyoruz. İşimiz birçok devlet dairesi ile alakadar bulunduğu gibi bilhassa belediye ile sıkı sıkıya bağlıdır. Temizlik işlerimiz müşterektir. Halbuki burada nüfuzlu bir belediye reisi var, belediye yok. Onu kurmak için uğraşıp duruyoruz. Bütün bu münasebetsizliklerden başka bir de ara sıra Vehabî şakalarına maruz bulunuyoruz. Nitekim bu seferki kargaşalıkta bütün hükümet erkânı ile beraber ben de Maan'da bulunuyor ve Hac'dan dönmekte olan emîr hazretlerinin gelmesini bekliyordum. Tabiîdir ki böyle kırk günlük yoldan yorgun gelip kardeşinin kanını dökmek ve malını gasbetmek gibi vahşi bir niyetle hareket eden bir sürü sersem sefillerin yorgun ve aç bir çakal sürüsünden farkı olmadığı için ve tayyare ile zırhlı otomobile karşı gösterilen taassubun hiç bir gücü olamayacağını bildiğim için pek ehemmiyet vermedim. Nihayet iş düşündüğüm gibi neticelendi. Bizim Bedeviler ile İngiliz tayyareleri Vehabîleri tepelediler ve perişan ve berbat bir halde çekilmeye mecbur ettiler. Mamafih hiç iyi bir şey değil!. Eğer siyasi ve ictimai hayat buralarda böyle geçecekse yazık. Zaten zevksiz bir hayat sürüyoruz. Yalnız bir keyfi var idi ki siyaset dırıltısı, gazetecilerin edebsizliği, fırka entrikası, telaş, gürültü yoktur. Hiç kimseye minnet etmeyerek yaşıyorduk. Şimdi bu ahvale biraz canım sıkılıyor. Benim rahatım bozulmuş değildir, bozulacak da değildir sanırım. Yalnız bu

---

... Turgut Bey'in büyük ehemmiyet atfettiği vesika bugünlerle elimizde olacaktır. Hiyaneti müseccel olan Rıza Tevfik'e ait bir vesikanın pek mühim ve istifadeye şayan addolunması bendenizce zail ise de «seyyar memura teslime cesaret edememesi» ve «tutulursa mahvımla müsafidir» demesi merak ve dikkati celbetmekten de hali olmuyor.»

Bu mektuplardan Rıza Tevfik'i Rıza Turgut'la yakın dostluğu olduğu anlaşılmakla birlikte, belgeleri Ulusal Hükümet'e aktarmakla, kendisi bu hükümete sığınmak istemektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

milletin kabileler arasında hüküm süren fasat ve hasedin ecnebi ellerinde ne sefil bir siyaset aleti olduğunu görüp de keder etmemek elde değildir. Her ne ise! İnşallah iyi olur. Çünkü fevkalade bir medeniyet kuran ve bir din vaz'eden Arap milleti, şüphesiz dünyanın en büyük ve terakkiye istidatlı bir milleti iken bugünkü karışıklıklar, cehalet içinde çırpınmaları cidden esef vericidir.

Bize gelince biz hamdolsun iyiyiz. Çocuklar ve kızım Selma bizde olduğu için valideleri pek memnundur; fakat yakında gideceklerinden dolayı şimdiden kederlenmeye alışıyor. Sait (büyük oğlum) bu sene mektebini ikmal etti, ve derhal Kudüs'ten kendisini Darülmuallimîne İngilizce ve jimnastik hocası olmak üzere istediler. Biz de razı olduk. Selma'ya da Amman'da hocalık teklif ettiler, fakat burada kalmak istemiyor; yine maalkerâhe (istemeyerek) İstanbul'a dönecektir, çünkü Amerika'ya bu sene kimseyi kabul etmiyorlar. Halbuki niyetimiz bütün aile efradını birer ikişer Türkiye'den çıkarıp başka bir yerde ebediyyen yerleşmek idi. Çocuklar Asya ve Afrika'yı istemiyorlar, mutlaka Amerika'yı tercih etmektedirler. Lâkin bu maksadı temin edebilmek birkaç sene sabr ile çalışmaya mütevakkıf bir iştir. Çalışacağız bakalım, sulh cidden takarrür ederse her yere seyahat kolay olabilecektir. Biz de o vakte kadar beş on kuruş toplarız inşallah. Ben her halde Arabistan'da kalmak fikrindeyim. Burada hürmete mazhar olduktan mâda rahatım, havası da benim mizacıma pek muvafıktır. Her halde burada bazı hizmetlerim vardır, onları ifa etmedikçe gitmeyeceğim.

Size vadetmiş olduğum mahud mektubu vadetmiş bulunduğuma pişman olacağım geldi. Zaten bütün bu son devr-i hayatımın vukuatını yazmak niyetinde idim. Tarihe karşı yahut bilmem hangi millet ve insaniyete karşı kendimi müdafaa ve tebriye-i zimmet için değil; torunlarıma masal kitabı olsun diye yazacaktım. Tarihe zerre kadar inan-

Levent Şahverdi Arşivi

mam ve ehemmiyet vermem. Birkaç asır sonra bizim tarihimizi kim okur ve Türkiye ne olur bilmem. Her halde dünyanın en büyük milletlerinden olan Yunan ve Roma tarihini ben bile okumuyorum ve bilmiyorum. Doktor Rıza Tevfik'in (Sevr) Muahedesi'ni niçin imza etmiş olduğuna ben öldükten iki sene sonra bile hiç kimse merak etmez. Tarih her şeyi hoş görür; herkesi de mâzur görür. Fransa İnkılâb-ı Kebîr'inde baldırı çıplaklar Cumhuriyete karşı zadegân sınıfı ve kraliyet ve din taraftarları, memleketi terkederek bütün Avrupa devletlerini kendi vatanları aleyhine harbe teşvik ettiler ve muvaffak oldular idi. Fransa bu muharebeler yüzünden takdir ve tahmini mümkün olamayacak derecede maddi ve manevi zararlara uğradı, birkaç milyon can telef etti. Mamafih bugün Fransa İnkılâb-ı Kebîri'nin tarihini yazan en mutaassıp Cumhuriyetçiler bile o adamlardan hürmetle bahsediyor; bu kibar sınıfı krala ve dine ve âdâte ziyadesiyle sadakat gösterdiler ve kendilerine yakışan dahi o idi, fakat zaman değişmişti, muvaffak olamadılar, diyor. Dünyanın en büyük filozoflarından sayılan Skoçyalı (Hume Hiyum) İngiltere'nin zulüm ve sitemine karşı alenen beyan-ı nefret ediyor ve bu devletin yıkıldığını görmeden ve Irlanda ve Skoçya'nın nail-i hürriyet olduğunu görmeden ölmek istemediğini eserlerinde yüz sene evvel yazıp tabettiriyor. Bugün İngilizler bu adamla iftihar ediyorlar. Size böyle binlerce misaller ibraz edebilirim. Fakat lüzumu yok. Ben o Fransa zadegânı gibi Avrupa devletlerini vatanıma karşı ilân-ı harbe teşvik etmedim. Bilakis vatanımı, bir büyük muharebede harap ve perişan olan vatanımı, yeniden bir harbe girişmek divaneliğinden men için uğraştım. İngiliz filozofu gibi devletimin yıkılıp parçalanmasını değil, bütün Osmanlı milletimin Kanun-ı Esasi ahkâmına tevfikan nail-i hürriyet olmasını temenni ettim ve büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak bu Meşrutiyet sayesinde parçalanmak tehlikesinden kurtulabileceğine samîmen kanî olduğum için

Levent Şahverdi Arşivi

bilaâ fark-ı din ü mezheb bütün Osmanlıların hakiki bir hükümet-i meşrutaya nailiyeti için mücahede ettim. Bana bu türlü hareket etmek yakışırdı. Çünkü ben o meşrutiyeti tesis etmek için hayatımı, gençliğini fedaya hazır olanların birincilerinden idim. Bidayet-i Meşrutiyette ne mühim bir rol oynadığımı bütün âlem-i medeniyetin gazeteleri hatve be hatve yazdılar; bir vakit İstanbul benim bir işaretimle hareket ediyordu. Selânik en sıkıntılı işleri için beni çağırıyordu. Binlerce ve binlerce adam elimi öpebilmek için sokaklarda yolumu kesiyor ve çok yaşa diye bağırıyordu. Milletin gözbebeği, üstad-ı irfanı ve daha bilmem nesi diye binlerce mektuplar, hitaplar ve alkışlara mazhar oluyordum. O zaman Mustafa Kemâl'in ne ismi var idi ne de cismi var idi. Sonra mebus olacağım vakit beni İstanbul, Edirne, Gelibolu ve daha birçok meşhur şehirler istirkab ettiler; mebus olup da Meclis'e geldiğim zaman bütün Meclis kıyâm ederek beni alkışlarla kabul etti. İlâ âhir!.. Bunları söylemekten bir mühim maksadım var ki kuru bir tefahür değildir; çünkü bütün bu şeylere beş paralık ehemmiyet vermem ve bir tiryakilik zamanımda bütün bu şerefleri çiğner geçerim. Öyle olmasaydı ben de Rıza Nur ve daha emsâli bayağı adamlar gibi kuvvet-i siyasiyenin tebdil-i istikamet ettiği cihete doğru teveccüh ederek fikrimi, meslekimi değiştirir, yine böyle zâhiri şerefleri muhafazaya takayyüd ederdim. Halbuki etmek istemedim. Beni kazanmaya çalışmadılar değil; çalıştıklarını ispat eder bedihî delillerim vardır. Ben yalnız tahakküm-i askerîyeye meydan açacak olan muharebeyi istemedim. Hatta Kuvâ'yı Milliye'nin davetine karşı icabet ettikten mâda Edebiyat Fakültesi tarafından resmen mümessil olarak Yunus Nadi'nin matbaasında toplanan meclise bir buçuk ay muntazaman devam ettim. Hamdullah Suphi ve emsalinin aktörlüklerini seyrettim. Nümâyişkâr ve mutasallıfâne nutuklarını dinledim. Nihayet anladım ki Kuvâ'yı Milliye behemehal komitacılık ile tekrar

Levent Şahverdi Arşivi

işe başlayıp bir harb fesadı çıkarmak emelindedir; Bolşeviklerle Alman siyasetlerine ittibâ etmektedir. Bunu kendi itirafları üzerine tahkikan biliyorum. İşte o zaman onları terkedip siyasetlerine karşı hareket ettim. Bu vukuatta benim hatt-ı hareketimin mânası âşikârdır; ve ben kimseden onu gizleyecek değilim. Size muntazaman nakil ve şerh edeceğim. Burada yalnız şunu size ihtar edeceğim ki eğer bugünkü Türklerin gayz ve hasedi ve çılgın ve divane mizaçları evlâd ve ahfâdına da intikal edecek ise hiçbuna bir sözüm yok. Evlâd ve ahfad dahi benim hareketimi istedikleri gibi takdir ve ona göre hükmederek tarihlerini yazarlar. Dedim ya zerre kadar tarihlerine ve umum tarihlere ehemmiyet vermem. Yok böyle olmayıp da bugünkü garaz ve fesat ve hırs ve meyl-i tahakküm hisleri yatışacak ve yahut bu arsız ve külhanbeyi nesil ile beraber münkarız olup da evlâd ve ahgâdımız daha sağlam ve sahih bir mizaca malik olarak doğru düşünmek ve her ne olursa olsun hakikati iltizam etmek kabiliyetiyle mümtaz ve mütemeddin bir takım adamlar olacaklarsa, o vakit katiyyen eminim ki onlar yani ahfâdımız bütün bu devr-i inkılâb ve meşrutiyetin vukuat-ı rûz-merresini ve tasavvurat-ı mühimmesini gösteren kuyûdât ve rivayâtı gazetelerden ve âlem-i medeniyetin kuyudâtından tetebbü ederek soğukkanlılıkla ve hiss-i adalet ve bî-tarafî ile vukuat-ı sabıkayı tahlil ve takdir edebileceklerdir. O halde eğer dünyada bizim bildiğimiz mantık yine ezhân-ı insaniyete hüküm-fermâ olacaksa, bugünkü Türklerin ahfâdı benim tercüme-i halime vakıf olduktan sonra mutlaka şu suretle hükmedeceklerdir:

Filozof Rıza Tevfik gayet hür ve müstakil bir mizaca malik olarak âzâde ve terbiyeli bir aile içinde doğmuş, müstesna bir terbiye görmüş ve gençliğinde hürriyet-perverâne fikirleri ve cesaret-i medeniyesi uğrunda mahpus olarak tehditlere maruz kaldığı halde zerre kadar fikrini değiştirmemiş, nihayet inkılâb ve Meşrutiyet hareketinin en cesur

Levent Şahverdi Arşivi

âmillerinden biri olarak memleketinde büyük bir rol oynamış ve bütün Osmanlılarla beraber ecanibin teveccüh ve hürmetini kazanmış ve aynı zamanda asâriyle, Avrupa'da hutbeleriyle âlem-i medeniyette şöhret şiar olmuş ve bütün Osmanlı milletinin alkışlarıyla İstanbul'u en buhranlı zamanlarda onbeş kişiyle idare ettikten sonra büyük bir şerefle Meclis-i Millîye girmiş, hulasa bu kadar şereflere imtiyazlara, parlak mevkilere sırf kendi metanet-i mizaciyle, namusıyle, izzet-i nefsiyle erişmiş bir adam iken ve eline her türlü fırsatlar geçmiş iken fakir yaşamış, minnet altına girmemiş bir gariptir!.. Bu adam böyle bir şerefli nam kazanmış iken nasıl olur da birdenbire vatanına hiyanet edebilir?.. Etse bile hiyanet bir maksat uğruna irtikâb edilir büyük bir cinayettir. Halbuki bu adam otuz sene bu devlet ve millete hizmet ettiği halde ve sefâhete, kumara tamamen bigâne basit ve temiz bir hayat sürdüğü halde, oturacak bir hane sahibi olamamış ve memleketini terkederken kızından beş on lira ödünç para alarak defolmuş gitmiş; lüzumu kadar para tedarik edemediği için Amerika'ya da gidememiş de Arabistan çölerine düşmüş. Böyle mühim bir mevkii ve ailesini, dostlarını, vatanını terkeden bu adam elbette bir büyük mecburiyet-i vicdaniye karşısında bu fedakârlığa katlanmış olsa gerektir. Elbette bir (prensip) uğruna hareket etmiş olacaktır. Yoksa bu hareketiyle ne kazanırdı?. Hususa ellibeş yaşını ikmal etmiş bir adam olduğu halde memleketini ve her şeyi ve istikbalini terkedip gitmeye mecburiyeti, bir emr-i vicdanî meselesi olmalıdır. Menfaat işi olamaz. Kendisini bu kadar büyük bir fedakârlığa sevkeden o (emr-i vicdanî) nedir?. İşte bu muammayı halletmeli!.. Filozof Rıza'nın bütün mizacı, bütün sırr-ı hayatı, bütün hakikat ve mahiyeti bu muammada mündemiçtir!.. diyeceklerdir.

Gelecek mektubumda size bu ciheti ben ifşâ ederim. Bu bir mukaddimedir. Mamafih bugün ve her zaman havf

Levent Şahverdi Arşivi

ve ircadan beri ve Türkiye'den ve Türklerden gelebilecek bütün teveccüh ve lutuflardan elhamdülillâh müstağni olmasaydım size bu mektubu yazmazdım. Dedim ya hikâye olsun diye yazıyorum. Ben şimdiki hürriyetimden, âzâdeliğimden hatta maddî hayatımdan pek memnunum. Hiç değiştirmek fikrinde değilim. Kimseden bir şey istemiyorum. Kimseye de ehemmiyet vermiyorum. Ömrümün son devresini seyahatlerle avare geçireceğim. Ne yazı yazacağım, ne de okuyacağım efendim.

Rıza Tevfik

Amman 5 Eylül Sene 1924
Muhterem Rıza Turgut Bey,

Gönderdiğiniz son mektubu ve müteakiben gelen bir deste İleri gazetesini aldım. Gerek mektubunuzda ibraz ettiğiniz âsar-ı teveccüh ve muhabbete ve gerekse gazetelere karşı çok teşekkür ederim. Bugünlerde bir taraftan çocukların misafereti meselesi diğer taraftan da sıhhiye işleri ve hele murdar bir halde ve külliyetle Amman'a vasıl olan hüccacın hizmeti hakikaten beni fena halde meşgul etmekte bulunduğu için ve hele teşkilat-ı sıhhiyeden burada zerre kadar eser olmadığı için size mektup yazacak kadar zaman bulabildiğime ben de hayret etmekteyim; çünkü gece vakti beni yemek sofrasından ve yatağımdan kaldırıp rahatsız ettikleri oluyor. Zat-ı âlinizin hakkımda gösterdiğiniz samimi meveddete itimadım ve itikadım olmasaydı cidden böyle bir taahhüt altına girmezdim. Bunu benden, çok kişiler evvelce sormuş oldukları halde hiç alakam olmadığını beyan ederek ve nasıl isterlerse öyle hükmetmelerini tavsiye ederek yakamı kurtarmıştım. Zat-ı âlinize bütün tafsilatiyle keyfiyeti yazıyorum, tabiî üslûp ifadeye dikkat ettiğim ve yahut ehemmiyet verdiğim yoktur; çünkü hüsn-i kitabete zaman yoktur ve o iddiada değilim. Yalnız vicdanımdan gayri bir kimseden mesul olmadığım gibi kimseye

Levent Şahverdi Arşivi

karşı da havf ve rica kaydiyle mukayyed bulunmadığım için size bu mesele hakkında olanca hakikati kemâl-i ihlâs ve istiklâl-i rey ile arzettiğime herkes inanabilir. Binaenaleyh kaba saba yazdığım şu mektup bir kıymet-i tarihiyeyi haiz bulunduğu cihetle bir vesika olarak muhafaza etmenizi rica ederim; çünkü bir daha bu mesele için kat'an icâle-i kalem edecek değilim. Zaten kimseden bir şey istediğim olmadığı gibi bir daha ne siyasetle hatta ne de ilim ve edebiyat ile uğraşacak değilim. Seyyahlık ile ahval-i âleme uzaktan seyirci kalmak zevkini şimdi öğrendim; ben de meşhur edîb merhum Namık Kemâl Bey'in dediği gibi :

(Cihanı başaşağı seyrediş bir hoş temaşadır)

deyip ahval-i âleme bir seyirci gözüyle bakarak âsude bir vakit geçiriyorum. Keyfim çok iyidir ve kuvvetim hayretbahş bir derecede terakki etmiş ve yirmibeş yaşımdaki derece-i fevkaladeyi bulmuştur. Yakında size birtakım fotoğraflar göndereceğim görüp hükmedebilirsiniz. Bunca mücahedelere, hapislere nefiylere eziyetlere rağmen asabımın ve vücudumun derece-i metanet ve mukavemetine ben hayretler ediyorum. Çeşm-i insafla bakılsa benden mükemmel genç Türk nümunesi olmadığı anlaşılır.

Selâmlarınızı aile efradına tebliğ ettim; bilmukabele arz-ı teşekkür ve şükran ediyorlar efendim.

Şimdi mektubuma —bıraktığım yerden— devam ediyorum.

Evet; eğer bu meselenin halli tarihin istikbalde vereceği hükme talîk edilecek ise, ben kendi nefsimi müdafaaya zerre kadar hacet görmeyerek keyfiyeti yarına bırakabilirim ve bütün sekînet-i vicdanımla ve itminân-ı tam ile istikbalin vereceği hükme işi tevdi edebilirim; zira katiyyen eminim ki bugünkü Türkleri kendi kardeşlerine ve babalarına ve evlatlarına bile düşman-ı can eden hırs ve garaz ve kıskançlık ve tevehhüm ve daha sair bu türlü hissiyât-ı emâniyetkârâne ancak azim ve vahim buhran-ı ictimaî ve siyasî za-

Levent Şahverdi Arşivi

manlarda vicdan-ı nâsa ârız olan —ve hatta esbab-ı tıbîîye-ye merbut bulunan— bir hâlet-i ruhiye mukteziyatındandır. Yalnız ulemâ ve hükemâ indinde değil, avam nazarında bile müsellem bir hakikattir ki buhran zamanları pek tabiî ve sabit bir zaman değildir; bu hâlet-i ruhiye fevkalade birtakım esbâb ve tesirât mahsulü olduğu için çabuk geçer. Hatta —garip olmakla beraber ekseriye vaakîdir ki— buhran zamanının zevali efkâr-ı umumiyeyi mütenakız hükümlere mecbur eder. Onuniçindir ki evvela hain, alçak olarak memleketinden tard olunan birçok meşahirin, buhran devrinin sükûneti ile yine memleketlerine kemâl-i şeref ve debdebe ile girdikleri ve müncî ve hamiyet-perver olarak âlâyiş ile kabul edildikleri çok görülmüştür. Hem o kadar çok ki tarihte buna misal isterlerse Yunan-ı Kadîm'den bu âna kadar yalnız ben binlerce isimleri misal olarak zikredebilirim. Mamafih şu bahsimizde sırası gelince meşâhir-i âlemden bir iki misal zikredeceğim ki ne demek istediğim layıkıyle anlaşılabilsin. Şimdilik yalnız şunu katiyyen ve kemâl-i ihlâs ile arzedeyim ki ben ölmezden evvel yaveri-i talih ile böyle bir ihtimal-i teveccüh bana yüz gösterirse kat'an iltifat edecek ve tekrar Türkiye'ye gidecek değilim. (202) Buna sebep de garaz, kin veya hiddet ve nefret gibi saikalar değildir. Şimden sonra ömrümü istediğim gibi sarfetmek ve nümunesini ancak Bedevî Araplarda görebildiğim bir istiklâl-i tam ile imrâr-ı hayat ederek bugün burada, yarın şurada vakit geçirerek ahval ve ihtirasat-ı âleme tamamen seyirci kalmaktır. Ben filozof ve şair olmak haysiyetiyle zaten böyle yaşamalı imişim, hata etmiş olduğumu itiraf ediyorum. Fakat genç iken ziyadesiyle kuvvetli ve irâdet sahibi ve hak uğruna döğüşmekten ve didinmekten hazzeder bir mizaca malik bulunduğum için bu işlere giriştim; ve mutlaka dost-

(202) Rıza Tevfik, bilindiği üzere, daha sonra Türkiye'ye dönmüştü.

Levent Şahverdi Arşivi

ların ricasını reddedemediğim ve mürüvvetime yakıştıramadığım için giriştim. Kendi hırsımı teşfiye ve tatmin için girişmedim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve bilahare Mebusân'a ve daha sonra Ayân'a ve kabineye dühulüm hep bir cemaatin, bir dost cemaatinin ricası ile olmuştur. Bunu herkes bilir; ve bu davanın sıhhatına bedihî bir delil de budur ki beş paralık bir istifade gözetmeyerek otuz senelik bir mücahede-i daimiyeden sonra yüzümün akıyle ve ak sakalımla on parasız işin içinden çıktım. Türkiye'de en büyük makamlara kadar kendi kuvvetimle yükselmiş iken kiradan kurtulup da kendime bir kulübecik tedarik edecek kadar cüz'i bir para bile tasarruf edemedim; hatta böyle şeyler düşünemedim. Elime fırsat geçmedi değil. Meşrutiyetin ilk günlerinde benim İstanbul'da ve hatta Selânik'te oynadığım rolü o zamanın gazeteleri pek parlak bir surette zapt ve kaydetmiş ve afifâne bir şöhretle mümtaz olan namım Avrupa'nın en büyük gazetelerinde tahsinlerle mevzuubahis olmuş bulunduğu için kimse inkâr edemez. Eğer tarih şahid-i âdil olacaksa, vukuat-ı tarihiyenin en mühimlerinden mâdud olan bir rivâyât ve şehadâtı dahi nazar-ı dikkate alır sanırım. Öyle olunca yine evvelki mektubumda vaz'ettiğim suale gelmiş oluruz. Yani:

İleride vukuat-ı maziyeyi bîtarafâne bir nazarla muhakeme edebilecek bir hâlet-i ruhiyeye sahip ve bir terbiye-i medeniyeye malik olacak olan ahfâdımız, ibtidâ-yı meşrutiyetten beri gelen geçen vukuatı tetkik ettikleri ve o zamanın gazetelerine müracaat ile mezâhir-i zaman hakkında iyi kötü bir fikir edindikleri zaman filozof Rıza hakkında şöyle bir sual vaz'edip düşünmeyecekler midir?. Yani:

Mizacı şöyle, terbiyesi böyle, neş'eti ve şöhreti böyle olan bu adamın eline pek büyük fırsatlar geçtiği halde kendi istifadesini düşünmeye tenezzül etmemiş ve bütün ecnebilerin bile alel-âde ve alel-ıtlak teveccühünü kazanan ve muhafaza eden yegâne Türk kendisi olduğu halde ve

Levent Şahverdi Arşivi

memleketinde de bir vakitler alel-umum mahbubu'l kulûb olduğu halde birdenbire vatanına nasıl hiyanet edebilmiştir; hususâ ki vatanından sıfr-ıl-yed çıkmış ve arkasında kendi malı olarak bir kulübe bırakmamış olduğu halde!.. Bu ne garip muammadır?. demeyecekler mi?..

Mamafih düşünceleri bu kadardan ibaret kalmayacaktır; çünkü daha birçok vukuat-ı tarihiye vardır ki bunlar kuyûda geçmiş olduğu için inkâr olunabilmek ihtimalinden her veçhile berî ve müste'mendirler. Meselâ ilân-ı meşrutiyetten hayli zaman evvel Filozof Rıza bütün Türk âlemini uyandırmak fikir ve himmetinde bulunmuş ve Sultan Hamid'in en mütevehhim zamanlarında Rusya'dan meşhur muharrir-i milliyet-perver İsmail Gasprinski üç diğer arkadaşıyle beraber İstanbul'a mütenekkiren gelmiş ve ibtidâ Filozof Rıza'yı sormuş ve onun eski mektep arkadaşı ve dostu olan Kafkasyalı doktor Hüseyinzade Ali Bey vasıtasıyle Rıza Tevfik'e mülakî olmuş ve Kadıköyü'nde Cevizlik'teki köşkünde üç gece misafir kalarak Türklerin uyandırılması hakkında bu adamlar o filozoftan rey ve malumat almışlar ve onun tavsiyesi üzerine Mısır'da bir Türk müetmeri teşkil etmişler, hatta Gasprinski'nin o müetmerde harfiyyen okumuş olduğu uzun raporu Filozof Rıza yazmış. Gasprinski bunu inkâr etmedikten mâda hasb'el-hamiyye faydasını bütün Rusya Türklerine ve Turan illeri ahalisine tâmim için —o zaman Rusya'da bulunan arkadaşı— Yusuf Akçora'ya aynen göndermiş. Rıza Tevfik'i o zamanlar ancak şöhreten tanıyan Yusuf Akçora (ki bugün mahud Büyük Millet Meclisi azasındandır) kemâl-i heyecan ve teşekkürle Bahçesaray'dan filozofa bir mektup yazarak mektubât-ı mürşidânesinin devamını rica etmiş. Ve hâlâ o mektup Yusuf Akçora'nın hatt-ı destiyle ve o zamanın tarihiyle müverreh bir vesika olarak Filozof Rıza'nın Amman'daki evrakı arasında mahfuzdur. Akçora Bey bunları bugün unutmuş olabilir; fakat her hareketinde —zannolunduğu gibi— ihtirasına ve

Levent Şahverdi Arşivi

hiddetine değil bir maksad-ı mahsusa göre iş gören filozof bu mektubu ve daha yüzlerce emsalini bile bile bugüne kadar muhafaza edebilmiştir. Sonra mahud Moskof şiîsi ve bugün bilmem hangi Anadolu kazasının mebusu suratsız Ağayef, ilân-ı meşrutiyeti müteakip hariçten Türkiye'ye akan çirkâb (çirkef) ile beraber İstanbul'a donsuz tumansız gelip de meşhur Şeref sokağındaki kötü ve çıplak bir eve sığınınca bittabi en evvel Filozof Rıza'ya müracaat ederek Türk ve Tatar şübbân-ı gurebâsı için bir kulüp tesisine çalışmış ve kendisine ve kendisine ileride bir nokta-i istinad teşkil edecek olan böyle bir müessese için Filozof Rıza yalnız rey değil birçok da konferans vermiş. Hatta —söylemeyi unuttum!— Meşrutiyetten çok evvel Gasprinski'nin rica ve iltiması üzerine Rusya'dan gönderilecek Tatar ve Türk gençlerine rızaen-lillâh ve hamiyyeten her türlü ders vermeyi fiaozof deruhde etmiş ve Gasprinski tarafından kendisine gönderilen onbir Türk ve Tatar ve Azerbaycanlı gençlere filozof kimseye sezdirmeden kendi evinde iki sene ders vermiş ve büsbütün hususi ve sırf medeniyet-i cedideye tevcih ve zihinleri açmak için ders vermiş. Sonra bunların her biri kendi memleketlerine giderek büyük adamlar olmuşlar, bir kısmı da filozoftan ayrılmayarak İstanbul'da kalmış ve ilân-ı meşrutiyette onun yanında bulunmuşlar ve daha o zaman Türk Ocağı'nın temeli kurulmuş ve Rıza Tevfik'in bu hususta belki herkesten ziyade reyi makbul ve hizmeti meşkûr olmuş. Hatta filofoz, Hamdullah Suphi zamanına kadar haricî Türklere hususi ders vermekte devam etmiş Bayezıd civarındaki Türk Yurdu'na muntazaman gidip gelmiş. Hükümetin siyasetine şiddetle muarız ve bilfiil muhalif olduğu halde bile bu vazifesinde devam etmiş, elindeki vesaiki de hâlâ muhafaza etmekte bulunmuştur.

Demek oluyor ki meşrutiyetten çok evvel (bugünkü tâbir-i marufu ile) mahud Turancılığın esasını yine filozof kurmuş ve işi laf ile nazariyat derekesinde bırakmayarak Türk

Levent Şahverdi Arşivi

âleminde bir cereyan açmış ilk müetmerde okunan raporu kendi kalemiyle yazmış ve Gasprinski gibi bir adama okutmuş; sonra on dört kişiyi iki sene terbiye edip memleketlerine mürşid olarak göndermiş.

Mahud Türk şairi Emin Bey'i de yine filozof müdafaa edip ortaya çıkarmış. Ne için müdafaa ettiğini ve bir millî edebiyat ihdas etmek gayesinin gaye-i hamiyyet ve siyasetle tamamen alakadar bulunduğunu da Emin Bey'in ilk eserine yazdığı uzun mukaddimede adeta açıktan açığa beyan etmiş. Sonra Türk şiirine en nazik ve en zarif şekl-i millîyi vermiş ve o zamandan beri bütün Türk şairleri bu şekli ihtiyâr ederek yazı yazmaya başlamışlar. Tarih ve tebeddülat-ı vukuat esbabiyle meydandadır. Hepsinin de vesaiki beraberdir.

Demek ki Turancılığı, Türkçülüğü ve şekl-i edebiyatın bu gaye ile münasebâtını filozof herkesten evvel görmüş ve bir cereyan-ı efkâr açmış. Ve bunu Türklere hizmet niyeti ile yapmış, ne şairliğine ne de filozofluğuna ehemmiyet vermiş. İş görmek ve bu Türk milletini yeni medeniyet yoluna sürüklemek ve gayretini izzet-i nefsini körüklemek istemiş ve birçok amelî ve maddi muvaffakkiyetler ibraz etmiş. Böyle bir adama Türk haini Türk düşmanı demek doğru olabilir mi?..

Türkiye'de bilâ-şüphe filozoftan daha ziyade Avrupa kafalı bir adam ve ansiklopedik ve umumi malumatlı bir mütefekkir ve birçok lisansla mütekellim bir kimse gelmediği halde tuhaf değil midir ki Konya'lı Vehbi Hoca ve Şeyh Saffet gibi eski kafalı dangalaklar ve Abdullah Azmi ve Sinop Mebusu gibi rezil münafıklar Mustafa Kemâl'in yeni proğramını kabul etsinler de (yani dini siyasetten ayırıp kemâl-i hürriyet ile Avrupa medeniyetini kabule teveccüh ve hükümet-i cumhuriye usulünü ittihaz) etsinler de o hocalar tarafından beş on defa dinsizlikle iftiraya maruz olan ve Avrupa medeniyetini Türkiye'de değil Avrupa'da da çok

Levent Şahverdi Arşivi

kişilerden daha iyi bilip takdir eden Filozof Rıza —bunca eserlerinin ve yazılarının şehadetine rağmen— softa kafalı davransın. Avrupalılaşmak aleyhinde, hürriyet ve cumhuriyet aleyhinde bulunsun ve bu hususta Anadolulu softalardan geri kalmış olsun. Buna güç inanılır. Acaba Mustafa Kemâl hakiki cumhuriyetin şeraitini ve tarih-i medeniyette cumhuriyetin mânasını ve rolünü filozoftan daha iyi bilmek iddiasına cesaret edebilir mi?.. Acaba Avrupa medeniyeti ile fezâil ve rezâilini ondan iyi tetebbü edebilmiş midir?..

Yoksa kendisinin ortaya koyduğu millî proğram filozof Rıza'nın vaktiyle Fevziye Kıraathanesi'nde softa güruhunun tehdidatına karşı söylediği mahud konferansın kabaca tatbikinden ibaret değil midir?.. Bu konferansta filozof eski Türk ve Moğol devletlerinin idarelerini heyet-i içtimaiyelerini izah etmiş ve hilâfetin çoktan çürümüş ve taaffün etmiş bir lâşe olduğunu iddiaya kadar varmıştı. Ve hükümeti sırf millî esaslar üzerine tesis lüzumunu iddia etmiş ve papazların elinden milletin zihnini kurtarmak hususunda çok cesurâne şeyler söylemişti. Bunun üzerine bütün Arabistan'dan yirmiyi mütecaviz telgrafla Meclis-i Mebusân tâciz edildi ve filozofun Meclis'ten def ve tardı istenildi. Azîm gürültüler arasında Rıza Tevfik Kemâl-i sekînet ve memnuniyetle bu vesile ile istifasını verdi, fakat o zaman İttihad'ın en kuvvetli ve münevver erkânından ve gözdelerinden olduğu için, Meclis bunca rezalete rağmen istifasını kabul etmeyerek geriye aldırdı. Filozof Rıza da bu nümayişle softalar partisinin hükümsüzlüğünü ispat edebildiği için maksadının hasıl olduğuna kanaat ederek istifasını geri aldı idi. Bu vaka o zaman dünyayı ve Avrupa'yı çalkaladı. O zaman Mustafa Kemâl'in ismi cismi yoktu. Anlaşılıyor ki, Mustafa Kemâl'in olanca (dehâ) siyle bulup ortaya attığı proğram-ı siyasî bile filozofun birçok seneler evvel softa fırkasına hiddetle yaptığı nümayişin serptiği fikir kırıntılarından fazla bir şey değildir. Bunlar gizli kapaklı şeyler ve yahut entri-

Levent Şahverdi Arşivi

kalar iftiralar değil, Türkiye'yi çalkalamış olan vakalardır. Mukayeddir inkârı kabil değildir. O zaman Meclis-i Mebusân kuyûduna ve bütün âlem-i medeniyetin ve Türkiye'nin yevmî *cerideleri havadisine müracaat edilince* görülür anlaşılır. Ve bu kuyûdâtın yeryüzünden kalkıp mahvolması adîmü'l-i ihtimaldir. Pek âlâ!. benim, şehadetini iki paraya almadığım ve kendi vicdanıma karşı hükmüne zerre kadar ehemmiyet verdiğim —tarih ve o tarihi yazacak olan ahfâd-ı etrâk bu vesikaları etrafıyle tetkik etmeden ve o tetkikata mâna-yı sahihini vermeden o tarihi yazacaklar ve benden yine kendi gayz ve nefretlerine göre...

Levent Şahverdi Arşivi

Yunus Nadi'nin M. Kemâl'e Mektubu

Ankara 14.12.1336

B.M.M. Reisi M. Kemâl Paşa Hazretlerine
Maruzdur

Maarif Vekaleti için gösterilen namzetler meyanına ismi acizanemin dahi kayt ve ilavesi suretiyle ibraz buyurulan tevecühe teşekkürler ederim. Ancak dünkü, bugünkü ve hatta bir müddet daha devam etmek üzere yarınki vaziyete göre memleketin müdafaa haricindeki işleri mevcudun idaresinden pek de ileri geçmemek zaruretinde olmasına mukabil yarının hayatına sureti cedidede hazırlanmak ve bilhassa efkarı tevhit ve tenvir edüp gitmek ehemmiyeti azimeyin haiz bir meşgaledir; ve bendeniz halen meslek ve meşgale olarak bu tariki ihtiyar etmiş bulunuyorum. Binaneleyh herhangi bir vekaletin mahdut kadrosundaki vezaifiresmiyesi ile bağlanmaktansa Mecliste ve haricinde serbest çalışmayı tercih ediyorum. Bütün bu mesai cümleten istihdaf ettiğimiz umumi ve millî maksat ve gayenin halini de, istikbalini de şamil olup —yalnız bizzarure mahdut bir vaziyet-i resmiyenin çemberi dahiline girmiş olmak farkı ile— yine hep beraber yürümekte devam edeceğimizi arz ve izaha lüzüm göremem. Belki diğer bir namzet irae buyururlar mülahazası ile sureti hususiyede arz ettiğim namzetin lütfu kabulünü istirham ederim ve bu vesile ile arzı ihtiram eylerim efendim.

Yunus NADİ

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey'in Mustafa Kemâl'e Mektubu :

Muhterem Paşa Hazretleri;

Dünkü salı günü Muhterem Heyeti Vekile tarafından, B.M.M.'ne Maarif ve Adliye Vekaletleri için teklif edilen namzetler meyanında bendenizin de ismimin mevcut bulunduğuna mutalli oldum.

Teklif, resmi bir mahiyet iktisab etmezden mukaddem, meseleden haberdar edilmiş olduğumdan şu arızamla bazı maruzatta bulunmaklığıma müsaade buyurmanızı rica ederim.

Müdafaa-i Vatan hususunda mıkatı nazarına tamamiyle iştirak ve taraftarlığını kendime bir vazife-i vataniye telakki ettiğim muhterem Heyet-i Vekilinin azası sıfatı ile çalışabilmek imkanının bendeniz için mevcut bulunmadığını arz ederim. Bendeniz muhterem İttihat ve Terakki Fırkasının —Tabiri caiz ise— sol cenahına kanaat-ı tamme ile merbutum.

Memleketimizde program ve meslek hayatının inkişafı ile dir ki Türk millet ve vatanının salah ve necata erişmesi kabil olabileceğine kaniim.

Riyaset buyurulan ve müdafaa-i vatan kabinesi namı verilmesi iktiza eden muhterem heyet-i vekilenin memleketin pek ziyade muhtaç bulunduğu dahili teceddüdü için, nasıl bir programa malik bulunduğunu bilemiyorum.

Gerek İstanbul ve gerek Avrupl Darülfününları Hukuk Fakültelerinde geçmiş 15 senelik hayatı tahsiliyem zarfında adliyemiz ve kavanin-i hazıramız hakkında edindiğim kanaat pek radikaldir. Bu kanaatlarımın kuvveden fiile çıkarılmasına Heyet-i Vekile-i muhteremin vaziyeti hazırasının gayri müsait olduğunu tahmin ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Maarif işlerinin mütahassısı ve müntesibi değilim. Binanaleyh memleketin zeka ve irfanına bir veçhe tayin etmek gibi böyle en mühim bir işi deruhte etmek vatan ve millete müfit bir unsur olmak arzuyu şedidinde bulunan bendeniz için kabil değildir. Bu yüzden memleketimizin uğradığı zararlar da meydandadır.

Vatanın selametini usulü meşrutiyete sadık kalmakta gören bendeniz hakkında muhterem Heyeti Vekilenin ibzal buyurdukları teveccühlere arzı şükranla Vekalet namzetleri listesinden ismimim tayyini bilahare Meclis kürsüsünde izahat vermeye hacet kalmamak üzere rica ve memleketim hakkında müsmir olabileceğim diğer herhangi bir işle kemal-i fahır ve şerefle kabule amade bulunduğumuzu arz ile pek kıymetdar teveccühlerinizin devam ve bakasını istirham ederim efendim hazretleri.

15. Kanunevvel 1336
İZMİR, Mebusu
Mahmut Esat

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemâl'in Mektubu :

16.12.1336

T.B.M.M. Riyaseti Celilesine

Heyeti Vekile tarafından Maarif ve Adliye Vekaletleri için teklif olunan zevat meyanında Yunus Nadi ve Mahmut Esat Beyler namzetliklerinin vazına muvafakatları olmadığı tahriren bildirdiklerinden isimlerinin namzet listesinden ihracına müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

T.B.M.M. Reisi
M. Kemâl

Levent Şahverdi Arşivi

20 Eylül 1335'da, yani M. Kemâl'in İstanbul'dan ayrılışından 4 ay 1 gün sonra Sultan Vahdettin'in yayınladığı bir bildiri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nce de bütün Ordu ve Devlet dairelerine duyurulmuştu.

Vahdettin bu bildiride özetle şöyle diyor:

Beyanname-i Hümayun :

«Anadolu'nun bir çok yerlerinden gelen telgraflarda İzmir işgali'nden sonra yer yer ayaklanmalar olduğu bildirilmektedir. Devletin hukukunu ve milletin birliğini korumak için hepimiz, birleşmemiz icab ederken, ayaklanmalar aksi tesir yapmaktadır. Hükümetimizin takip ettiği politika İzmir fecaini Avrupa'nın medeni devletlerine heyetler göndermek suretiyle tarafsız bir tahkikat yaptırılarak hukukumuzu aramaktadır. Memleket içinde asayiş ve inzibatı sekteye uğratıp, hükümetin nüfuzunu kıracak hareketler devletin siyasetiyle kabili telif değildir. Hükümet ile ahali arasında anlaşmazlık yaratmak, Avrupa efkârı umumiyesini memleketimizin aleyhine cereyan uyandırabilir.»

Sultan Vahdettin, bu bildiriyi sultanın yaveri ve Harbiye Nazırı Süleyman Bey'e hemen: «Ordu mensuplarının en küçük ferdine kadar» bildirilmesini emrediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

31 Temmuz 1919'da Dahiliye Nazırı Adil Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderildiği gizli ve çok ivedi bildiride şöyle deniyor:

«15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Memuretülaziz (Elâzığ) vilayetinden gelen bir tamimden anlaşılacağı ötede beride ve bilhassa Anadolu'nun doğu ve batısında devletin yüksek menfaatiyle hiçbir surette kabili tebliğ (uygun olmayan) ve çok büyük tehlikeler doğurması kuvvetle muhtemel bulunan bu hareketlere katılanlar çoğalmakta ve devletin şu sırada esasen pek de zinde olmayan silah ve kuvveti M. Kemâl Paşa, Rauf Bey ve K. Karabekir Paşa gibi bir kaç kişi tarafından şöhret temin etmek ve nüfuzlarını devam ettirmek yolunda suiistimal edilmektedir. Zararlı sonucu inkâr edilmeyecek bu gibi durumlara son vermek üzere Vekiller Meclisi'nin aldığı kararlar dairesinde icabedenlere tebliğ edilmesi emredilmektedir.»

Levent Şahverdi Arşivi

22 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut imzalı bildiri Ordu ve Devlet kuruluşlarına gönderildi.

Anadolu'da başlayan ve M. Kemâl'in emri altında toplanan güçlerin giriştikleri,savaşımın durdurulması için, Saray ve Bab-ı Âli durmadan bildiriler yayınlıyorlardı.

«Gayet acele ve zat-a mahsustur.» kaydıyla gönderilen bir bildiri şöyle: «Sulh müzakerelerinin başladığı ve umumi vaziyet lehimizde bir cereyan almaya yüz tuttuğu şu zamanda harekât ve teşkilâtı milliyenin devamı memleket ve milletimiz için iyi sonuç vermeyeceği zat-ı âlilerince de malûm bulunduğundan esasen ordu ile hiç bir alakası olmayan bu gibi teşkilatın nasihatlarla önüne geçilmesini rica ve hemen hükümetin bu arzusunun yerine getirilmesine dair cevap ve mütalaanızı bekleriz.

20 Eylül 1919'da

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nezareti'inden gönderilen mahram ve çok acele bir yazıda şöyle deniyordu:

I. Divan-ı Harbi Örfi Başkanlığı'na

«3. Ordu Müfettişliği'nden arzedilmiş ve askerlikten istifa etmiş bulunan M. Kemâl'in, askerlikten ihraç edilmesi ve taşıdığı nişanların alınması ve taşıdığı Fahri Yaverlik rütbesinin kaldırılmasına dair, 9 Ağustos 1919 tarihinde çıkarılan padişah iradesi 3. ve 15. Ordu Kumandanlıklarına bildirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nezareti Celilesine

Mahrem ve müstaceldir
31/7/35

Devletlu Efendim Hazretleri

Bir sureti leffen takdimi huzuru alileri kılınan Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Mamuretülaziz vilâyetinden tebliğ olunan tamiminden keyfiyet müsteban buyurulacağı üzere ötede beride ve alel husus Anadolu'nun havalii Şarkiye ve Şimaliyesinde devletin menafii aliyesiyle hiç bir suretle kabili telif olmayan ve gayet vahim aksülameller ihdas etmesi kaviyyen melhuz bulunan harekât-ı hodseraneye ictisar edenler çoğalmakta ve devletin şu sırada esasen pek de zinde olmayan silah ve satveti Mustafa Kemâl Paşa, Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa gibi birkaç kişi tarafından temini şöhret ve idame-i nüfuz yolunda suiistimal edilmektedir. Netayiçi muzırrısı kabili inkâr olmayan bu gibi ahvale nihayet verilmek üzere Meclis-i Vukela'nın mukarreratı ahiresi dairesinde icap edenlere tebligat ve ihtarat-ı müessire icrası babında emrü ferman hazreti menlehulemrindir. Zilkade 338, ve Temmuz 335.

Dahiliye Nazırı
Adil

Levent Şahverdi Arşivi

15 Ağustos 336 tarih ve 1301 numaralı tezkereye cevaptır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye

2/8/35
Harbiye Nezareti
Adliye-i Askeriyye Dairesi
Riyaset Kalemi
Adet
640 Müstaceldir

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden mazul ve askerlikten müstafi Mustafa Kemâl'in silki askeriden ihracı ve haiz olduğu nişanların nez'i ve uhtesindeki fahri yaverlik rütbesinin ref'i hususuna bilistizan 9 Ağustos 335 tarihinde İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi şerefmüteallik buyurulmuş olduğu ve Üçüncü ve Onbeşinci Kolordu Kumandanlıklarına 2 Ağustos 335 tarihinde tebligat ifa kılındığı beyan olunur.

Harbiye Nazır Vekili namına
Müsteşar
İmza

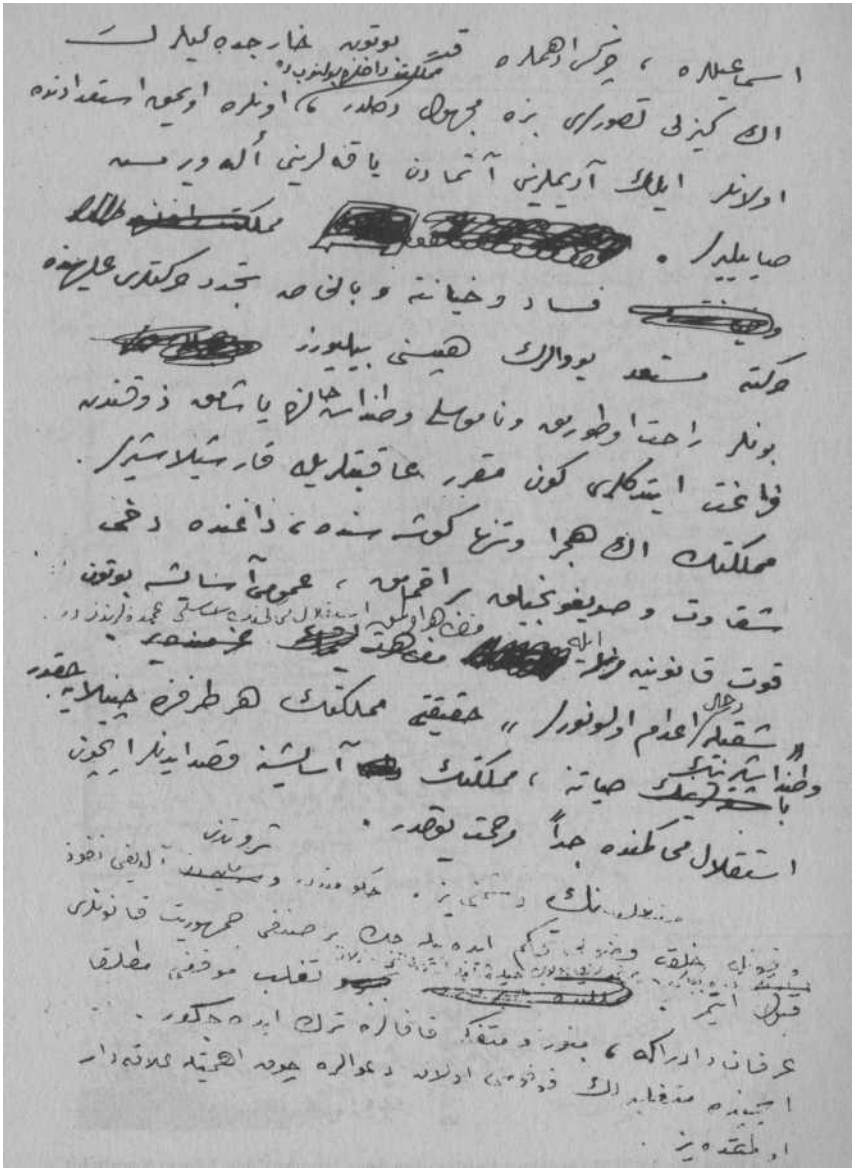
Levent Şahverdi Arşivi

BELGELER ve FOTOĞRAFLAR

Not: Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden yararlanılan belgelerin kopyası. Niyazi Banoğlu'ndan sağlanmıştır.

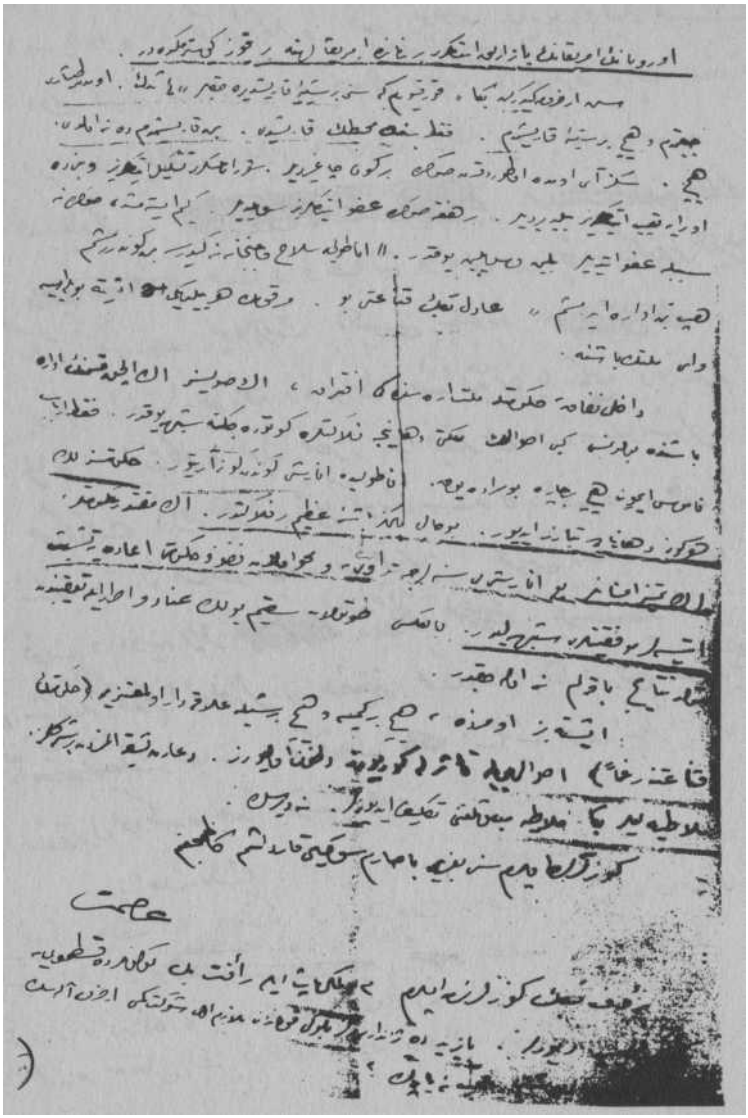
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

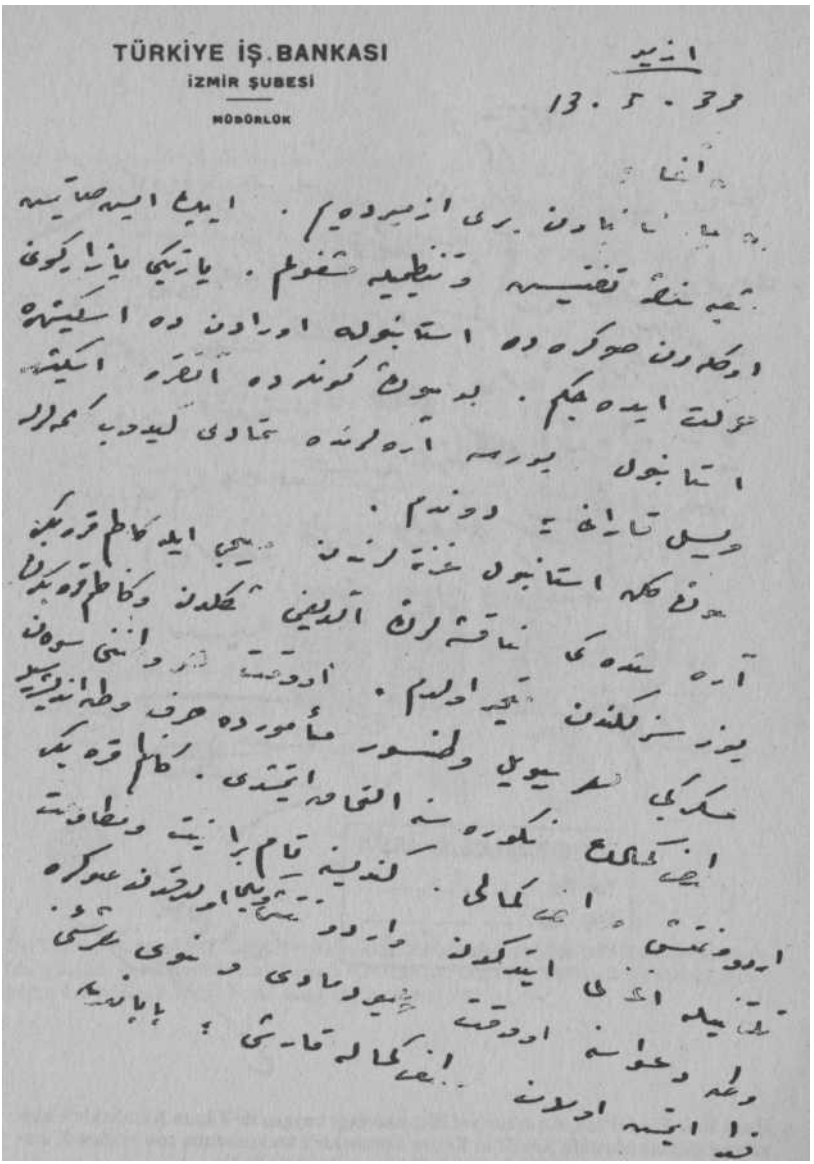
Dr. Reşit Galip'in İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki mektubu.

Levent Şahverdi Arşivi

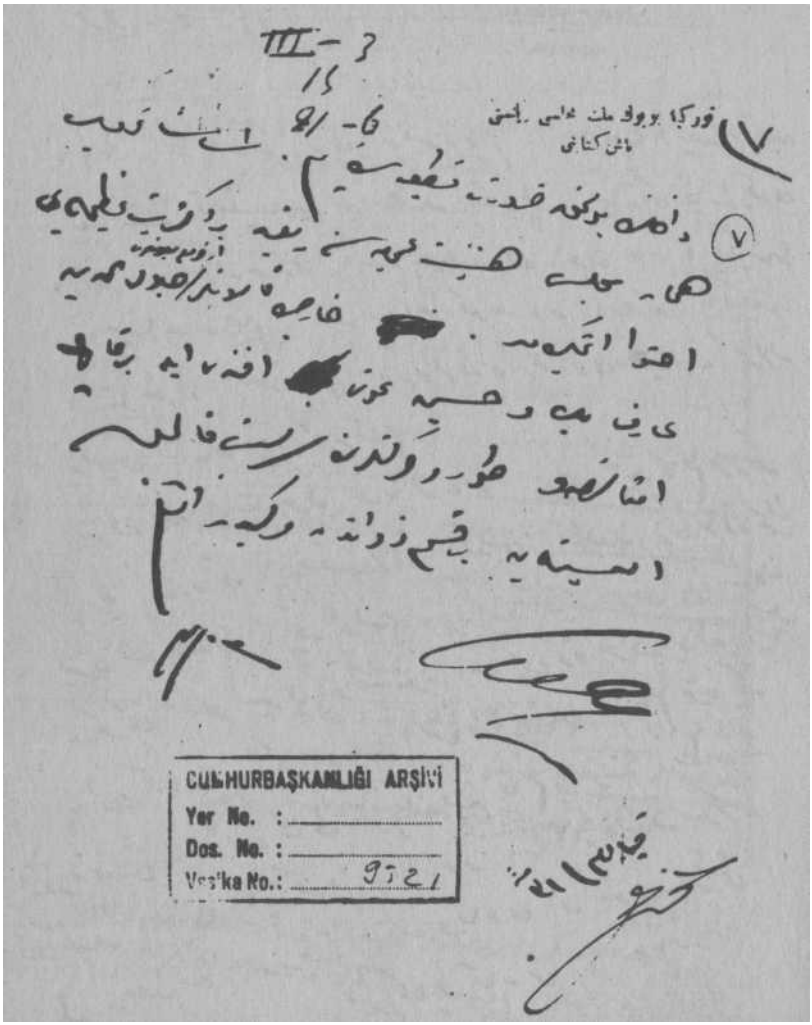
İsmet Paşa'nın Milli Mücadeleye katılmadan önce İstanbul'dan Kâzım Karabekir'e yazdığı mektubun son sayfası.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
İZMİR ŞUBESİ
MÜDÜRLÜK

Recep Zühtü Bey'in Kâzım Karabekir hakkındaki mektubu

Levent Şahverdi Arşivi

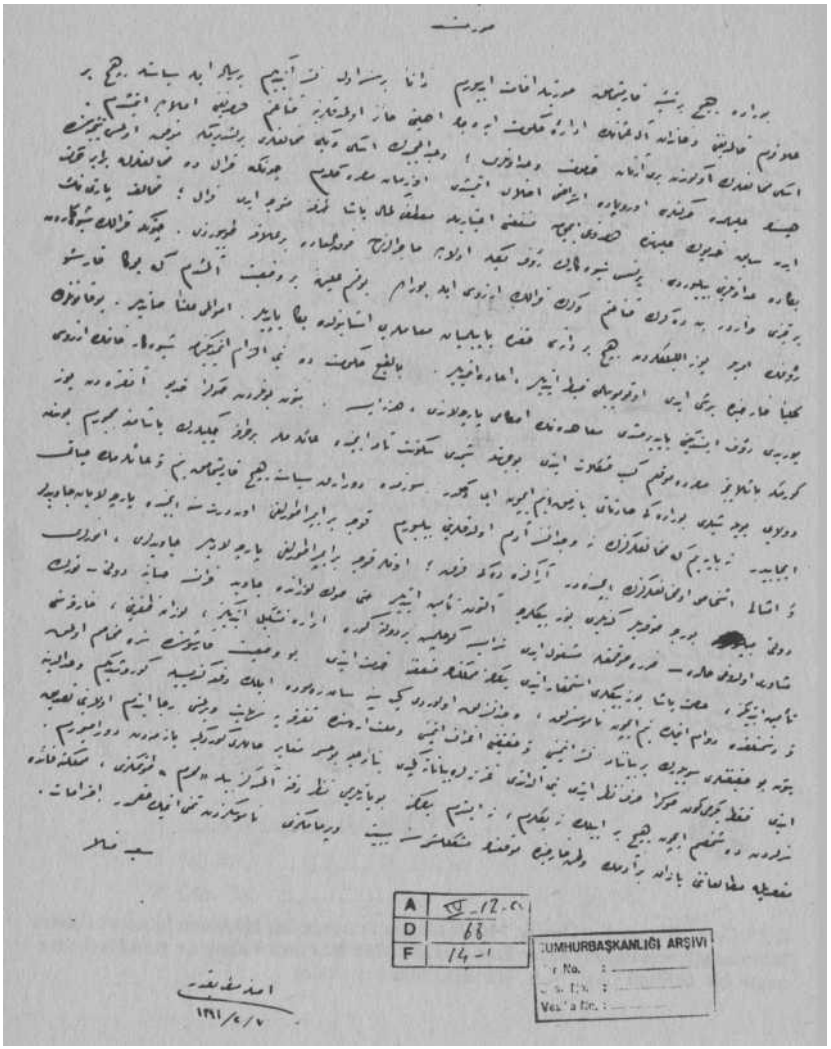
Hoca Raif Efendinin, Cumhuriyet ilân edileceği kaygısı ile Kâzım Karabekir'e başvurusu üzerine Mustafa Kemâl'in Kâzım Karabekir'e mektubunun son sayfası. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-1II-3, D-14, F-91, vesika No: 9321)

Levent Şahverdi Arşivi

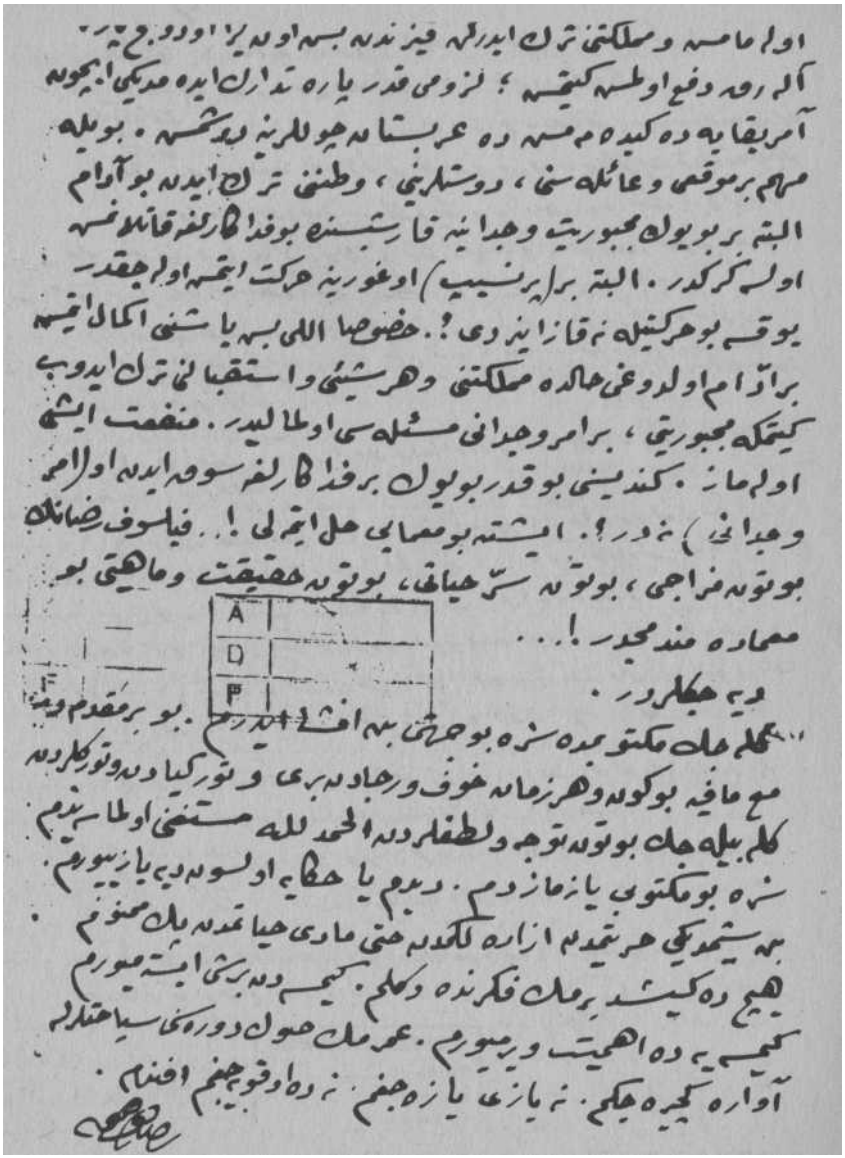
Ref'i Cevat (Ulunay)'ın, İngiliz Mandaterliği'nin yandaşlığı hakkında İstanbul Umum Mavnacılar ve Salapuryacılar Esnafı tarafından İstanbul Valiliğine verdikleri tutanağın bir bölümü (Aslı N.A. Banoğlu'nun arşivinde)

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla' nın 1924 yılında Recep (Peker) Bey'e gönderdiği mektuptan bir bölüm.
(Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-IV-12-a, D-68, F-14).

Levent Şahverdi Arşivi

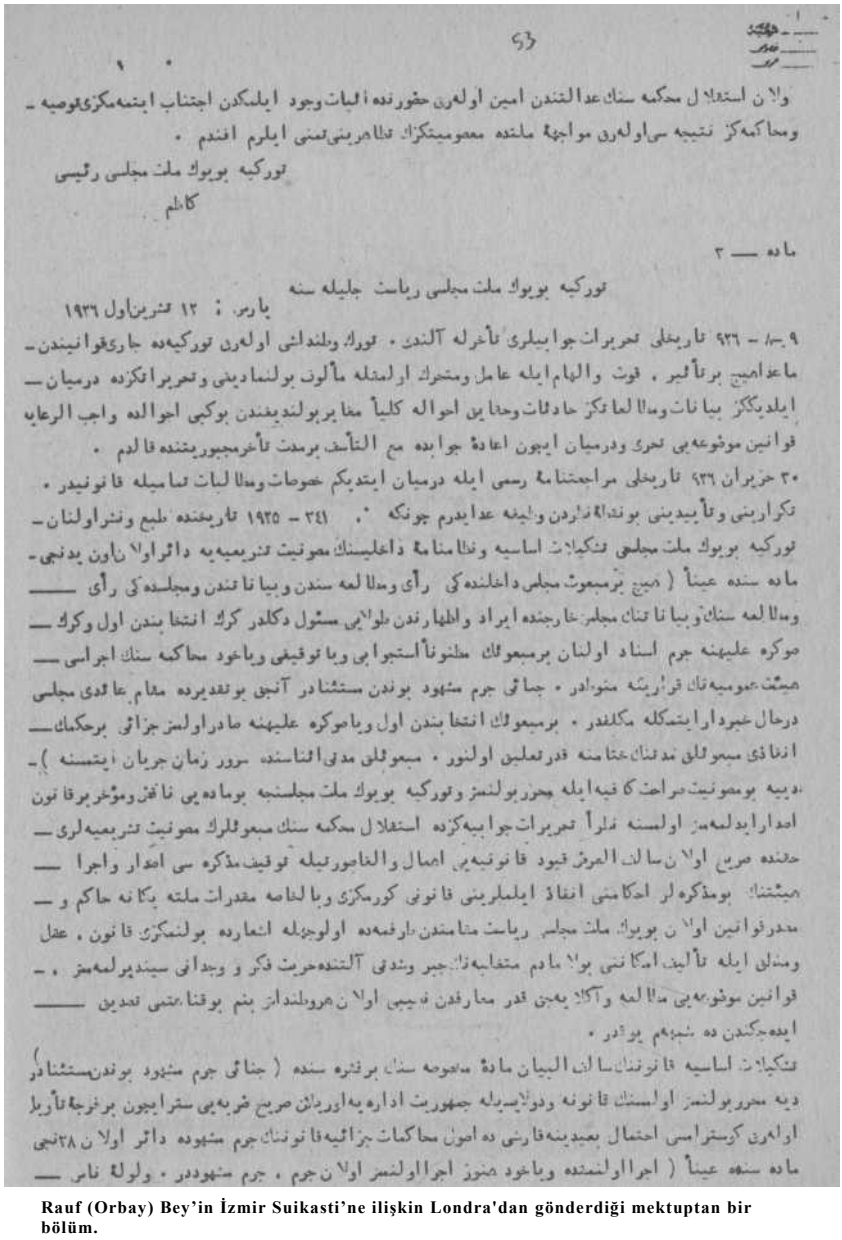
Rıza Tevfik'in, Rıza Turgut'a yazdığı mektubun son sayfası. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-1I-4, D-8, F-14-I)

Levent Şahverdi Arşivi

Fazıl Berki'nin Rıza Turgut ve Rıza Tevfik hakkında raporunun bir sayfası. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-II-9, D-8, F-15-4)

Levent Şahverdi Arşivi

ولان استقلال محکمه سنك عدالتندن امین اولهرق حضورنده الیات وجود ایلمکدن اجتناب ایتمه‌مکزی توصیه ـ ومحاکمه‌کز نتیجه سی اولهرق مواجهٔ ملتده معصومیتکزك تظاهر ینی تمنی ایلرم افندم .

تورکیه بویوك ملت مجلسی رئیسی

کاظم

ماده ـــ ۳

تورکیه بویوك ملت مجلسی ریاست جلیله سنه

پاریس : ۱۲ تشرین اول ۱۹۳۶

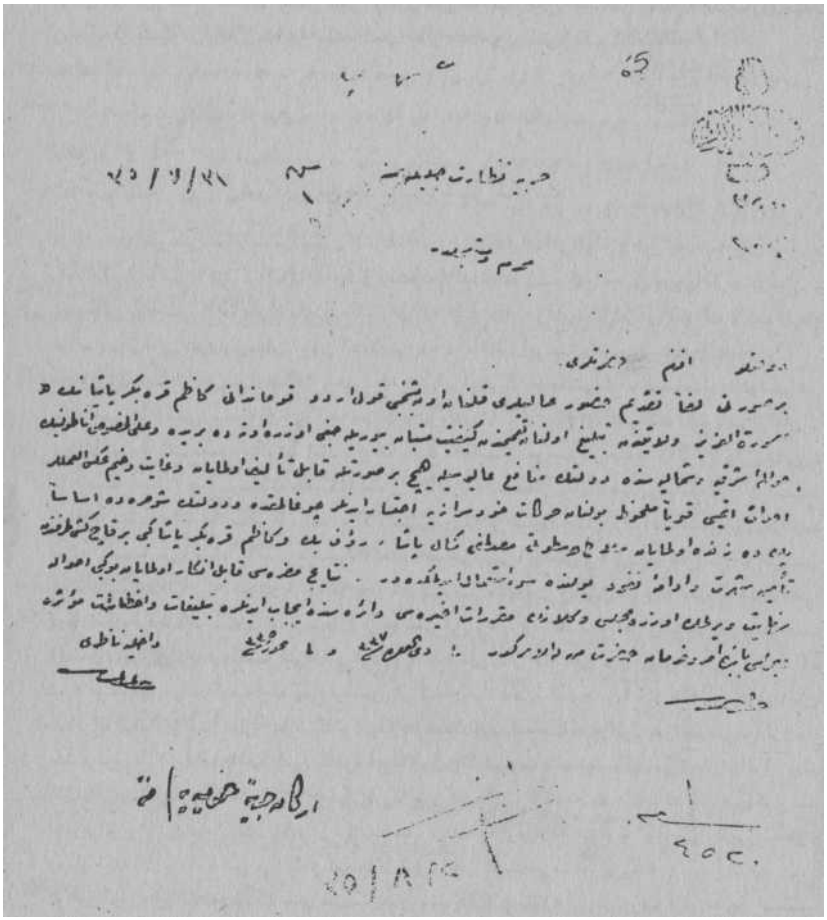
۹ یـا ـ ۹۳۶ تاریخلی تحریرات جوابیلری تأخرله آلندی . تورك ونلندائی اولهرق تورکیه‌ده جاری قوانینندن ـ ماعدامیچ برتأثیر ، قوت والهام ایله عامل ومتحرك اولمقله مألوف بولنمادینی وتحریراتکزده درمیان ـ ایلدیکگز بیانات ومدالعاتکز حادثات وحقایق احواله کلیاً مغایر بولندیغندن بوکبی احواله واجب الرعایه قوانین موضوعه یی تحری ودرمیان ایچون اعادهٔ جوابده مع التأسف برمدت تأخرمجبور یتنده قالدم .

۳۰ حزیران ۹۳۶ تاریخلی مراجعتنامهٔ رسمی ایله درمیان ایتدیکم خصوصات ومدالیات تمامیله قانونیدر . تکراریني وتأییدینی بوندهٔ قارئین ولینه عدایدرم چونکه ۳۴۱ ـ ۱۹۲۵ تاریخنده طبع ونشر اولنان ـ تورکیه بویوك ملت مجلسی تشکیلات اساسیه ونظامنامهٔ داخلیسنك مصونیت تشریعیه‌یه دائر اولان یدنجی ـ ماده سنده عیناً (هیچ برمبعوث مجلس داخلنده کی رأی ومدالعه سندن وبیاناتندن ومجلسده کی رأی ـــ ومدالعه سنك وبیاناتنك مجلس خارجنده ایراد واظهارندن طولایی مسئول دکلدر کرك انتخابندن اول وکرك ـــ موکره علیهنه جرم اسناد اولنان برمبعوثك مطلوباً استجوابی وباتوقیفی وياخود محاکمه سنك اجراسی ـــ هیئت عمومیه‌نك قراریله منوطدر . جنائی جرم مشهود بولندن مستثنادر آنجق بوتقدیرده مقام عالدی مجلسی درحال خبردار ایتمکله مکلفدر . برمبعوثك انتخابندن اول ویاموکره علیهنه صادر اولمش جزائی برحکمك ـــ انفاذی مبعوثلق مدتنك ختامنه قدر تعلیق اولنور . مبعوثلق مدتی انقضاسنده سرور زمان جریان ایتمسنه) ـ دیه بومصونیت مراحات کا فیه ایله محرر بولنمش وتورکیه بویوك ملت مجلسنجه بوماده یی ناقض ومؤخر بوقانون امدار ایدلمه‌مش اولمسنه نظراً تحریرات جوابیه‌کزده استقلال محکمه سنك مبعوثلرك مصونیت تشریعیه‌لری ـــ حقنده صریح اولان سالف الذکر قیود قانونیه‌یی اعمال والغاموریتیله توقیف مذکوره سی اصدار واجرا ـــ هیئتنك بومذکوره لر احکامنی انفاذ ایتملرینی قانونی کورمکزی وبالخاصه مقدرات ملتله یکانه حاکم و ـــ مقدر قوانین اولان بویوك ملت مجلسی ریاست متامندن طرفمزده اولوجهله اشعارده بولنمکزی قانون ، عقل ومنطق ایله تألیف امکانی یوقدر مادم متقابله‌ده جبر وشدتی آلتنده حریت فکر و وجدانی سیندیرلمه‌مش ، ـ قوانین موضوعه یی مدالعه وآکلا یهجق قدر معارفدن فیضیاب اولان هرولندادن بنم بوقناعتمی تمدین ـــ ایده‌جکندن ده شبهم یوقدر .

تشکیلات اساسیه قانونمك سالف البیان مادهٔ معنونه سنك برفقره سنده (جنائی جرم مشهود بولندن مستثنادر) دیه محرر بولنمش اولسنك قانونه ودولایسیله جمهوریت اداره یه اوریلان صریح ضربه یی ستر ایچون برتوجهٔ تأویل اولهرق کرستراسی احتمال بعیدینه قارشی ده اصول محاکمات جزائیه قانونمك جرم مشهوده دائر اولان ۲۸ نجی ماده سنده عیناً (اجرا اولنمقده وياخود صدور اجرا اولنمش اولان جرم ، جرم مشهوددر . ولوله نامر ـــ

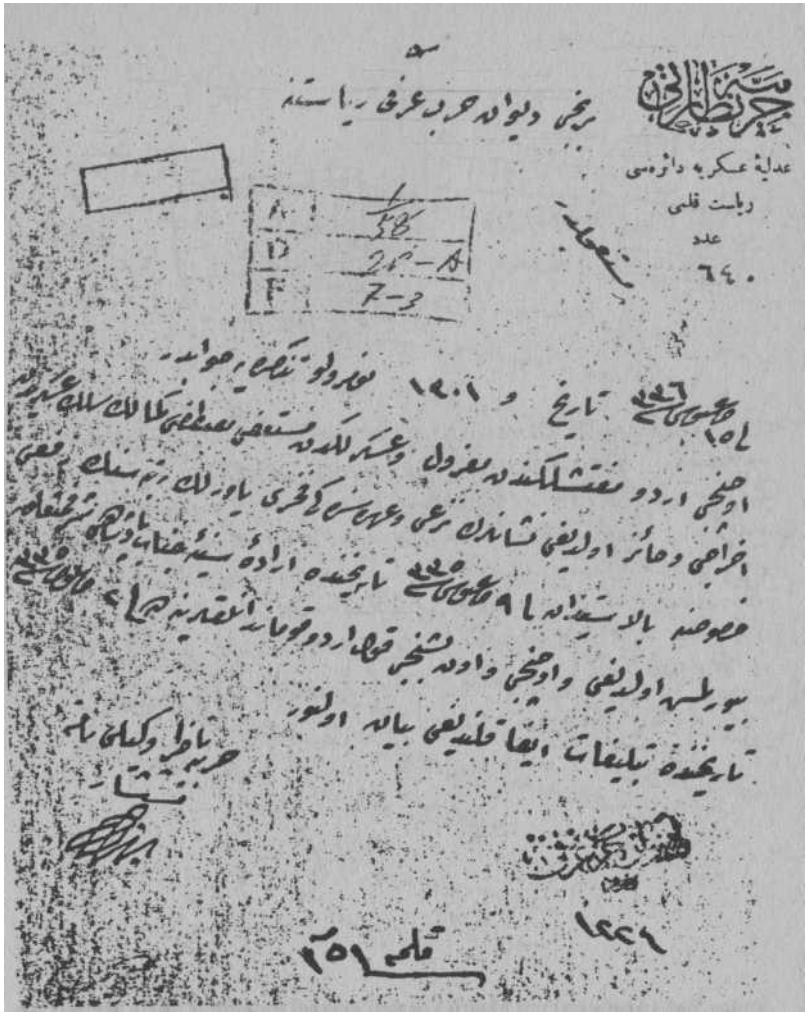
Rauf (Orbay) Bey'in İzmir Suikasti'ne ilişkin Londra'dan gönderdiği mektuptan bir bölüm.

Levent Şahverdi Arşivi

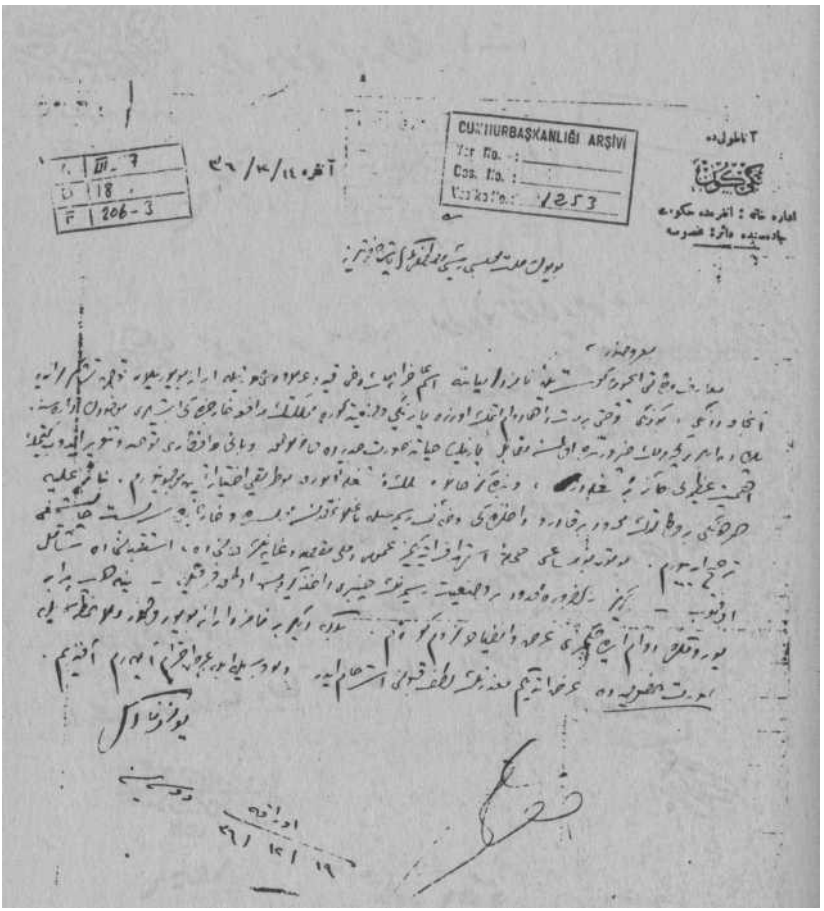
Babıâli Dahiliye Nezareti antetli ve 7200/103 No ve 31/7/35 tarihi ve (Mahrem ve müstaceldir) kaydi ile Harbiye Nazaretine gönderilen Dahiliye Nazırı Adil Bey imzalı bildiri. (N.A. Banoğlu arşivinde)

Levent Şahverdi Arşivi

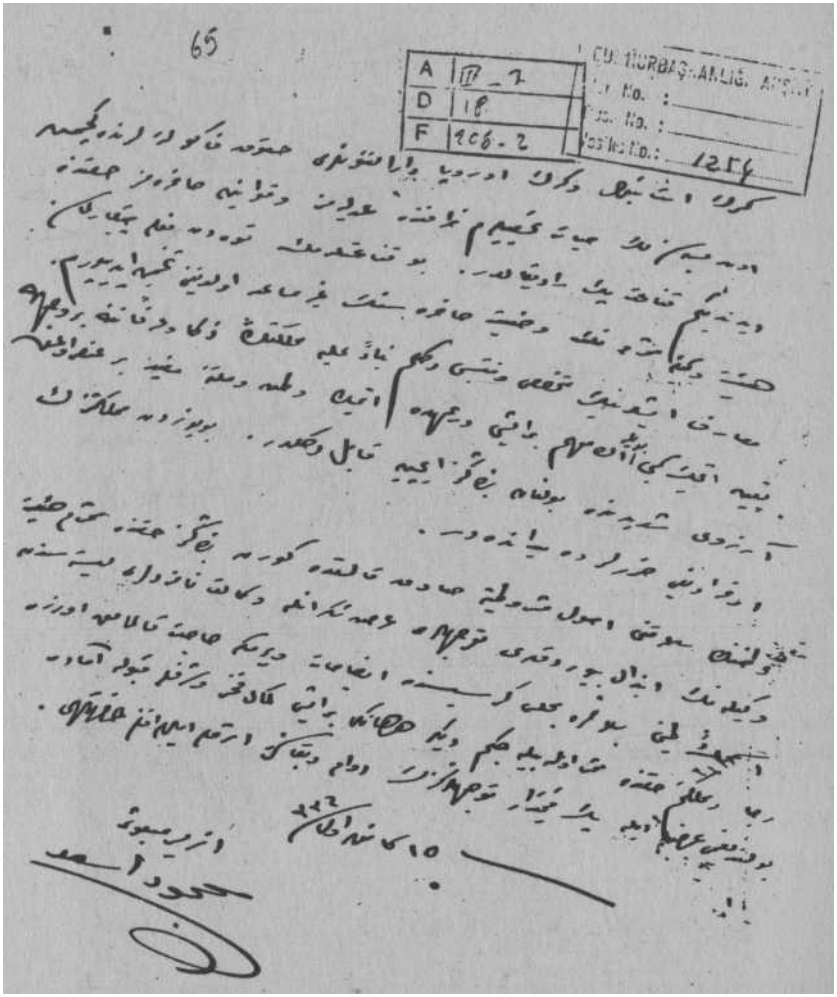
Mustafa Kemâl'in askerlikten azli ile kendisine verilen nişanların geri alınmasına ilişkin Birinci Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetine,Harbiye Nazır Vekili adına Müsteşar imzası ile yazılan bildiri. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-I/58, D-20-A, F-7-3)

Levent Şahverdi Arşivi

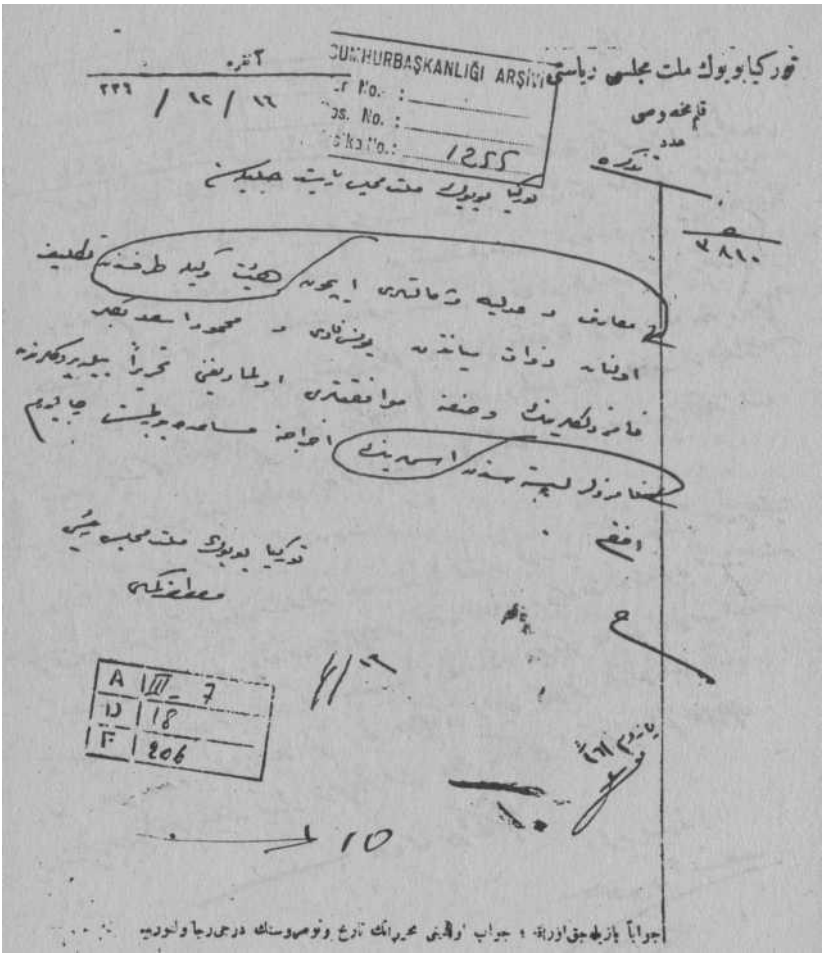
Yunus Nadi (Abalıoğlu)'nun Maarif Vekaleli'ni kabul etmediğine ilişkin Mustafa Kemâl'e mektubu. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-III-7, D-18, F-206-3, vesika No: 1253)

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Esat (Bozkurt)'un Adliye Vekaleti'ni kabul etmediğine ilişkin Mustafa Kemâl'e mektubu. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-III-7, D-18, F-206-2, vesika No : 125)

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Esat ve Yunus Nadi Beylerin, kendilerine teklif edilen vekillikleri istemediklerini B.M.M.'ne bildiren Mustafa Kemâl'in yazısı. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-III-7, D-18, F-206, vesika No: 1255)

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemâl ve Rauf Bey (Kolleksiyonumuzdan)

Levent Şahverdi Arşivi

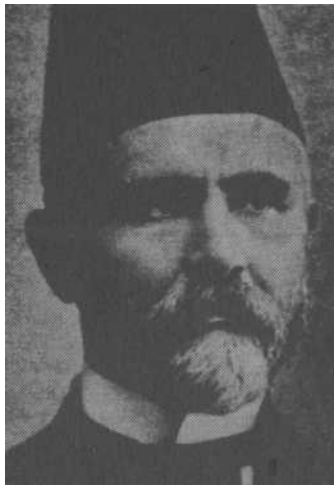
İsmet İnönü
(Kolleksiyonumuzdan)

Levent Şahverdi Arşivi

M.Kemâl'in birlik arkadaşları ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularından soldan sağa: Kâzım Karabekir, Refet (Bele), Adnan (Adıvar), Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) (Kolleksiyonumuzdan)

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye Nazırı Adil Bey
(Hayat Dergisi'nden)

Ahmet Emin (Yalman)
(Cumhuriyet Gazetesi Arşivi'nden)

Ali Çetinkaya
(T.B.M.M. Albümü'nden)

Ali İhsan (Sabis) Paşa
(Kolleksiyonumuzdan)

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Kemâl
(Milliyet Gazetesi'nden)

Ali Şükrü
(T.B.M.M. Albümü'nden)

Bekir Sami
(Kolleksiyonumuzdan)

Cafer Tayyar Paşa
(T.B.M.M. Albümü'nden)

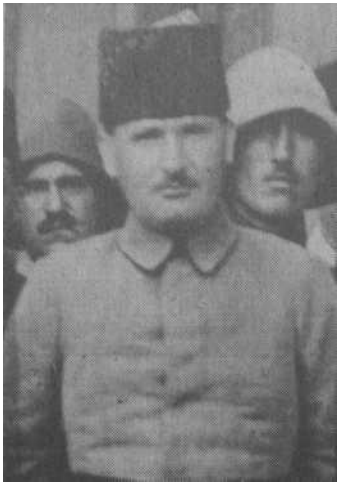
Levent Şahverdi Arşivi

Celaleddin Arif
(T.B.M.M. Albümü'nden)

Maliye Nazırı Cavit Bey
(Hayat Dergisi'nden)

Halit Paşa
(Kolleksiyonumuzdan)

Esat (Işık) Paşa
(Kolleksiyonumuzdan)

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Avni (Ulaş)
(T.B.M.M. Albümü'nden)

İsmail Canbolat
(Servet-i Fünun Dergisi'nden)

Hamdullah Suphi (Tanrıöver)
(T.B.M.M. Albümü'nde»)

Kâzım (Özalp)
(Kolleksiyonumuzdan)

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Esat (Bozkurt)
(Kolleksiyonumuzdan)

Recep Zühtü (Soyak)
(T.B.M.M. Albümü'nden

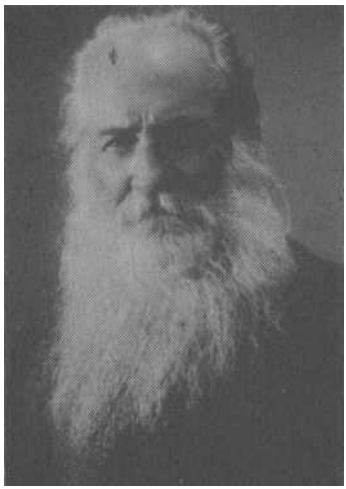

Ref'i Cevat (Ulunay)
(Cumhuriyet Gazetesi Arşivi'nden)

Refik Halit (Karay)
(Yılmaz Dinç Kolleksiyonundan)

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Tevfik
(Kolleksiyonumuzdan)

Sait Molla
(Milliyet Gazetesi'nden)

Süleyman Nazif
(Resimli Gazete Dergisi'nden)

Şükrü Bey
(T.B.M.M. Albümü'nden)

Levent Şahverdi Arşivi

Topal Osman

Velid Ebuzziya
(Ziyad Ebuzziya'nın Koleksiyonundan)

Yunus Nadi (Abalıoğlu)
(T.M.M.M. Albümü'nden)

Ziya Hurşit
(T.B.M.M. Albümü'nden)

Levent Şahverdi Arşivi

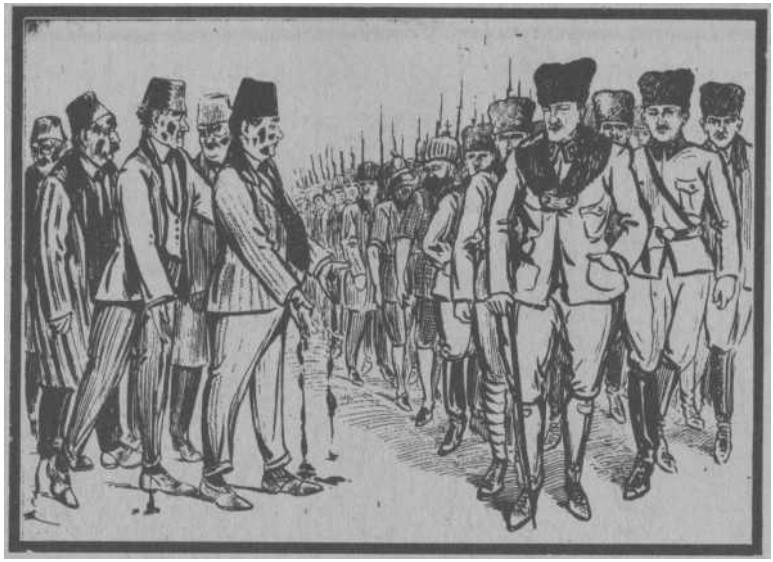
“Hürriyete benzemezsin”Muvafıklar — O bizim canımız, özümüz, ciğerparemiz, siz onu üvey analar elinde bıraktıkça biz de onu size bırakmayız.
Karagöz — O biçare de iki taraf arasında hırpalansın dursun değil mi? Lâkin dikkat edin efendiler, bu güzel kızın ölümünü bekleyenlerin ekmeğine yağ sürüyorsunuz?“Ortada ki kızın üstünde Cumhuriyet yazılıdır”Karagöz Gazetesi Ekim 1924)

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Yarışı: Muhalifler — Ah, ah bu da gelen karakaplan, denizde arslan, dillere destan kalyoncu Rauf Kaptan köleleri.

Levent Şahverdi Arşivi

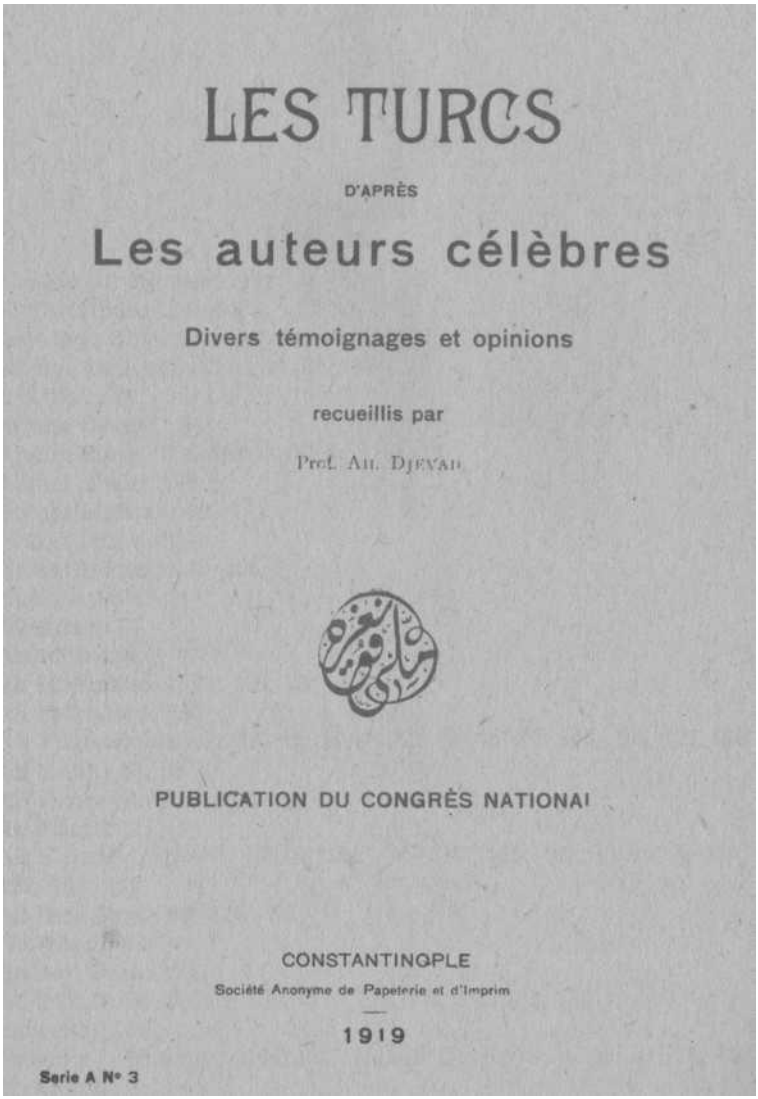
Damgalı İttihatçılar — Kul kusursuz olur mu a canım, ne olurdu bizi de içinize alsanız.
Karagöz — Elinizin kanı, yüreğinizin karası ile bu teklifi yapmanıza bakılırsa daha hırsınız geçmemiş. Fakat size şunu söyliyeyim ki, artık İttihat ve Terakki, Hürriyeti İtilaf falan, filan yok, memleket var, millet var, yapılacak dünya kadar iş var. Hâlâ İttihatçıyız diye ayrılık yapmaya utanmıyor musunuz? (Karagöz gazetesi Ekim 1924)

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Yarışı — Muhalifler: Ah, ah bu da gelen elinde ferman, memlekete kurban, adı sanı kahraman, düşmana kan kusturan şanlı İsmet Paşa köleleri.. (Ortada yangın tulumbası üstünde Cumhuriyet yazılıdır). (Karagöz gazetesi, Ekim 1924)

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Kongre'nin yayınlarından birinin kapağı

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DİZİN

Abdulkadir Kemal-i Bey: 76
Abdurrahman Şeref Bey: 108/n
Adil Bey: 37/n, 38/n, 39/n, 148, 220
Adnan (Adıvar): 37/n, 78, 80, 157
Ağa Han: 94
Ahmet Cevdet: 94
Ahmet Emin (Yalman): 103/n, 126, 127
Ahmet Ferit: 108/n
Ahmet Muhtar: 80
Ahmet Rıza: 108/n
Ahmet Rüstem: 28, 106
Akşam: 102
Alemdar: 88
Alâaddin Bey: 53
Ali (Çetinkaya): 61, 134, 135
Ali Fethi Bey: 128
Ali Fuat (Cebesoy): 36, 37, 39, 40, 73, 74, 75, 80, 104, 105, 107, **156**
Ali Galip: 51, 52
Ali İhsan (Sabis): 73, 74
Ali Kâmi: 31
Ali Kemâl: 101, 103, 103/n, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 115, **122**, 127, 138, 139
Ali Rıza Paşa: 25, 117
Ali Rüştü: 144
Ali Sait Paşa: 124
Ali Şükrü: 54, 58, 69, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134
Aşur Bey: 53
Anadolu - Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti: 4, 25, 51, 55, **56**, **62**, 65, 68

Levent Şahverdi Arşivi

Arif Bey: 80
Arif Oruç: 95, 127
Atatürk: 197, 198
Aydınlık: 97, 98
Baha Sait: 31
Başyaver Avni: 143
Bekir Sami: 37/n, 104, 106, 107
Besim (Atalay): 96
Besim Bey: 60
Besim Bey: 80
1961 Anayasası: 5
1921 Anayasası: 5, 8, 25, 136
1876 Anayasası: 7
Birinci Grup: 60, 61
Cafer Tayyar (Eğilmez): 73, 76, 80
Cami Bey: 108/n
Cavit Bey: 121, 122, 156
Celâl Bayar: 136
Celâl Bey: 37/n
Celâl Nuri: 70, 103/n, 124
Celâlettin Arif: 9, 37/n, 42, 43, 69
Cemâl Bey: 144
Çerkez Ethem: 21/n, 88, 89, 89/n, 95, 149
Cenap Şahabettin: 127
Cevat Paşa: 73, 75
Damat Ferit Paşa: 25, 27, 103/n, 117, 122, 139, 140, 141, 143, 144, 154
Dursun Bey: 19
Enver Paşa: 75/n, 76, 77, 77/n, 89, 89/n, 91/n, 91, 121, 132, 170
Emin Bey: 60
Emir Ali: 94
Esat Hoca: 79
Esat (Işık) Paşa: 30, 30/n, 31/n, 103/n.
Ethem Bey: 53
Ethem Nejat: 89
Falih Rıfkı (Atay): 45
Faruk Nafiz (Çamlıbel): 95
Fazıl Berkî: 199/n
Ferit Paşa: 108/n
Fethi (Okyar): 126
Fevzi (Çakmak): 53
France d'Espere: 122, 123

Levent Şahverdi Arşivi

Fuat Bey: 96
Cümülcineli İsmail: 21/n
Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki: 142
Hadi Bey: 144
Hafız İsmail: 87
Hafız Mehmet: 77
Hakkı Behiç: 78
Hakkı Hami: 54
Halk Fırkası: 126, 199/n
Halk İştirakiyun Fırkası: 86
Halk Zümresi: 63, 67, 77
Halide Edip (Adıvar): 108/n
Halil Bey: 37/n
Halil Rıfat: 73
Halit Paşa: 49, 50, 134, 164
Hamdullah Suphi: 37/n, 88, 203, 211
Haydar Bey: 27
Haydar Rıfat: 31
Hazım Bey: 80
Heyet-i Temsiliye: 4, 6, 24, 50, 51, 52
Hilmi Bey: 77
Hiyaneti Vataniye: 14, 17, 20
Hoca Faik Efendi: 80
Hoca Halil: 70
Hoca Raif Efendi: 63
Hüseyin Avni (Ulaş): 37/n, 41, 53, 69, 85, 86, 88, 128, 129, 130, 133, 134
Hüseyin Cahit: 92, 93, 94, 101, 101/n, 153
Hüsrev Münir: 80
İbrahim Hıfzı: 58
İbrahim Süreyya: 78
İcra Vekilleri Heyeti: 7, 8, 10, 15, 68, 78, 157/n, 174
İhsan Bey: 54
II. Abdülhamit: 102, 210
İkinci Grup: 16, 40, 41, 54, 56, 58, 60, 61, 62, 69, 171
İngiliz Muhipler Cemiyeti: 171
İslâm Ağa: 124
İslâhat Grubu: 63
İstiklâl Grubu: 63, 67
İstiklâl Mahkemeleri: 16, 20, 21/n, 22/n, 94, 102, 155, 159, 160, 164, 165, 166

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Canbolat: 135, 136, 156
İsmail Gasprinski: 210, 211
İsmail Hami (Danişment): 127
İsmail Suphi (Soysallıoğlu): 96
Ismet (İnönü): 37/n, 38/n, 42, 53, 54, 79, 89/n, 121, 127
İttihat ve Terakki: 92, 108, 136, 170, 208
İzzet Bey: 123
Kâmi Bey: 80
Kara Vasıf Bey: 41, 108/n
Kâzım Karabekir: 36, 36/n, 37/n, 37, 39, 40, 40/n, 41, 42, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 63, 64/n, 73, 74, 75, 80, 82, 107, 156, 218, 219
Kâzım (Özalp): 161, 162
Kâzım Paşa: 53
Kiraz Hamdi: 142
Komünist Fırkası: 86, 89
Lenin: 85, 100
Le Tempo: 90
Lord Curzon: 54
Lozan Barış Andlaşması: 54, 72
Lütfi Fikri: 83
Mahmut Esat (Bozkurt): 77, 216, 217
Mahmut Şevket Paşa: 144
Mehmet Bey: 11
Mehmet Emin: 31
Mehmet İzzet Paşa: 108/n
Memduh Bey: 86
Milli Kongre: 30, 31, 31/n, 32, 33, 34, 35, 35/n, 112
Miralay Tahir: 143
Misak-î Milli: 54, 55, 87, 112
Milletler Cemiyeti: 32
Milliyet: 41, 41/n, 44/n, 45/n
Mondros Bırakışımı: 1, 24
Muhittin Baha: 78, 87
Mustafa Asım: 127
Mustafa Kemâl: 5, 6, 9, 12, 13, 16, 22/n, 35, 36, 36/n, 37/n, 37, 38, 39, 40, 40/n, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64/n, 67/n, 69, 70, 73, 74, 77, 82, 84, 85, 89, 89/n, 90, 91, 93, 95, 96, 104, 105, 107, 108, 109, 115, 115/n, 118, 119, 120, 123, 124, 132, 134, 154, 172, 193, 196, 197, 198, 203, 212, 215, 216, 217, 219, 220
Mustafa Sabri: 92, 143

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Suphi: 89, 90/n, 91
Müdafaa-i Hukuk Grubu: 62, 63, 64, 65, 66, 67
Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı: 52
Müfit Efendi: 28
Nafiz Bey: 87, 130, 134
Namık Kemâl: 207
Nazım Hikmet: 95
Nazım Nazmi: 52
Nebizade Hamdi: 134
Necati Bey: 60, 130
Necip Bey: 37/n
Nizamettin Nazif: 127
Nuri Bey: 45
Osman Bey: 129, 134
Osman Nuri: 53
Osman Tufan: 50
Osmanlı Sosyalist Fırkası: 83
Ömer Vehbi Hoca: 88
Özdemir Bey: 72
Peyam-ı Sabah: 103, 104, 105, 110
Prenses Şivekâr: 121, 122
Rauf (Orbay): 15, 16, 36, 37, 39, 40, 41, 53, 61, 74, 74/n, 75/n, 78, 79, 80, 82, 83, 121, 130, 131, 132, 133, 135, 156, 157, 158, 160, 161.
Ragıp Bey: 70
Recep (Peker): 69, 70, 79, 118, 120, 120/n
Recep Zühtü (Soyak): 51
Reddi İlhak Teşkilâtı: 109
Refet (Bele): 73, 74, 156
Ref'i Cevat (Ulunay): 115, 116, 117, 117/n, 127
Refik Bey: 19
Refik Halit (Karay): 101, 110, 112, 113, 115, 115/n, 141, 151
Refik Şevket: 129
Reşit Akif Paşa: 108/n
Reşit Galip: 21/n, 22/n
Rıza Nur: 25, 127, 127/n
Rıza Tevfik: 140, 141, 199/n, 200/n, 202, 204, 206, 210, 212, 213
Rıza Turgut: 199, 199/n, 200/n, 206
Ruşen Eşref (Ünaydın): 45
Sabri Hoca: 122
Salih Efendi: 59

Levent Şahverdi Arşivi

Salih Paşa: 25, 117
Sait Molla: 101, 118, 119, 119/n, 122, 139, 140, 151
Sait Muhammed: 94
Sarı Efe Edip: 135
Selâhattin Bey: 60
Serkarir Yaver Paşa: 143
Sevr Andlaşması: 24, 202
Seyit Bey: 108/n
Sırrı Bey: 37/n
Sivas Kongresi: 45, 117/n, 147
Son Telgraf: 76
Suat Bey: 11
Süleyman Nazif: 122, 123, 124
Süleyman Sudi: 22/n
Şaban Ağa: 142
Şefik Hüsnü: 85, 91, 96, 97
Şevket Bey: 131
Şeyh Sait İsyanı: 21, 81, 94, 126
Şeyh Sunusi: 70
Şükrü Bey: 80
Şükrü Hoca: 69, 70, 71
Tan: 58
Tanin: 83
Tarık Mümtaz (Göztepe): 141, 145
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: 100, 118, 119, 120, 154, 155
Tesanüt Grubu: 63
Teşkilâtı Esasiye Kanunu: 5, 8, 16, 64, 65, 66, 105, 115, 156, 160, 162, 163, 175, 176, 192
Tevfik Rüştü: 96
Tevhid-i Efkâr: 76, 83
Times: 94
Topal Osman: 132, 133
Tunalı Hilmi: 11
T.B.M.M.: 1, 6, 7, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 43, 68, 69, 70, 71, 73, 76, 77/n, 77, 85, 90, 100, 101, 128, 134, 157, 157/n, 158, 161, 162, 163, 166, 170, 173, 175, 176, 178, 179, 191, 193, 196, 218
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası: 85
Türkiye Komünist Partisi: 97
Vahdettin: 138, 139, 140, 142, 143, 218, 220
Vakit: 76, 84
Valâ Nurettin: 95

Levent Şahverdi Arşivi

Vasıf Bey: 60
Vatan: 76, 93
Velit Ebuzziya: 94, 100, 101, 101/n, 102, 103, 119/n, 129
Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti: 44, 51
Yahya Galip: 131
Yeşil Ordu Cemiyeti: 88, 95
Yunus Nadi: 37/n, 77, 115/n, 203, 214
Yusuf (Akçura): 210
Zaman: 103/n
Zihni Bey: 37/n
Ziya (Gökalp): 70
Ziya Hurşit: 131, 135, 169, 174

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

— Abadan, Yavuz: Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, A.Ü.S.B.F. yayınları, 26-8, 1952, Ankara.

— Abadan, Yavuz; Savcı Bahri: Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, A.Ü.S.B.F. yayınları, 94-76 — 1959, Ankara.

— Ahmet Rıza: Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflası, Üçdal Neşriyat, 1982 İstanbul, Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren Ziyad Ebuzziya

— Armağan: Kanun-u Esasinin 100. Yılı, A.Ü.S.B.F. yayınları, 423, Sevinç Matbaası, 1978, Ankara.

— Atatürk, Mustafa Kemâl: Nutuk, Cilt 2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, 1967, İstanbul,

— Aybars, Ergun: İstiklâl Mahkemeleri, Bilgi Yayınevi, 1975, Ankara

— Aydemir Şevket Süreyya: Tek Adam Mustafa Kemâl 1881 - 1919 4. Baskı, Yükselen Mat. 1969, İst.

— Cebesoy, Ali Fuat: Gen. Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları, Vatan Neşriyat, 1957 İst. Moskova Hatıraları

— Çerkez Ethem: Çerkez Ethem'in Hatıraları, Dünya Mat. 1962

— Düstur : 3. Tertip, Cilt 2, Milliyet Matbaası, 1929, İstanbul.

— Gençosman Kemal Zeki: Devleti Kuran Meclis, Hürriyet Yayınları: 259 Tarih Dizisi: 22 1980, İst., İhtilâl Meclisi, Hürriyet Yayınları: 241, Tarih Dizisi: 18-119, İst., Altın Yıllar, Hürriyet Yayınları: 270., Tarih Dizisi: 26 1981, İst.

Levent Şahverdi Arşivi

— Gökman, Muzaffer: 50 Yılın Tutanağı 1923-1973, Hürriyet Yayınları: 159, Doyuran Matbaası, 1973, İstanbul.
— Ilgar, İhsan: Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, Kervan Yayınları, 1973 İstanbul.
— İleri, Rasih Nuri: Atatürk ve Komünizm, Sümer Mat. May Yayınları, 1970 İst.
— Jeopolitik İlmi Antoloji Denemesi, Gençlik Neşriyatı, İçtimai Eserler Serisi No: 7 1946. İst. Hadiseler Karşısında
— Kandemir, Feridun: Cumhuriyet Döneminde Siyasi Cinayetler, Ekicigil Tarih Yayınları: 4 Ekicigil Mat. 1955 İst.
— Enver Paşa'nın Son Günleri, Güven Basımevi, 1955, İst.
— Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, Sinan Mat. Yakın Tarihimiz Yayınları No: 4
— Milli Mücadeleye Başlarken M. Kemâl, Arkadaşları ve Karşısındakiler. Yakın Tarihimiz Yayınları, Ercan Mat. 1964 İst.
— Siyasi Dargınlıklar, Ekicigil Mat. 1955 İst. Ekicigil Tarih Yayınları No: 6 Cilt 1.
— Siyasi Dargınlıklar, Ekicigil Mat. Ekicigil Tarih Yayınları No: 8 1955, İst.
— Mustafa Kemâl: Nutuk, 1927. Ankara
— Okandan, Recai Galip: Umumi Amme Hukuku Dersleri, İ.Ü.H.F. yayını, 295, 1968, İstanbul.
— Öztoprak, İzzet: Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, Tisa Matbaası, 1981, İstanbul
— Palaoğlu, Mustafa Kemâl: Yürütme İşlevi ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Doktora Tezi, A.Ü.S.B.F. 1982, Ankara.
— Sarıca, Murat: 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi, Gül Matbaası, Gerçek Yayınevi, 1977, İstanbul.
— Soysal, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, Gül Matbaası, 1979, İstanbul, Anayasaya Giriş, A.Ü.S.B.F. yayını, 240, Sevinç Matbaası, 1968, Ankara. Dinamik Anayasa Anlayışı — Anayasa Dialektiği Üzerine Bir Deneme, A.Ü.S.B.F. yayını, 272 Sevinç Matbaası, 1969, Ankara. Dış Politika ve Parlamento, A.Ü.S.B.F. yayını, 183-165 Sevinç Matbaası, 1964, Ankara.
— Tanilli, Server: Anayasalar ve Siyasal Belgeler, Sulhi Garan Matbaası, 1976, İstanbul.
— Tanju, Sadun: Atatürk'ün Yanındakiler Karşısındakiler, Hürriyet Yayınları: 256 Tarih Dizisi: 21, 1981 İst.

Levent Şahverdi Arşivi

— Tunaya, Tarık Zafer: Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Sulhi Garan Matbaası, 1969, İstanbul. Türkiye'de Siyasi Partiler 1852-1952, 1952 İstanbul., Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitabevi, Formül Matbaası, 1981, İstanbul., Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri, İ.Ü.H.F. Mecmuası, C XXIII, sayı. 3,4, 1958, İstanbul.
— Tunçay, Mete: Türkiye'de Sol Akımlar, Sevinç Matbaası, 1967, Ankara., Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu, (1923-1931), Yurt Yayınları, 1 Olgaç Matbaası, 1981, Ankara. Mesai, Halk Şûralar Fırkası Porgramı 1920, A.Ü.S.B.F. Yayınları No: 328, Sevinç Matbaası, 1972, Ankara.
— Türk, Suad Tahsin: General Ali İhsan Sabis'in Müdafaası İnsel Kitabevi, 1944, İstanbul
— T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtlar, Dönem. 1, Cilt, 1, 1. Baskı, T.B. M.M. Matbaası, 1980, Ankara.
— T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, Devre, 1, Cilt. 1, 3. Baskı, 25 Mart 1943, T.B.M.M. Matbaası, Ankara
— T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem. 1, Cilt, 1 — 29, 2. Baskı, T.B. M.M. Matbaası, 1940 - 1961, Ankara.
— Uluğ. Naşit Hakkı : Halifeliğin Sonu, Baha Matbaası, 1. Baskı, 1975, İstanbul.

SÜRELİ YAYINLAR :

Alemdar
Aydede
Hadisat
Hayat
İkdam
Karagöz
Milliyet
Peyam-ı Sabah
Tan
Tanin
Tarih Dünyası
Tevhid-î Efkâr
Vakit
Vatan
Yakın Tarihimiz
Zaman

Levent Şahverdi Arşivi

BELGELERLE
ATATÜRK DÖNEMİNDE MUHALEFET
(1919-1926)

Çeşitli nedenlerle, 1919'larda saltanattan yılan Osmanlı insanı, İttihat ve Terakki Partisi'ne can yeleği gibi sarılmış, serüvenci parti yöneticileri de İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na sokup, yenik çıkarıp ülkeyi terketmişlerdi. Arka arkaya kurulan kabineler de İmparatorluğun sorunlarına çözüm getiremeyince, fırkacılık düşüncesi nefrete dönüşerek Osmanlılara yansıdı. İşte böyle bir dönemde, Mustafa Kemal isminde bir asker ki Atatürk değil, dört çeşit düşmanın işgali altında bulunan Anadolu'yu "kurtaracağım" diye ortaya çıktı. Böyle bir ortamda Mustafa Kemal'in değil kitleleri arkasından sürüklemesi, yandaş bile bulabilmesi olanaksız görünüyordu. Bir yandan düşman işgallerine, diğer yandan iç isyanlara ve muhaliflerine karşı çetin savaş vermek zorundaydı. Bu nedenledir ki Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırmada gösterdiği olağanüstü yetenek Mustafa Kemal'i Atatürk yapabilmiştir.

KDV Dahil 625.— TL.

Levent Şahverdi Arşivi